

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ЛЮБЕЗНИКОВ ДМИТРО ОЛЕКСІЙОВИЧ

УДК 343.1

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДОСУДОВЕ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Д. О. Любезніков**

Науковий керівник: **Мілевський Олександр Петрович**

кандидат юридичних наук, доцент

Ірпінь – 2024

АНОТАЦІЯ

Любезніков Д. О. Досудове відшкодування заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. – Ірпінь, 2024.

Дисертація присвячена вивченню суті інституту досудового відшкодування шкоди, визначенню його змісту, аналізу міжнародних законодавчих актів, що регулюють порядок поновлення прав потерпілих, порушених злочином або проступком. У роботі зазначається, що досудове відшкодування шкоди, заподіяної злочином, є формою захисту прав фізичних та юридичних осіб перед судом та кримінальним переслідуванням. Незалежно від того, який закон був порушений, держава гарантує його відновлення (компенсацію).

Вивчивши думку процесуальних науковців про доцільність подання цивільного позову на досудовому етапі, було встановлено, що існують об'єктивні підстави для подання такого позову у кримінальному процесі. Закон надає жертві злочину право подати цивільний позов у кримінальному процесі або подати цивільний позов. Аналіз іноземного кримінально-процесуального законодавства показує, що процедура спільного розгляду скарг потерпілих і кримінального переслідування обвинувачених характерна для кримінального судочинства багатьох держав.

Під час дослідження нами опрацьовано міжнародне законодавство, спрямоване на захист прав жертв. Було встановлено, що відповідно до міжнародних юридичних документів кожна особа має право відновити свої права не тільки шляхом вирішення цього питання на національному рівні, а й шляхом звернення до міжнародних інстанцій. Україна визнала міжнародні нормативно-правові документи частиною своєї правової системи.

Правоохоронні органи та суди зобов'язані, зокрема, дотримуватися міжнародних угод, згода на зобов'язання яких була надана Верховною Радою України, на досудовому та судовому етапах кримінальної справи.

Судова практика показала, що відсутність ясності у кримінальному процесі щодо вирішенні позовів про компенсацію потерпілим призвело до широкого застосування міжнародного права в цій галузі.

Слід зазначити, що всі наслідки злочинів, які завдають певної шкоди, можна розділити на два типи вигод, які негативно впливають на жертв внаслідок вчинення соціально небезпечних злочинних дій.

У першому випадку злочин стосується матеріальних благ, а постраждалим заподіяно матеріальну шкоду. У другому випадку злочинні дії завдають шкоди нематеріальному майну (здоров'ю, життю людини, психічному стану і т.). Внаслідок вчинення злочину потерпілі завдають фізичної, моральної та матеріальної шкоди.

Аналіз змісту національної наукової літератури показав, що найбільша увага приділяється відшкодуванню матеріального збитку. За результатами опитування встановлено, що у діяльності слідчих та дізнавачів виникають складнощі у вирішенні питання про компенсацію фізичної шкоди – 39,5 %, моральної шкоди – 50,3 % та майнової шкоди – 10,2 %.

Конкретизовано, що ефективний і дієвий захист жертв злочинів неможливий без застосування конкретних заходів, починаючи з моменту коли стало відомо про злочин або проступок.

Видається обґрунтованим та логічним, що такий кількісний критерій, як сума відшкодування, у досудовому порядку є суттєвим показником роботи слідчих, дізнавачів та інших учасників досудового розслідування.

Обґрунтована позиція про те, що причинно-наслідковий зв'язок між вчиненням злочином і завданим збитком повинен бути встановлений якомога швидше після отримання повідомлення про злочин. При цьому для захисту прав і законних інтересів особи, яка зазнала шкоди в результаті злочину, необхідно якомога швидше присвоїти йому статус потерпілого, тобто на

початковому етапі попереднього розслідування, і це змусить уповноважених осіб встановлювати обставини заподіяння шкоди на етапі внесення відомостей до ЄРДР, а в окремих випадках і до їх внесення.

Відзначається, що основним способом визначення характеру і величини збитку є процесуальні та слідчі дії (розшукові), такі як тимчасовий доступ до речей і документів (вилучення), обшук, допит, призначення і проведення судово-медичної експертизи.

Обґрунтовано висновок, що у разі заподіяння майнової шкоди внаслідок злочину доцільно призначити та провести судово-економічну, товарознавчу, криміналістичну, технічну та інші експертизи.

Вказується, що формами досудового відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинним діянням, є добровільне відшкодування в досудовому порядку та обов'язкове відшкодування, яке досягається шляхом обшуку, вилучення та повернення майна або коштів їх законним власникам.

Слід зазначити, що формою досудового відшкодування майнової шкоди є особиста відповідальність, солідарна відповідальність та регресний порядок стягнення. У разі недосягнення досудового відшкодування завданої шкоди цивільний позов обов'язково вирішується у вироку суду. Тільки за рішенням суду цивільний позов може бути задоволений і виконаний.

Слід зазначити, що засобом повернення майна, порушеного внаслідок злочину, є використання правоохоронними органами з ініціативи зацікавлених осіб (потерпілих, цивільних позивачів або їх представників) або з їх ініціативи спеціальних правових актів, що полегшують повернення майна в його належний або первісний стан.

Крім того, в попередньому і кримінальному розгляді можуть застосовуватися інші правові заходи: вимога про відшкодування шкоди, укладення угоди між сторонами (перш за все, міра відшкодування заподіяної шкоди або інше відшкодування заподіяної шкоди, що є умовою звільнення від кримінальної відповідальності та припинення кримінального переслідування). Але основним способом захисту майнових прав і законних інтересів фізичних і

юридичних осіб, поданих в результаті вчинення злочину, є цивільний позов у кримінальному процесі. Крім того, під час досудового розслідування та кримінального процесу можуть використовуватися інші законні методи: застосування реституції.

Вказується, що в деяких випадках відшкодування шкоди, що була завдана кримінальним правопорушенням може бути частиною спеціальної процедури судового розгляду і винесення вироку з урахуванням існуючого каяття і визнання провини.

Слід зазначити, що кожен з методів, встановлених галузевим законодавством для стану майнової деформованості визначення стану деформації майна, призначений для чітко визначеної сфери застосування і використання і наділений певними характеристиками. При цьому досить важлива можливість охопити всі способи майнового захисту в сукупності та, об'єднавши такі способи, побачити, наскільки вони заповнюють своїм впливом потрібний «простір» і є потенційно виправдані, зокрема у сфері правозастосовної, правовідновлювальної діяльності державних органів та посадових осіб, які здійснюють провадження в кримінальних процесах щодо порушених майнових прав потерпілої особи.

Для поліпшення процедури досудового відшкодування шкоди, заподіяної в ході судового розгляду, було запропоновано розширити способи виплати майнової компенсації постраждалим в результаті злочину з так званих спеціальних засобів (це широко практикується в зарубіжних країнах). При цьому мова йде про виняткові випадки відшкодування шкоди, що завдана посяганням на життя, здоров'я, власність фізичних та юридичних осіб, наприклад, нинішніми терористичними актами країни-агресора в особі російської федерації. У зв'язку з такими методами відшкодування може бути піднято питання про створення загальних і регіональних державних фондів.

На підставі вивчення міжнародних нормативно-правових актів та процесуальних механізмів відшкодування шкоди, заподіяної злочинними діями, у дисертації наголошено на необхідності розроблення та прийняття

поправок до Кримінально-процесуального кодексу України, спрямованих на вдосконалення діяльності посадових осіб, які проводять досудове розслідування, для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочинним діянням, необхідно систематизувати та уніфікувати зміст діяльності таких посадових осіб з метою створення оптимальних умов для справедливого та ефективного, вчинення злочину з урахуванням позитивного досвіду інших країн і міжнародних правових норм.

Слід зазначити, що в результаті ратифікації нашою державою загальноєвропейських міжнародних положень про застосування принципів захисту прав і свобод людини внесені зміни і доповнення не тільки в конституційне законодавство, але і в Кримінально-процесуальний кодекс. Зокрема, прийняті і вступили в силу нормативні акти щодо захисту прав потерпілих, зокрема, щодо майнових збитків та відшкодування моральної та фізичної шкоди, заподіяної злочинами.

При розробці та внесенні змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України бажано враховувати найважливішу умову забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочинними діяннями, що міститься в нормах кримінального судочинства більшості розвинених країн, а саме – скорочення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності, як синхронно побудованої моделі механізмів компенсації та правових гарантій.

Висловлено та обґрунтовано позицію щодо порушення процедури компенсації шкоди вже на етапі внесення відомостей до ЄРДР, яка взята з кримінального процесуального законодавства Франції, яка вже успішно апробувала питання щодо такої компенсації.

Ключові слова: працівник правоохоронного органу, правоохоронний орган, кримінальне правопорушення, службова особа, норми права, досудове відшкодування, кримінальне правопорушення, початковий етап, досудове розслідування, судовий розгляд.

SUMMARY

Lyubeznikov D. O. Pretrial compensation for damage caused by a criminal offense. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 – Law. State Tax University, Ministry of Finance of Ukraine. – Irpin, 2024.

The dissertation is devoted to studying the essence of the institution of pre-trial compensation for damage, determining its content, and analyzing international legislative acts regulating the procedure for restoring the rights of victims violated by a crime or misdemeanor. The paper notes that pre-trial compensation for damage caused by a crime is a form of protecting the rights of individuals and legal entities before the court and criminal prosecution. Regardless of which law was violated, the state guarantees its restoration (compensation).

Having studied the opinion of procedural scientists on the expediency of filing a civil claim at the pre-trial stage, it was established that there are objective grounds for filing such a claim in criminal proceedings. The law gives the victim of a crime the right to file a civil claim in criminal proceedings or file a civil claim. An analysis of foreign criminal procedure legislation shows that the procedure for joint consideration of complaints of victims and criminal prosecution of accused persons is typical for criminal proceedings in many states.

In the course of our research, we have developed international legislation aimed at protecting the rights of victims. It was established that according to international legal instruments, everyone has the right to restore their rights not only by resolving this issue at the national level, but also by applying to international authorities. Ukraine has recognized international regulatory documents as part of its legal system. Law enforcement agencies and courts are obliged, in particular, to comply with international agreements, the consent to the obligations of which was granted by the Verkhovna Rada of Ukraine, at the pre-trial and judicial stages of a criminal case.

Judicial practice has shown that the lack of clarity in criminal proceedings regarding the resolution of claims for compensation to victims has led to the widespread application of international law in this area.

It should be noted that all the consequences of crimes that cause certain harm can be divided into two types of benefits that negatively affect victims as a result of committing socially dangerous criminal acts.

In the first case, the crime concerns material goods, and the victims suffered material damage. In the second case, criminal actions cause damage to intangible property (health, human life, mental state, etc.). As a result of committing a crime, victims cause physical, moral and material damage.

Analysis of the content of the national scientific literature has shown that the greatest attention is paid to compensation for material damage. According to the results of the survey, it was found that in the activities of investigators and investigators there are difficulties in resolving the issue of compensation for physical damage – 39.5 %, moral damage – 50.3 % and property damage – 10.2 %.

It is specified that effective and effective protection of victims of crimes is impossible without the application of specific measures, starting from the moment when it became known about the crime or misdemeanor.

It seems reasonable and logical that such a quantitative criterion as the amount of compensation in the pre-trial procedure is a significant indicator of the work of investigators, inquirers and other participants in the pre-trial investigation.

Reasoned position that a causal link between the offence committed and the damage caused should be established as soon as possible after receiving a report of the offence. At the same time, in order to protect the rights and legitimate interests of a person who has suffered harm as a result of a crime, it is necessary to assign him the status of a victim as soon as possible, that is, at the initial stage of the preliminary investigation, and this will force authorized persons to establish the circumstances of causing harm at the stage of entering information in the unified state register of legal entities, and in some cases before entering them.

It is noted that the main way to determine the nature and amount of damage are procedural and investigative actions (search), such as temporary access to things and documents (seizure), search, interrogation, appointment and conduct of a forensic medical examination.

The conclusion is justified that in case of causing property damage as a result of a crime, it is advisable to appoint and conduct forensic economic, commodity science, forensic, technical and other examinations.

It is indicated that the forms of pre-trial compensation for material damage caused by a criminal act are voluntary compensation in a pre-trial procedure and mandatory compensation, which is achieved by searching, seizing and returning property or funds to their rightful owners.

It should be noted that the form of pre-trial compensation for property damage is personal liability, joint and several liability and recourse recovery procedure. In case of failure to achieve pre-trial compensation for the damage caused, the civil claim must be resolved in the court verdict. Only by a court decision can a civil claim be satisfied and executed.

It should be noted that the means of returning property violated as a result of a crime is the use by law enforcement agencies on the initiative of interested persons (victims, civil plaintiffs or their representatives) or on their initiative of special legal acts facilitating the return of property to its proper or original state.

In addition, other legal measures may be applied in preliminary and criminal proceedings: a claim for damages, the conclusion of an agreement between the parties (first of all, a measure of compensation for the damage caused or other compensation for the damage caused, which is a condition for exemption from criminal liability and termination of criminal prosecution). But the main way to protect the property rights and legitimate interests of individuals and legal entities filed as a result of committing a crime is a civil claim in criminal proceedings. In addition, other legal methods may be used during pre-trial investigation and criminal proceedings: the use of restitution.

It is indicated that in some cases, compensation for damage caused by a criminal offense may be part of a special procedure for judicial review and sentencing, taking into account existing remorse and admission of guilt.

It should be noted that each of the methods established by industry legislation for the state of property deformability of determining the state of property deformation is intended for a clearly defined scope of application and use and is endowed with certain characteristics. At the same time, it is quite important to cover all methods of property protection in aggregate and, combining such methods, to see how much they fill the necessary "space" with their influence and are potentially justified, in particular in the field of law enforcement, legal recovery activities of state bodies and officials who carry out criminal proceedings on violated property rights of the victim.

In order to improve the procedure for pre-trial compensation for damage caused during the trial, it was proposed to expand the ways of paying property compensation to victims of a crime from so-called special means (this is widely practiced in foreign countries). At the same time, we are talking about exceptional cases of compensation for damage caused by encroachment on the life, health, property of individuals and legal entities, for example, by the current terrorist acts of the aggressor country represented by the Russian Federation. In connection with such methods of compensation, the issue of creating general and regional state funds may be raised.

Based on the study of international normative legal acts and procedural mechanisms for compensation of damage caused by criminal acts, the dissertation emphasizes the need to develop and adopt amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine aimed at improving the activities of officials conducting pre-trial investigations, in order to ensure compensation for damage caused by a criminal act, it is necessary to systematize and unify the content of the activities of such officials in order to create optimal conditions for a fair and effective, committing a crime taking into account the positive experience of other countries and international legal norms.

It should be noted that as a result of the ratification by our state of the generally recognized international provisions on the application of the principles of protection of human rights and freedoms, amendments and additions were made not only to the constitutional legislation, but also to the Code of Criminal Procedure. In particular, regulations have been adopted and entered into force to protect the rights of victims, in particular, in relation to property losses and compensation for moral and physical damage caused by crimes.

When developing and introducing amendments and additions to the Criminal Procedure Code of Ukraine, it is desirable to take into account the most important condition for ensuring compensation for damage caused by criminal acts, which is contained in the norms of criminal proceedings in most developed countries, namely, reducing the statute of limitations for bringing to criminal responsibility, as a synchronously constructed model of compensation mechanisms and legal guarantees.

The position on the violation of the compensation for damage procedure is expressed and justified already at the stage of entering information in the unified state register of legal entities, which is taken from the Criminal Procedure legislation of France, which has already successfully tested the issue of such compensation.

Key words: law enforcement officer, law enforcement agency, criminal offense, official, legal norms, pretrial compensation, criminal offense, initial stage, pretrial investigation, trial.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Любезніков Д. О. Відшкодування шкоди як спосіб досудового захисту у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 415–417. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2023/104.pdf.

2. Любезніков Д. О. Встановлення розміру, досудового відшкодування шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: ПРАВО. 2024. Вип. 82. Ч. 3. С. 99–104. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/305718>.

3. Драган О.В., Любезніков Д.О. Стягнення збитків, завданих державі внаслідок корупційного кримінального правопорушення у кримінальному провадженні: діяльність прокурора. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 82. Ч. 3. С. 158–163. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/305823>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Драган О. В., Любезніков Д. О. Вручення повідомлення про підозру у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: питання практичної діяльності. *Modern innovations and promising ways of development of culture and science*: матеріали XXXI Міжнародної науково-практичної конференції (09-12 серпня 2022 року, м. Бостон, США). International Science Group, 2022. С. 101–105.

2. Любезніков Д. О. Матеріальні та нематеріальні блага, які підлягають відшкодуванню у досудовому порядку за завдану шкоду, внаслідок вчинення кримінального правопорушення. *Scientific Research: Modern Challenges and Prospects*: матеріали XX Міжнародної науково-практичної конференції (24–26 квітня 2024 року, м. Прага, Чеська Республіка). International Scientific Unity, 2024. С. 75–77.

3. Любезніков Д. О. Сутність та поняття шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. *Права людини в умовах воєнного стану в Україні: До тижня права і 75-річчя Загальної декларації прав людини* : зб. наук. праць за матер. круглого столу (7 грудня 2023 року, м. Київ). К., 2023. С. 198–200.

які додатково відображають результати дисертації:

1. Любезніков Д. О. Позовна форма як умова досудового відшкодування шкоди заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення. *Věda a perspektivy*: мультидисциплінарний міжнародний журнал. Чехія, 2024. № 5 (36). С. 158–167. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/11734>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСУДОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	19
1.1. Відшкодування шкоди як спосіб досудового захисту прав фізичних та юридичних осіб унаслідок вчинення кримінального правопорушення.....	19
1.2. Матеріальні та нематеріальні блага, які підлягають відшкодуванню в досудовому порядку за завдану шкоду внаслідок вчинення кримінального правопорушення.....	33
1.3. Роль учасників кримінального судочинства в досудовому відшкодуванні шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.....	51
Висновки до розділу 1.....	72
РОЗДІЛ 2. ВСТАНОВЛЕННЯ ХАРАКТЕРУ ТА РОЗМІРУ ДОСУДОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	74
2.1. Особливості встановлення розміру, досудового відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на етапі внесення відомостей до ЄРДР.....	74
2.2. Встановлення розміру майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, та її відшкодування за результатами проведення слідчих (розшукових) дій.....	93
2.3. Застосування позовної форми для створення умов досудового відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення.....	110
Висновки до розділу 2.....	130

РОЗДІЛ 3. СПОСОБИ ТА ФОРМИ ДОСУДОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ВНАСЛІДОК ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....	132
3.1. Загальна характеристика способів забезпечення досудового відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, та їх місце в механізмі правового регулювання.....	132
3.2. Удосконалення системи способів забезпечення досудового відшкодування шкоди, заподіяної вчиненням кримінальних правопорушень.....	153
3.3. Міжнародні правові стандарти та закордонний досвід досудового відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.....	165
Висновки до розділу 3.....	179
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	187
ДОДАТКИ.....	209

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Наявність у вітчизняній юридичній науці проблем, пов'язаних з досудовим відшкодуванням шкоди, заподіяної злочином, є важливим і незаперечним фактом і вимагає перегляду підходів до створення єдиного механізму регулювання даної сфери діяльності на рівні держави і правоохоронних органів, якими здійснюється досудове розслідування у кримінальних провадженнях.

Побудова правової держави передбачає створення ефективного механізму захисту прав фізичних і юридичних осіб, порушених злочинним діянням в ході досудового розслідування. Конституція України зобов'язує державу визнавати, поважати і забезпечувати захист прав і свобод людини, гарантувати жертвам злочинів і проступків доступ до правосуддя і відшкодування заподіяної шкоди.

Порушення злочинним актом прав, свобод і законних інтересів потерпілого, а також прав та інтересів юридичної особи завдає шкоди виконанню зобов'язань держави щодо забезпечення того, щоб судові та правоохоронні органи забезпечували правовий захист прав зґвалтована жертва, яка була заподіяна шкода в результаті вчинення злочину.

З метою забезпечення дотримання конституційного законодавства України закон ввів норми кримінального судочинства, що регулюють відновлення прав потерпілого і відшкодування шкоди, через судові та правоохоронні органи щодо реалізації правовідновлювального характеру порушених прав потерпілого, якому завдана шкода внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

На законодавчому рівні ведеться постійна робота з конкретизації конституційних норм у частині захисту прав громадян у сфері кримінального процесуального законодавства. Ухвалення 2012 року КПК України та внесення змін і доповнень до його змісту станом на 2024 рік, а також ухвалення нових законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про виконавче провадження», «Про Національну поліцію» та внесення до них змін і

доповнень багато в чому змінили ситуацію на краще. Однак, як свідчить судова практика, статистичні дані та результати анкетування, ефективність механізмів стягнення шкоди на стадії досудового розслідування залишаються недостатніми, ще нижчою залишається результативність виконання судових рішень у частині майнового відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди та у яких були заявлені позовні вимоги про відшкодування моральної шкоди.

У результаті неналежного виконання своїх обов'язків на стадії досудового розслідування щодо забезпечення відшкодування шкоди або неналежного виконання судових рішень право потерпілих на гарантований державою захист своїх законних інтересів залишається нереалізованим, а конституційні норми набувають декларативного характеру.

Необґрунтована відмова у прийнятті позову, суперечливість судових рішень з аналогічних питань стягнення матеріальної шкоди, необ'єктивність оцінки сум стягнення моральної шкоди, несвоєчасне виконання судових рішень, необґрунтоване припинення виконавчого провадження є лише незначною частиною тих проблем, з якими потерпілі від злочину стикаються в повсякденному житті.

Зростання правової культури громадян та підвищення їх правової активності, вплив міжнародно-правових норм і прецедентів на сферу кримінального-процесуального законодавства України, зокрема щодо відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок злочинного діяння – все це має вплинути на перегляд та вдосконалення вітчизняного кримінального процесуального законодавства щодо порядку відшкодування збитків потерпілій особі саме на стадії досудового розслідування.

Слід зазначити, що проблеми досудового відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, досі не досліджені фундаментально та всебічно.

Необхідні зміни та доповнення до норм Кримінального процесуального кодексу України, за допомогою яких ми пропонуємо створити сучасний,

науково обґрунтований та ефективний алгоритм дій посадових осіб органів досудового розслідування щодо забезпечення відшкодування завданої шкоди злочинним діянням.

У сфері регулювання діяльності компетентних органів досудового розслідування залишаються невирішеними питання щодо визначення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, а також способів її відшкодування. Незважаючи на спроби вирішення цих проблем, їх подальше удосконалення є досить актуальним і затребуваним в даний час.

Все це спонукало нас до проведення цього дослідження.

У вітчизняній юридичній науці вивченням проблем теоретичних і правових засад досудового відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням на різних рівнях наукової діяльності займалися: А. Я. Хитра, В. О. Кучер, А. Б. Ткачик, І. М. Євхутич, В. В. Луця, В. В. Васильченко, О. О. Михайленко, О. В. Крикунов, В. Т. Нор, М. Д. Бойко, В. П. Паліюк, М. І. Гошовський, Є. В. Діденко, Н. Б. Федорчук, М. П. Ткач, І. В. Єна, О. А. Парфило, С. А. Паршак, М. П. Климчук, І. М. Бігунець, В. А. Савченко, Я. І. Соловій, В. І. Фелик, В. Д. Юрчишин, Я. В. Сидій, О. Розумовський, О. М. Москаленко, Я. Клименко, А. М. Стебелев, В. Бараняк, О. Несімко, О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Б. В. Малишев, З. М. Саїдова, Я. О. Клименко, В. О. Попелюшко, Ю. М. Мирошніченко, Л. Д. Удалова, С. С. Чернявський, Д. О. Алексєєва-Процюк, О. Бортман, М. Григор'єва, І. В. Гловюк, К. Г. Степаненко, М. С. Демкова, С. С. Коба, І. О. Лавриненко, Д. Я. Український, Ю. І. Азаров, Д. П. Письменний, О. Ю. Хабло, К. В. Можаровська, І. О. Крицька, О. Ільченко, К. Корощенко та ін.

Більш глибокими дослідженнями стосовно нашої теми є дисертаційні роботи таких авторів, як І. І. Татарин (2017), І. А. Воробйова (2016), В. В. Васильєв (2016), Р. В. Корякін (2006), М. В. Сіроткіна (2021), І. О. Кісліцина (2018) та ін.

Водночас зазначені наукові дисертаційні дослідження стосувалися досить вузьких питань і в них не висвітлено усього комплексу питань, які можуть

виникати у зв'язку із теоретичним та практичним обґрунтуванням досудового відшкодування шкоди, яка була завдана кримінальними правопорушеннями.

Дослідження юридичної літератури дозволяє зробити висновок, що переважна більшість праць свідчить про низький рівень ефективності забезпечення досудового відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Враховуючи всі вищезазначені обставини, визначено напрямок дослідження та сформульовано його основну проблему – інтегрування досудового порядку відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у процесуальну діяльність посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування у кримінальному провадженні, що являє собою сукупність нормативно-правових актів, здатних ефективно регулювати забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015; відповідає Комплексному стратегічному плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки й оборони України на 2023–2027 роки, затвердженого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023, Плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю, затвердженого Кабінетом Міністрів України від 27 вересня 2022 року № 850-р, Плану заходів з виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи, затвердженого Указом Президента України від 12 січня 2011 року № 24/2011, й підготовлене згідно з планом наукових досліджень Державного податкового університету.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Університету державної фіскальної служби України (протокол № 13 від 26 листопада 2020 року) й уточнена Вченою радою Державного податкового університету (протокол № 6 від 30 листопада 2023 року).

Мета та завдання дослідження. *Метою* дисертації є необхідністю обґрунтування та удосконаленню нормативно-правових актів, якими визначаються теоретико-правові основи досудового відшкодування шкоди, заподіяної вчиненням кримінальних правопорушень, створення дієвих механізмів регулювання діяльності посадових осіб, якими здійснюють досудове розслідування у сфері відшкодування збитків, а також подання пропозицій концептуальних змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу України.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані та вирішені наступні взаємопов'язані *завдання*:

– вивчити правову природу компенсації шкоди як способу досудового захисту прав фізичних та юридичних осіб, що постраждали через вчинені кримінальні правопорушення;

– конкретизувати поняття матеріальних і нематеріальних цінностей, які повинні бути відшкодованими у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення;

– деталізувати роль учасників кримінального провадження в досудовому відшкодуванні шкоди, що буда завдана кримінальними правопорушеннями;

– розглянути особливості визначення розміру досудового відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, на етапі внесення відомостей до ЄРДР;

– розробити порядок та умови визначення розміру майнової шкоди, яка була завдана кримінальними правопорушеннями, а також процедуру відшкодування за результатами слідчих (розшукових) дій;

– встановити особливість позовної форми за для створення умов під час досудового відшкодування шкоди, що була завдана кримінальним правопорушенням;

– охарактеризувати сучасне становище способів забезпечення досудового відшкодування шкоди, яка була заподіяна кримінальним правопорушенням, а також їхнє місце у механізмі правового врегулювання;

– обґрунтувати необхідність удосконалення системи способів забезпечення досудового відшкодування шкоди, завданої вчиненням кримінальних правопорушень;

– проаналізувати міжнародно-правові стандарти та зарубіжні практики досудового відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають під час здійснення органами досудового розслідування діяльності щодо визначення та відшкодування шкоди потерпілому, яка була завдана кримінальними правопорушеннями.

Предмет дослідження – досудове відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Методи дослідження. Основним методом у дослідженні є загальнонауковий системний підхід, що дав змогу сформулювати поняття досудового порядку відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням та охарактеризувати його, як цілісний процесуальний механізм. Використовуючи системний підхід було розглянуто інститут відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням в широкому, багатоаспектному, цілісному комплексі взаємопов'язаних елементів, а також дослідити його функціональні та структурні взаємозв'язки.

Для повного і точного уявлення про предмет дослідження, нами використовувалися спеціальні правові методи: порівняльно-правовий, формально-правовий, аналізу, синтезу, системний, соціологічний (анкетування, дискусії, інтерв'ю) тощо.

Порівняльно-правовий метод дав змогу вивчити міжнародно-правові норми та зарубіжні практики відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, на підставі яких сформулювати найважливішу умову забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, закріплену в кримінальних процесуальних нормах більшості розвинутих країн, а також скоротити часовий проміжок між фактом заподіяння шкоди кримінальним правопорушенням і її реальним відшкодуванням, та у створенні моделі механізму компенсації та правових гарантій. За допомогою вказаної методика була сформована авторська позицію стосовно реалізації та можливого застосування окремих механізмів відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, які вже успішно апробовані у правозастосовчій практиці зарубіжних країн.

Застосування формально-юридичного методу дозволило навести характеристику існуючих ситуацій, які пов'язані з недостатньо ефективною практикою застосуванням досудового відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням та провести аналіз виявлених проблем, класифікувати їх та запропонувати шляхи вирішення.

За допомогою методів аналізу та синтезу отримано інформацію про ефективність досудового відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, виявлено відповідні прогалини у кримінально-процесуальному врегулюванні діяльності посадових осіб, якими здійснюється досудове розслідування, щодо забезпечення потерпілим від кримінальних правопорушень відшкодування заподіяної шкоди.

Соціологічний метод дослідження дозволив отримати результати емпіричного дослідження, а також проаналізувати їх, систематизувати та узагальнити.

У результаті застосування вищезазначеної методики отримано нові знання про взаємозв'язки та закономірності розвитку інституту досудового відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, тенденції та перспективи його подальшого удосконалення з точки зору підвищення

ефективності діяльності посадових осіб, якими здійснюється досудове розслідування, щодо забезпечення гарантій відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень.

Правову базу дисертації становлять норми Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Цивільного та Цивільного процесуального кодексів України; міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, підзаконні нормативні правові акти. До інформаційної основи належить законодавство іноземних держав, міжнародні правові акти Генеральної Асамблеї ООН та Ради Європи, рішення Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України, роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, Узагальнення судової практики Верховним Судом, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення органами досудового розслідування діяльності щодо встановлення та відшкодування шкоди потерпілій особі, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Емпіричну основу дослідження становлять результати узагальнення слідчої, прокурорської та судової практики з питань відшкодування заподіяної кримінальними правопорушеннями шкоди в ході досудового розслідування кримінальних проваджень, а також статистичні дані за 2022 та 2024 рр. Проведено інтерв'ювання 517 респондентів, зокрема 285 слідчих, 36 керівників органу досудового розслідування, 176 дізнавачів та 20 начальників відділу організації роботи дізнання, які працюють у м. Київ, Київській, Житомирській, Харківській, Дніпропетровській, Полтавській, Вінницькій, Тернопільській і Львівській областях, політико-правова публіцистика, довідкові видання.

Під час підготовки дисертаційного дослідження використовувався метод включеного спостереження, що зумовлено досвідом роботи дисертанта на різних посадах, зокрема і на керівних, у слідчих підрозділах Національної поліції України.

Наукова новизна отриманих результатів. Основні результати дослідження, які відповідають критерію наукової новизни, полягають у тому,

що нами обґрунтовано положення, якими визначаються теоретичні та практично-правові основи досудового відшкодування шкоди, завданої вчиненням кримінального правопорушення, а також розроблено пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України та інших нормативно-правових актів, стосовно удосконалення досудового відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Найбільш значущими результатами дослідження, які відповідають критерію наукової новизни, є наступні:

вперше:

– дано авторське поняття «відшкодування шкоди у кримінальному провадженні – це спосіб реалізації конституційних прав фізичних та/або юридичних осіб на захист порушених кримінальним правопорушенням майнових і немайнових прав шляхом застосування комплексу заходів (рішень та дій), заснованих на нормах кримінального процесуального, цивільного та цивільного процесуального законодавства, спрямовані на доведення та визнання порушення цих прав, а також заходи, спрямовані на максимальне відновлення майнових і немайнових прав потерпілих від злочинних діянь осіб, винних у вчиненні кримінального правопорушення»; авторські визначення понять «кримінальний процесуальний захист прав осіб, які постраждали від кримінального правопорушення, – це здійснення учасниками процесу у кримінальному провадженні комплексу заходів, які ґрунтуються на нормах кримінального процесуального права і спрямовані на встановлення права, порушеного злочином або проступком, та його поновлення» та «способи поновлення права власності, спричиненого вчиненням кримінального правопорушення, – це використання уповноваженими правоохоронними органами спеціальних правових засобів за ініціативою заінтересованих осіб або за власним бажанням, за допомогою якої права власності повертаються до первісного стану»;

– змодельовано науково обґрунтований алгоритм дій, який складається з розроблених пропозицій, що дозволяють підвищити ефективність діяльності

посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування щодо забезпечення досудового відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

– розроблено ефективний механізм регулювання діяльності інших учасників кримінального провадження у сфері досудового відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

– обґрунтовано класифікацію форм компенсації шкоди у кримінальному провадженні, згідно з якою формами компенсації є цивільний позов, реституція та добровільне відшкодування шкоди, завданої злочином чи проступком;

– запропоновано створити державні компенсаційні фонди для виплати компенсацій потерпілим від кримінальних правопорушень, якщо неможливо стягнути суми компенсацій з винних у звичайний спосіб (відповідно до положень Європейської конвенції про компенсацію для жертв насильницьких злочинів). Подальше стягнення виплачених сум пропонується здійснювати регресом із засуджених;

– елементами наукової новизни виступають і запропоновані зміни та доповнення до Кримінального процесуального кодексу України, у частині правового регулювання питань відшкодування збитків, заподіяних злочином чи проступком, саме: доповнити статтю 3 КПК України пунктами 25¹, 29, 30; статтю 55 КПК України частиною 8; статтю 61 КПК України частиною 3¹; частину першу статті 234 КПК України абзацом 1; частину першу статті 237 КПК України абзацом 2; частину першу статті 469 КПК України абзацом 4; внести зміни до частини першої статті 159 КПК України; доповнити частину першу статті 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» пунктом 4; внести зміни та доповнити частину першу статті 2 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» пунктом 3;

удосконалено:

- наукове положення щодо теоретичних основ досудового відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- особливі правила визначення характеру та розміру досудового відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням;
- рекомендації щодо способів і форм досудового відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями (міжнародний досвід);
- положення, що регулюють порядок та умови досудового відшкодування шкоди та дії учасників кримінального провадження, спрямовані на реалізацію алгоритму дій щодо забезпечення такого відшкодування шкоди;

дістали подальшого розвитку:

- перспективи законодавчого включення понять «фізична шкода», «майнова шкода» та «моральна шкода» до чинного Кримінального процесуального кодексу України;
- наукові підходи до елементарного складу правового інституту відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у тому числі до об'єкта, який включає понятійний апарат, а також зазначення конкретних видів шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, критеріїв її розмежування та оцінки; суб'єктів відшкодування шкоди під час досудового розслідування (слідчий, оперуповноважений, слідчий, керівник органу дізнання, керівник органу дізнання, прокурор, захисник); порядок відшкодування шкоди, тобто сукупність процесуальних засобів, які доповнюють один одного і використовуються під час досудового розслідування уповноваженими особами (цивільний позов, кримінальне процесуальне відшкодування, забезпечення добровільного відшкодування шкоди);
- висновок про те, що при внесенні змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України доцільно враховувати важливу умову забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, яка закріплена в кримінальному процесуальному законодавстві більшості розвинених країн світу – реальне скорочення часового проміжку між фактом заподіяння шкоди кримінальним правопорушенням та її реальним

відшкодуванням через створення процесуальної моделі механізмів компенсації у разі правових гарантій;

– встановлення особливого значення добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як умови можливості звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження.

Практичне значення отриманих результатів полягає в науково обґрунтованих пропозиціях щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства, в результаті чого ефективність діяльності органів досудового розслідування та органів дізнання у сфері відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, значно збільшиться. Наукові концепції та розроблені рекомендації, викладені в цьому дисертаційному дослідженні, можуть бути ефективно застосовані в навчальному процесі, використані в наукових дослідженнях, а також при підготовці науково-педагогічної та методичної літератури.

Рекомендації, вироблені та науково обґрунтовані в цьому дисертаційному дослідженні, знайшли своє застосування в:

– *законотворчій діяльності* – під час внесення змін і доповнень до законодавства щодо нормативно-правового врегулювання кримінальних процесуальних механізмів, які забезпечують досудове відшкодування шкоди потерпілому (довідка Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності № 147д9/15-33 від 17.06.2024);

– *практичній діяльності* – як рекомендації під час розслідування кримінальних правопорушень щодо забезпечення досудового відшкодування завданих збитків (акти впровадження Адвокатського об'єднання «Лекс Юстум» від 25.05.2024 № 25/05-24, Служби безпеки України від 28.06.2024);

– *освітньому процесі* – під час підготовки навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Кримінальний процес» та «Криміналістика» (акт впровадження Академії праці, соціальних відносин і туризму від 11.06.2024).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У науковій статті «Стягнення збитків, завданих державі внаслідок корупційного кримінального правопорушення у кримінальному провадженні: діяльність прокурора», опублікованій у співавторстві з О. В. Драган, автором особисто проведено аналіз законодавчих положень, які регламентують діяльність прокуратури по представництву інтересів держави в суді в частині пред'явлення позовів про відшкодування шкоди, у тому числі і заподіяної корупційними правопорушеннями, а також наведено приклади судової практики з цих питань.

У тезах доповіді «Вручення повідомлення про підозру у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: питання практичної діяльності», опублікованій у співавторстві з О. В. Драган, автором особисто досліджено способи вручення повідомлення про підозру у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові статті, в дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на кафедрі кримінального права та процесу Державного податкового університету. Результати дослідження були оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях та круглому столі, зокрема: «Modern innovations and promising ways of development of culture and science» (09-12 серпня 2022 року, м. Бостон, США), «Scientific Research: Modern Challenges and Prospects» (24–26 квітня 2024 року, м. Прага, Чеська Республіка), «Права людини в умовах воєнного стану в Україні: До тижня права і 75-річчя Загальної декларації прав людини» (7 грудня 2023 року, м. Київ).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені у 7 наукових публікаціях, серед яких 3 статті опубліковані в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, 3 тези доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях та круглому столі, 1 стаття, яка додатково відображає результати дисертаційного дослідження.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Робота складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (200 найменувань на 22 сторінках) і 7 додатків на 20 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок, з яких обсяг основного тексту – 186 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСУДОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

1.1. Відшкодування шкоди як спосіб досудового захисту прав фізичних та юридичних осіб унаслідок вчинення кримінального правопорушення

На додаток до встановлення вини особи, яка вчинила злочин, і призначення покарання, кримінальне провадження також спрямоване на усунення наслідків злочину, зокрема тих, які пов'язані з порушенням майнових прав фізичних і юридичних осіб. Окрім цього, людина також отримає фізичну компенсацію за моральну шкоду, заподіяну злочином.

«Законодавче закріплення прав і свобод людини як у масштабі окремої держави, так і світової спільноти надає кожній людині реалізувати свої права і свободи, а у разі потреби забезпечити ефективну правову допомогу та захист від протиправних проявів з боку окремих осіб та організацій, свавілля посадових осіб державних органів», – зазначає В. Васильєв [21, с. 65].

Основи правового статусу особи закріплені в Конституції України. Держава гарантує захист права, свободи людини й громадянина. На перше місце в Конституції України висунуті особисті права та свободи, за ними слідує політичні, а потім – економічні, соціальні та культурні. Юридичним гарантіям проголошених права і свободи приділено особливу увагу. Першочергове значення має судовий захист особистих (фізичних) прав і свобод людини, право на звернення, відповідно до міжнародних договорів, ратифікованих Україною, у міжнародні інстанції із захисту прав і свобод людини, до інституту Уповноваженого з прав людини, до демократичних принципів кримінального та кримінального процесуального права, крім того, законом охороняються права потерпілих від злочинів і зловживань владою, право на отримання кваліфікованої правової допомоги [67].

Відповідно до словника український термін «захист» означає заступництво, охорона, підтримка [3]. В останні роки зміст поняття «захист» у сфері кримінального процесу істотно розширився. Під ним стали розуміти процесуальну діяльність, що здійснюється під час посягання на права особи, їх обмеження або виникнення реальної загрози їх порушення. Вважаємо, що захист охоплює не тільки комплекс заходів, спрямованих на запобігання загрозам правам і свободам осіб, а й заходи, які здійснюються у зв'язку з уже наявним порушенням прав, свобод і законних інтересів, і навіть заходи, реалізація яких потрібна під час виконання судових рішень у частині цивільного позову. У цьому зв'язку маємо солідарність з думкою О. Яновської, яка вважає, що захистом є «діяльність з охорони прав і свобод людини від будь-яких порушень та обмежень і забезпечення відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням правам і свободам людини, якщо такі не вдалося попередити або усунути за допомогою його запобігання» [189, с. 126].

Не викликає заперечень визначення судового захисту, запропоноване авторами Великого енциклопедичного юридичного словника, згідно з яким судовий захист – це «право громадян, а також сукупність процесуальних дій, спрямованих на захист честі та гідності, життя та здоров'я, особистої свободи та майна від злочинних посягань, на спростування звинувачення чи пом'якшення відповідальності обвинуваченого (підсудного)» [23, с. 234].

Для з'ясування сутності кримінально-процесуального захисту прав в аспекті нашого дослідження доцільним є визначити поняття права. У загальній теорії держави і права термін «право» використовується в кількох значеннях: по-перше, як соціально-правові претензії людей (право на життя); по-друге, під правом розуміється система юридичних норм, причому право має об'єктивний зміст – норми права створюються та діють незалежно від волі окремих осіб; по-третє, право – це офіційно визнані можливості фізичної чи юридичної особи (право на працю, відпочинок, власність тощо); по-четверте, право може виступати у виді правової системи (наприклад, романо-германська правова система).

Погоджуємося з визначенням права, даним на основі визнання соціальної сутності професором С. В. Несиною, а саме, що «право – це обумовлена природою людини й суспільства система регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості, якій притаманні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю застосування державного примусу» [91, с. 36].

Право характеризується такою властивістю, як нормативність. У такий спосіб права, які має фізична чи юридична особа, завжди закріплені в чинних нормативно-правових актах. Водночас, основні права та свободи людини є невід'ємними й належать кожному від народження, це закріплено в Основному Законі нашої країни. Право виражає сукупність волі та свідомості людей, є соціальним компромісом, побудованим на засадах справедливості та розуму. Право завжди визначено формально. Держава надає праву загальнообов'язкового значення й, поєднуючи право та закон, створює систему правових норм.

Право має бути забезпечене можливістю державного примусу, що реалізується у двох напрямках: забезпечує захист суб'єктивного права і ставить завдання примусити правопорушника до виконання обов'язку на користь постраждалої сторони (відшкодування заподіяної шкоди), притягнути винного до юридичної відповідальності та покарати його.

Відомо, що права можна розділити на майнові та немайнові. Незалежно від того, який закон був порушений, держава гарантує його відновлення (відшкодування збитку). В силу компетентних повноважень держава гарантує судовий захист прав фізичних і юридичних осіб, порушених злочином, які можуть здійснюватися як в цивільному, так і в кримінальному розгляді.

Таким чином, шкода, заподіяна злочином, є порушенням суб'єктивних прав цієї особи, тому право на компенсацію впливає із загального права на захист прав, свобод і законних інтересів, порушених злочином.

Відомо, що в широкому сенсі захист прав осіб, які стали жертвами злочинів, – це застосування учасниками кримінального судочинства комплексу

заходів, заснованих на нормах кримінального процесуального права і спрямованих на встановлення права, порушеного злочином, і його відновлення.

Стаття 2 КПК України завданнями кримінального провадження називає захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Крім того, зазначена стаття регламентує принцип, відповідно до якого кримінальне переслідування та призначення винним справедливого покарання в тій самій мірі відповідають завданням кримінального провадження, що і захист особи від безпідставного й незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, засудження, захисту фізичних та юридичних осіб від порушення чи обмеження їх прав, свобод та охоронюваних законом інтересів [78].

Ми розглядаємо відшкодування збитків у кримінальному судочинстві як спосіб здійснення конституційних прав фізичних та / або юридичних осіб на захист майнових і нематеріальних прав порушених злочином шляхом застосування ряду заходів (рішень і дій), заснованих на положеннях кримінального, цивільного і цивільно-процесуального права, спрямованих на доказ і визнання порушення цих прав, а також заходів, спрямованих на максимальне відновлення порушених злочином майнових і не майнових прав жертв злочинних діянь.

Варто зазначити, що КПК України, визначаючи принципи кримінального провадження, захист прав осіб, які потерпіли від кримінального правопорушення, не узалежнює які саме права – майнові чи немайнові – порушені. Захист будь-яких порушених кримінальним правопорушенням прав охоплюється завданнями кримінального провадження. Реалізація захисту порушених прав тісно пов'язана із застосуванням не лише норм кримінального процесуального права, а й норм інших галузей права, зокрема цивільного та цивільного процесуального. Так, поряд з регламентацією порядку захисту майнових прав фізичних та юридичних осіб, відповідно до ст. 15 ЦК України, також передбачено й захист немайнових прав, як-от «життя і здоров'я, гідність особи, особиста недоторканність, честь та ділова репутація, недоторканність приватного життя, право вільного пересування, вибору місця перебування та

проживання, право на ім'я, право на авторство та інші особисті немайнові права чи нематеріальні блага, що належать громадянину від народження або внаслідок закону, невідчужувані та не можуть бути передані іншим способом. Нематеріальні блага захищаються відповідно до ЦК України та інших законів у випадках і в порядку, ними передбачених, а також у тих випадках і тих межах, у яких використання способів захисту цивільних прав впливає з істотного порушеного нематеріального права та характеру наслідків цього порушення» [172].

Якщо фізичній чи юридичній особі заподіяно моральну шкоду (фізичні чи моральні страждання) діями, що порушують її особисті немайнові права або посягають на інші нематеріальні блага, що належать фізичній чи юридичній особі, а також в інших випадках, передбачених законом, суд може покласти на порушника обов'язок грошової компенсації зазначеної шкоди (ст. 1167 ЦК України) [171].

Вчинення кримінального правопорушення, внаслідок якого настали шкідливі майнові чи немайнові наслідки, породжує виникнення двох видів охоронюваних правовідносин: кримінальних і цивільних, у яких реалізується кримінальна та цивільна правова відповідальність.

Зауважимо, що законодавець у статті 1 КК України одним з перших завдань назвав охорону прав і свобод людини та громадянина, власності, у такий спосіб підкреслюючи, що захист майнових інтересів осіб, які постраждали від злочину, є одним із першочергових завдань кримінального закону [75].

Водночас історія розвитку держави й права свідчить про те, що на перше місце кримінально-правової політики завжди ставилося першочергове завдання розкриття злочину й покарання винного. І у цьому питанні відшкодуванню шкоди відводилася другорядна роль. І. О. Завидняк вважала, що кримінальним процесом є «діяльність... зі швидким і повним розкриттям кримінального правопорушення, викриттям винних, правильним застосуванням до них

кримінального закону, а також запобіганням новим кримінальним правопорушенням...» [50, с. 103].

В. П. Бахін як мету кримінального процесу називав виявлення істини в кримінальній справі, встановлення винності та справедливе покарання особи, яка вчинила злочин, захист від безпідставного звинувачення невинної людини [13, с. 513].

Не варто забувати й те, у які саме історичні періоди висувалися певні концепції. Проте в останні роки проблемам відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, приділяється все більше уваги. Безумовно, зміни поглядів щодо зазначених питань значною мірою сприяли ухваленню й Конституції України, й кодифікованих нормативних актів у сфері кримінального та цивільного провадження.

Можна з упевненістю наголосити, що більшість учених-процесуалістів, які вивчають питання відшкодування шкоди в кримінальному процесі, єдині у своїй думці, що такий інститут в рамках кримінального процесу необхідний і є інструментом реалізації завдань кримінального провадження, спрямованих на захист порушених кримінальним правопорушенням прав осіб [53, с. 117].

В. Уваров у зв'язку з цим зазначає, що «ефективність правосуддя чималою мірою визначається дієвістю процесуального механізму забезпечення прав потерпілих на відшкодування заподіяної їм шкоди під час розгляду цивільних позовів у кримінальному провадженні» [166, с. 88].

Відшкодування шкоди дозволяє усунути негативні наслідки кримінального правопорушення та відновити порушені кримінальним правопорушенням права й інтереси фізичних і юридичних осіб. Однак суми відшкодування повинні відповідати завданій шкоді. Забезпечення відшкодування шкоди не повною мірою залежить від волевиявлення потерпілих осіб, таке забезпечення є обов'язком спеціально уповноважених осіб та органів, які задіяні у кримінальному провадженні. Їх зміст характеризують ті заходи, які потрібно провести органами досудового розслідування та дізнання щодо відшкодування матеріальних збитків, а також

органами, покликаними безпосередньо виконувати судові рішення, які приймаються в межах досудового розслідування.

У юридичній літературі зустрічаються точки зору, автори яких відстоюють позицію про надмірність розгляду матеріальних стягнень потерпілих від злочину осіб у кримінальному провадженні. Усі вони посилаються на кодекси минулих років, які були ухвалені ще за радянських часів.

У своїх аргументах вони вказують, що цивільний процес не відповідає характеру, суті кримінального процесу, спрямованого на притягнення до кримінальної відповідальності або звільнення від неї у випадках, зазначених у законі; така процедура, як і будь-який інший розгляд цивільно-правового спору, повинна ґрунтуватися на презумпції вини, в силу якої кожна зі сторін зобов'язана довести ці обставини (Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР), в той час як кримінальний процес ґрунтується на презумпції невинуватості підозрюваного або обвинуваченого і кримінально-процесуальні органи не мають права передавати на них обов'язок доводити (Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР); цивільний розгляд, поряд з кримінальним переслідуванням, вимагає більш повного правового регулювання (яке важко перевести з точки зору законодавчої техніки) або зобов'язує суд за аналогією застосовувати норми цивільного процесуального права (що небажано).

Насправді, дійсно, розгляд позовних вимог цивільних позивачів у кримінальному провадженні пов'язаний із певними незручностями. Слідчим доводиться більше часу витратити на обставини, пов'язані з доведенням факту заподіяння майнової шкоди, суддям потрібно не лише правильно провести розгляд кримінального провадження, відповідно до норм КК України, а й правильно вирішити питання цивільного позову, що пов'язано вже не тільки з додатковим часом, затраченим на такий розгляд, а і з побоюванням можливості скасування вироку в кримінальному провадженні чи його зміною, якщо позов буде розглянуто з порушеннями норм чинного законодавства.

Однак, на нашу думку, спільний розгляд і вирішення позовних вимог поряд із розглядом кримінального провадження за фактом скоєння кримінального правопорушення має більше позитивних моментів, ніж негативних. По-перше, загалом є процесуальна економія часу, сил і матеріальних витрат учасників процесу, зокрема витрати на виклик їх у судові засідання, витрати на захисників і представників, оскільки не доводиться по одному й тому самому питанню проводити два окремі процеси судового розгляду: кримінального та цивільного; по-друге, у разі заяви цивільного позову позивач звільняється від сплати державного мита; по-третє, позивач не витрачає зусилля на доведення позовних вимог; по-четверте, таке спільне провадження сприяє повному й об'єктивному розгляду матеріалів кримінального провадження та призначенню справедливого покарання винній особі; по-п'яте, винна особа повною мірою несе тягар відповідальності за заподіяну шкоду.

Вважаємо, що основною умовою одночасного, цивільного та кримінального провадження має бути дотримання положень кримінального процесуального закону про всебічне, повне й неупереджене дослідження всіх обставин, які досліджуються в суді. І якщо одночасний розгляд кримінального провадження та цивільного позову, на думку суду, не спричинить їх порушення, позов має бути розглянутий у порядку кримінального процесу. У разі ж неможливості проведення одночасного розгляду суд повинен ухвалити рішення про виділення матеріалів та запропонувати зацікавленим особам звернутися з цивільним позовом у порядку цивільного судочинства.

Подібне рішення суду дозволить зберегти переваги одночасного провадження й водночас не створюватиме перешкод для швидкого вирішення та закінчення розгляду кримінальних проваджень.

Інститут цивільного позову має об'єктивні підстави для існування в кримінальному процесі.

Особа, яка зазнала шкоди внаслідок вчинення проти неї кримінального правопорушення, повинна мати альтернативу: закон наділив її правом заявляти

цивільний позов у процесі досудового розслідування кримінального провадження та правом подання позовної заяви про відшкодування шкоди в межах цивільного судочинства.

Проте на захист поглядів противників одночасного розгляду варто зазначити, що основою їхніх робіт були норми та принципи КПК УРСР. Стаття 2 КПК УРСР «Завдання кримінального судочинства», до якої апелювали такі автори, значно відрізняється від статті 2 чинного КПК України «Завдання кримінального провадження». Насправді, стаття 2 КПК УРСР не передбачала як завдання кримінального судочинства захист прав і законних інтересів осіб та організацій, які потерпіли від кримінальних правопорушень. Першорядними завданнями кримінального процесу радянського періоду, як випливає із змісту статті 2 КПК УРСР, були «швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожен, хто вчинив злочин, був підданий справедливому покаранню і жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений». З огляду на це можна пояснити позиції авторів про виключення цивільного позову з кримінального процесу.

Із вищезазначеного випливає, що відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, є способом процесуального захисту прав громадян та юридичних осіб.

Реалізація прав потерпілих на відшкодування матеріальних збитків і компенсацію моральної шкоди знаходять свій відбиток у керівних постановках Пленуму Верховного Суду України та постановках Касаційного суду у складі Верховного Суду.

Зважаючи на значну роль посягань на майно потерпілих у кримінальному провадженні, Пленум Верховного Суду України у постанові від 31 березня 1989 року № 3 постановив звернути увагу судів на потребу в точному та неухильному виконанні законодавства про відшкодування матеріальних збитків, завданих злочином. Водночас у кожній справі про злочин, який завдав матеріальних збитків, суд у процесі ухвалення вироку повинен вирішити

питання щодо цивільного позову, а якщо позов не пред'явлений – обговорити питання про прийняття рішення про відшкодування шкоди з власної ініціативи обвинуваченого.

Під час передачі матеріалів обвинувачення до суду суддям потрібно було з'ясувати, чи пред'явлено цивільний позов, чи вжито заходів щодо забезпечення відшкодування матеріальних збитків, завданих злочином. Якщо особа, яка провадить дізнання, або слідчий не вжили заходів, що забезпечують відшкодування збитків, суддя чи суд мали вжити таких заходів з власної ініціативи чи зобов'язати це зробити відповідні органи, які виносили постанову [122].

З метою забезпечення правильного й однакового застосування законодавства, що регулює компенсацію моральної шкоди, найбільш повного та швидкого захисту інтересів потерпілих під час розгляду судами справ цієї категорії Пленум Верховного Суду України дав роз'яснення щодо застосування норм законодавства про порядок компенсації моральної шкоди [125]. Усе це підтверджує правомірність і потребу в позовній формі захисту майнових і немайнових прав постраждалих від злочину осіб.

Як і в кримінальному процесі України, так і в правових системах багатьох країн позовні вимоги потерпілих розглядаються в сукупності з початком досудового розслідування. Так, законодавство Німеччини допускає участь потерпілого в судовому розгляді у трьох формах: як обвинувач у справах приватного обвинувачення, співобвинувач у справах публічного обвинувачення, так і цивільний позивач.

В англійському кримінальному судочинстві допускається під час призначення покарання за скоєний злочин вирішувати питання про відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної злочином. Варто зазначити, що інститут цивільного позову в кримінальному процесі є новим для цієї країни. Відсутність такого інституту створювала зайві труднощі для потерпілого, змушуючи його звертатися за захистом своїх прав до цивільних судів. Автори роботи «Сучасний кримінальний процес країн Європи» наголошують на тому,

що «в останні роки англійський законодавець намагається дещо виправити таке становище. Так, спочатку були внесені зміни в Закон про повноваження кримінальних судів 1973 (ст. 35), а потім і в Закон про кримінальну юстицію 1982 (ст. 67), що надало судам право одночасно з призначенням покарання видавати так званій «наказ про компенсацію», відповідно до якого потерпілому виплачується грошова сума, яка далеко не завжди повністю відшкодовує шкоду, заподіяну злочином» [85, с. 244].

У кримінальному процесі Франції також допускається поєднаний процес – об'єднаний розгляд в одному провадженні питань цивільного та кримінального права. У такому процесі тягар доведення цивільного позову, як і збирання доказів, лежить на компетентних державних органах. «Французька кримінально-процесуальна теорія, – зазначають В. В. Луцик, В. І. Самаріна, – сформувала концепцію двох позовів, пов'язаних з одним і тим самим злочином, і першою висунула ідею так званого «об'єднаного процесу». Конструкція «об'єднаного процесу», що зародилася саме у Франції, нині широко відома в праві багатьох країн, зокрема в українському праві, а саме вітчизняному інституті цивільного позову в кримінальному процесі» [85, с. 343]. Варто зазначити, що в кримінальному процесі Франції потерпілий, який не має жодних майнових претензій до обвинуваченого, не може брати участь у процесі як повноправна сторона з метою сприяння справедливості винесення обвинувального вироку, для цього він має заявити цивільний позов, після чого отримати статус цивільного позивача. З метою обмеження зловживань своїми процесуальними правами у кримінальному процесі Франції створено механізм внесення цивільним позивачем застави на депозитний рахунок відповідного суду. Водночас повернення внесеної грошової суми гарантоване, якщо у кримінальній справі проводилося попереднє слідство. У тих випадках, коли слідство не проводилося, а було здійснено виклик сторін безпосередньо до суду, повернення застави залежить від результату судового розгляду, а саме у разі винесення обвинувального вироку. Винесення виправдувального вироку або в разі встановлення свідомо необґрунтованого звинувачення загрожує

цивільному позивачеві не лише неповерненням застави, а й присудженням штрафу в досить значному розмірі.

Наголошуючи про захист та відновлення прав потерпілих, варто зазначити й те, що кожен має право відновити свої порушені права не лише на внутрішньодержавному рівні, а й за допомогою звернення до міжнародних інстанцій.

Нині чинні декілька міжнародних конвенцій, які регулюють відновлення прав потерпілих. Вони регулюють права потерпілих у певних областях.

Серед міжнародних актів, що регламентують права людини, передусім потрібно зазначити про Загальну декларацію прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, ухвалений 1966 року, а серед регіональних – Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод (далі – ЄКПЛ), схвалену 1950 року. Україна, підписавши зазначені акти, оголосила їх складовою своєю правової системи.

Стаття 8 Загальної декларації прав людини свідчить, що «...кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у разі порушення її основних прав, наданих їй Конституцією або законом» [51].

Стаття 10 цього документа встановлює таке: «Кожна людина для визначення її прав та обов'язків і для обґрунтованості та пред'явленого їй звинувачення має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справу було розглянуто гласно з дотриманням усіх вимог справедливості та незалежним і неупередженим судом» [51].

Про відшкодування шкоди зазначено в Конвенції про захист усіх осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження й покарання, схваленої 9 грудня 1975 р. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН. У статті 11 вказано: «Коли доведено, що мало місце катування чи інший жорстокий чи принижуючий гідність вид поводження й покарання з боку офіційної особи або її підбурювання, то, відповідно до національного законодавства, потерпілий отримує відшкодування чи компенсацію» [65].

Усе більшого значення для судової практики України набуває європейське право, що регулює питання відшкодування збитків, завданих злочином. І тут значна роль належить ЄКПЛ і прецедентам Європейського суду з прав людини.

Відповідно до ЄКПЛ механізм захисту прав людини має діяти насамперед на національному рівні. Кожна держава-член забезпечує будь-якій людині, яка перебуває під її юрисдикцією, права, визначені в ЄКПЛ. Україна як держава-член Ради Європи інкорпорувала ЄКПЛ у своє внутрішньодержавне законодавство, дозволивши цим своїм громадянам посилатися на неї в позовних провадженнях. А суди, відповідно, мають використати численні приклади права ЄКПЛ під час ухвалення рішень.

У тому випадку, якщо ці гарантії не вдається реалізувати на внутрішньодержавному рівні, кожна людина може за певних умов звернутися зі скаргою до Європейського суду з прав людини.

Держави-учасниці ЄКПЛ зобов'язуються виконувати остаточні рішення (ухвали) Європейського суду у справі, сторонами якої вони є. Остаточне рішення Європейського суду за сутністю справи надсилається Комітету Міністрів Ради Європи, який здійснює нагляд за його виконанням.

Прецедентні рішення Європейського суду дозволяють громадянам України посилатися на положення статті 6 ЄКПЛ у разі звернення не лише до Європейського суду, а й за оскарженням невиконання рішення суду на внутрішньодержавному рівні, оскільки, згідно з Конституцією України та інших нормативних актів, «загально визнані принципи й норми міжнародного права та міжнародні договори України є органічними в єдності її правової системи...» [87, с. 72]. Це означає, що судді під час вчинення правосуддя зобов'язані керуватися і міжнародними договорами.

Ці положення міжнародного права в повній мірі застосовні до процедури відшкодування шкоди жертвам злочинів.

Таким чином, вищесказане дозволяє зробити наступні висновки.

Шкода, яка була заподіяна особі злочином, є порушенням суб'єктивних прав зазначеної особи, відповідно право на компенсацію впливатиме із загального права на захист прав, свобод і законних інтересів, які було порушено злочином.

Відшкодування шкоди, заподіяної злочином, є однією із форм відшкодування шкоди, що полягає у кримінальному переслідуванні захисту прав громадян і юридичних осіб. Незалежно від того, яке із прав було порушено, державою гарантується його відшкодування (відшкодування шкоди).

У широкому розумінні захист прав потерпілих у кримінальному судочинстві полягає у застосуванні учасниками кримінального судочинства комплексних заходів, які засновані на кримінально-процесуальних нормах та націлені встановити і відновити права, які були порушені злочином або проступком.

Відшкодування збитків у кримінальному процесі – це спосіб реалізації конституційних прав фізичних та / або юридичних осіб на захист майнових і нематеріальних прав, порушених злочином, шляхом застосування комплексу заходів (рішень і дій), заснованих на нормах кримінального, цивільного та цивільного права, спрямованих на захист майнових і нематеріальних прав, порушених злочином. доводити і визнавати порушення цих прав, а також заходи, спрямовані на максимальне відновлення порушених злочином майнових і моральних прав жертв злочинних дій правопорушників.

Інститут цивільного позову наділений об'єктивними підставами за для існування в кримінальному процесі.

Особа, яка вчинила злочин і зазнала збитків, може зробити інший вибір: законом надається їй право подавати цивільний позов в кримінальному процесі, а також право подавати позов про відшкодування збитків у цивільному позові.

Процедура спільного розгляду скарг потерпілих і судового переслідування обвинувачених у кримінальній справі є типовою у багатьох зарубіжних країнах.

Відповідно до міжнародно-правових документів кожній людині надано право відновлювати свої права не лише за допомогою вирішення справи на національному рівні, а також за допомогою звернення до міжнародних інстанцій. Україна заявила, що міжнародно-правові документи є частиною її правової системи. Судді в системі правосуддя зобов'язані керуватися міжнародними договорами, які є ратифіковані нашою державою.

1.2. Матеріальні та нематеріальні блага, які підлягають відшкодуванню в досудовому порядку за завдану шкоду внаслідок вчинення кримінального правопорушення

Усі наслідки кримінальних правопорушень, які завдають певну шкоду, можна розділити на два види благ, які негативно відображаються на потерпілих у результаті вчинення кримінальних суспільно-небезпечних діянь.

У першому випадку від кримінального правопорушення страждають матеріальні блага й потерпілим завдається майнова шкода. У другому випадку злочинні діяння посягають на нематеріальні блага (здоров'я, життя людини, психологічний стан тощо). Водночас унаслідок скоєння кримінальних правопорушень потерпілим завдається фізична шкода, моральна шкода та матеріальна шкода.

Коментуючи положення вітчизняного кримінального процесуального законодавства, П. Д. Біленчук розкриває елементи матеріальних і нематеріальних благ, що підлягають відшкодуванню та компенсації. Відповідно до його позиції компенсацією мають охоплюватися: збитки (зокрема, фізичні та моральні); втрачені можливості у різних сферах соціального життя (працевлаштування, освіта тощо); матеріальні й моральні збитки; витрати на кваліфіковану юридичну та іншу допомогу, пов'язану із кримінальним судочинством; витрати на лікування, а також на іншу допомогу, зокрема соціальну та психологічну [52].

Погоджуючись загалом із цією позицією, вважаємо за потрібне її уточнити та доповнити.

По-перше, цей перелік не є вичерпним за своєю правовою природою, оскільки КПК України (ч. 1 ст. 55 КПК України) передбачає також відшкодування моральної шкоди. Окремі автори пропонують також відшкодувати екологічну, правову, організаційну, забезпечувальну та інші види шкоди [127, с. 22]. Отже, на його думку, підлягають відшкодуванню (компенсації) інші види благ, які зазнали певної шкоди, пошкодження або повного знищення внаслідок скоєного кримінального правопорушення.

По-друге, у межах кримінального провадження доцільно вживати термін «шкода», а не «збитки», зважаючи на єдиний підхід до питань відшкодування та компенсації аналізованих матеріальних і нематеріальних благ.

Далі, висловлюючи думку про конкретні методи відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними діяннями, варто вказати, що зазвичай виділяють позовні й непозовні методи. Наголошуючи на способах відшкодування шкоди, зазначимо, що кожен з них (добровільне відшкодування шкоди особою, винною в її заподіянні або третіми особами, які діють на користь підозрюваного, обвинуваченого; реституція; інститут цивільного позову) повинен бути спрямований на рівнозначне та повне відшкодування всіх категорій злочинно заподіяної шкоди.

Проте, як випливає з аналізу наукової літератури, найбільша увага приділяється відшкодуванню саме майнової шкоди. Водночас питання, пов'язані з відшкодуванням моральної та фізичної шкоди, викликають найбільші складнощі як серед науковців, так і серед співробітників правоохоронних органів. Аналогічні дані отримані нами з опитування співробітників органів досудового розслідування й органів дізнання. Так, на питання про те, забезпечення відшкодування шкоди якого виду викликає найбільші труднощі, було отримано такі дані: у діяльності слідчих, дізнавачів виникають труднощі у вирішенні питань забезпечення відшкодування фізичної

шкоди – 39,5 %, моральної шкоди – 50,3 %, майнової шкоди – 10,2 % (додаток А).

Ситуація, яка склалася, вимагає пошуку засобів щодо її вирішення як на теоретичному, так і на практичному рівнях, оскільки відшкодування шкоди всіх категорій є основним завданням як кримінального провадження загалом, так і посадових осіб органів досудового розслідування та дізнання. Це завдання, на думку С. Бєсєди та О. Мітцель, повинно вирішуватися всіма дозволеними законом способами [15, с. 47]. Додамо водночас, що за допомогою реалізації таких способів відшкодування шкоди майнових і немайнових благ, які належать особі (фізичній чи юридичній), також набувають початкового вигляду та форми або замінюються аналогічними благами, або компенсуються у грошовому еквіваленті.

Переходячи до розгляду зазначених у кримінальному процесуальному законі (ст. 55 КПК України) видів шкоди як благ, що підлягають відшкодуванню (компенсації), вважаємо за потрібне насамперед розглянути окремі аспекти, пов'язані з відшкодуванням фізичної шкоди, заподіяної особі. Як показує практика, актуальність боротьби з насильницькою злочинністю в сучасний період є безсумнівною. Протидія насильству виходить на одне з перших місць серед інших проблем, що турбують українське суспільство. Кримінальне насильство як надзвичайно небезпечна форма діяльності зазіхає на найцінніше благо – життя людини, впливає на її здоров'я та тілесну недоторканність, створює атмосферу страху, невпевненості в особистій безпеці, занепокоєння за рідних і близьких.

Здоров'я людини є одним із важливих об'єктів кримінально-правової охорони. У процесі оцінки кримінальних правопорушень, що посягають на здоров'я людини, варто виходити з того, що раніше кримінальний закон не розкривав поняття «шкода здоров'ю», яке було сформульовано наукою кримінального права з урахуванням медичних аспектів, згідно з якими заподіяння шкоди здоров'ю (як кримінальне діяння) являло собою протиправне, досконале винне заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, що виявилось у

порушенні анатомічної цілості або фізіологічної функції органів і тканин людини чи організму загалом.

Водночас, звернувшись до цього питання в рамках кримінального провадження, наголошуємо на різноманітності думок учених-процесуалістів щодо поняття та змісту фізичної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, як блага людини, яке підлягає відшкодуванню.

Так, у коментарі до Кримінального процесуального кодексу України під науковою редакцією В. М. Тertiшника визначено, що фізична шкода виражається в пошкодженні здоров'я чи заподіянні смерті людині внаслідок скоєння кримінального діяння чи бездіяльності [162, с. 387]. Доповнимо, що під визначення фізичної шкоди повинні підпадати й ситуації, коли було заподіяно таке пошкодження організму, що створювало набагато більшу небезпеку для людини, ніж це сталося насправді (наприклад, шкода здоров'ю може бути оцінена як тяжка за ознакою небезпеки для життя в момент її заподіяння).

Характеризуючи фізичну шкоду з погляду сукупності фізіологічного та психічного станів людського організму, ряд науковців стверджує, що до категорії фізичної шкоди варто зараховувати не лише шкоду, завдану організму людини, а й різні психічні травми, якщо це спричинило погіршення здоров'я людини [48, с. 30]. Заперечимо щодо такого підходу, оскільки, на нашу думку, поняття «моральна шкода» повноцінно уособлює в собі всі негативні, постзлочинні, психічні особливості людського організму, і це не повинно бути елементом фізичної шкоди.

Більше розгорнуте поняття фізичної шкоди, заподіяної злочином, пропонує І. Безклубий, згідно з висновками якого фізична шкода є будь-якими негативними змінами стану здоров'я людини, зокрема не лише тілесними ушкодженнями, а й появою хвороби (наприклад, під час зараження особи ВІЛ-інфекцією) [29, с. 27]. Доповнимо, що саме тому на сьогодні ступінь настання таких негативних наслідків визначається поняттям не «тілесні ушкодження», як це було в КК України 1961 року, а «шкода здоров'ю».

Вище нами було наведено ряд думок щодо поняття фізичної шкоди із значної кількості, що зустрічається у науковій літературі.

Зазначаючи про поняття фізичної шкоди, вважаємо за потрібне розглянути наслідки злочинних діянь, результатом скоєння яких могли стати: смерть; шкода здоров'ю; захворювання, що стало наслідком вчинення замаху на життя та здоров'я людини.

Шкода здоров'ю розрізняється за ступенем тяжкості: тяжка, середньої тяжкості й легка. Однак тут усе ж не варто забувати про побої, а також катування, які можуть також завдавати фізичного болю та страждань.

Під час розгляду питання про компенсацію заподіяної фізичної шкоди важливим є той факт, що перелічені вище тілесні ушкодження спричиняють і наслідки майнового характеру, серед яких потрібно виділити: похоронні послуги; втрату джерела постійного доходу у зв'язку із смертю годувальника; втрату джерела доходу через повну або часткову непрацездатність; фінансові витрати на лікування, протезування, медичну реабілітацію тощо. На основі цього можна обґрунтовано стверджувати, що фізична шкода має яскраво виражений майновий вираз як витрати та втрачена вигода.

Варто зазначити, що відшкодування шкоди регламентується правилами Глави 82 ЦК України. Проте, слідуючи логіці закону, можна дійти невтішного висновку в тому, що вказані норми регулюють різні правовідносини, за допомогою яких могло бути заподіяно шкоду життю та здоров'ю людини (цивільні, трудові тощо). Водночас не можна зазначити, що ці норми потрібно застосовувати в рамках чинного кримінального процесуального законодавства лише тому, що сам КПК України не містить вказівок щодо їх застосування та не регулює механізм відшкодування цього виду шкоди. Це прямо впливає із змісту норм кримінального процесуального кодексу (ст. 127) [78].

Упродовж понад двох десятиліть єдиним нормативним правовим актом, який певною мірою пов'язував кримінальні процесуальні та інші правовідносини у сфері компенсації фізичної шкоди в рамках кримінального провадження, були Основи законодавства України про охорону здоров'я

від 19 листопада 1992 року [97], в яких регулюються питання компенсації цього виду шкоди, зокрема, заподіяної злочинними діями.

Викладене вище дозволяє висловити припущення, що в реаліях компенсація фізичної шкоди, заподіяної здоров'ю людини, за допомогою стягнення коштів із засудженого в дохід держави на сьогодні втратила свою актуальність. Пояснюється це створенням і функціонуванням різних установ системи охорони здоров'я, зокрема національної, муніципальної чи приватної. Тому навіть якщо такі стягнення й провадитимуть, то не лише на адресу держави як єдиного монополіста в системі охорони здоров'я, а й на користь інших медичних структур. Одночасно й сам потерпілий повинен брати безпосередню участь у забезпеченні компенсації йому фізичної шкоди, оскільки після стаціонарного лікування потерпілий часто проходить курс амбулаторного лікування, про яке в Основах взагалі не згадується.

У цьому варто уточнити, що ухвалення окремих нормативних правових актів регулювання такого складного аспекту кримінальної процесуальної діяльності, як забезпечення компенсації фізичної шкоди в межах кримінального судочинства, явно недостатньо. Зрозуміла й позиція законодавця, який у цьому випадку відсилає до норм, що регламентують цивільне судочинство. Тим більше, що ст. 127 КПК України не містить будь-яких вказівок про порядок та умови розгляду подібних позовів. Це дозволяє нам констатувати наявність прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві.

Як уже неодноразово зазначалося в дисертаційному дослідженні, заподіяну кримінальним правопорушенням шкоду має бути доведено саме в рамках кримінального провадження та потрібні заходи щодо його відшкодування (компенсації) раціонально застосовувати як у ході досудового провадження, так і в процесі розгляду судом кримінального провадження за сутністю.

Водночас ряд авторів (В. В. Луцай, Р. О. Стефанчук) справедливо стверджують, що є об'єктивний взаємозв'язок між фізичною та майновою

шкодами [146]. Дійсно, якщо є шкода фізична, то вона зазвичай зумовлює й матеріальні витрати з боку потерпілого або інших пов'язаних з ним осіб.

Однак вважаємо важливим доповнити думку вищевказаних авторів аргументом про те, що грошове вираження наслідків заподіяної фізичної шкоди визначається слідчим, дізнавачем, детективом і судом на основі медичних документів (карти стаціонарного й амбулаторного лікування та інших документів, пов'язаних з оплатою лікування: квитанції, чеки, договори про надання платних медичних послуг тощо).

За результатами анкетування співробітників органів досудового розслідування автором було отримано такі дані. Про те, в якій формі в кримінальних провадженнях реально компенсувалася шкода, заподіяна здоров'ю, були отримані такі відповіді. Так, фізична шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням, компенсувалася в рамках провадження досудового розслідування підозрюваним за допомогою відшкодування витрат на лікування потерпілого у 24,5 % випадків; засобом щодо виплати страхових сум, якщо потерпілий був застрахований у страховій компанії, – 12,5 %; іншими способами (компенсувався органами соціального захисту населення особам, які мають право на пільгове медичне обслуговування, – інваліди, ветерани бойових дій тощо; відповідно до вимог потерпілого, які він пред'явив до підозрюваного) – лише 7,8 %. Тобто в ході досудового провадження цей вид шкоди взагалі не відшкодувався в 55,2 % випадків (додаток А).

Негативна практика, яка склалася, не може не викликати занепокоєння, оскільки компенсація фізичної шкоди, на нашу думку, повинна бути гарантована потерпілому, починаючи з моменту, коли його розпочали лікувати й він почав витрачати на це кошти. Наявність у матеріалах кримінального провадження документів, які підтверджують витрати потерпілого, є підставою для компенсації йому понесених витрат з боку підозрюваного у добровільному порядку. Тут не йдеться про будь-які стягнення на користь потерпілого, оскільки це є прерогативою суду під час ухвалення підсумкового рішення у справі. Йдеться лише про те, що завдання слідчого, дізнавача, детектива

полягає в роз'ясненні сутності добровільного відшкодування шкоди підозрюваним як однієї з підстав пом'якшення відповідальності чи досягнення примирення з потерпілим.

Враховуючи, що вимога про компенсацію фізичної шкоди найчастіше заявляється як цивільний позов у виді способу захисту порушених прав, логічно стверджувати, що можливість заявити такі вимоги має входити до змісту прав цивільного позивача як учасника кримінального судочинства.

Отже, з метою вдосконалення порядку компенсації заподіяної злочином фізичної шкоди ч. 1 ст. 61 КПК України потрібно викласти в такій редакції: «Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано фізичної, майнової та/або моральної шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який, відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка (який) в порядку, встановленому цим Кодексом, пред'явила (пред'явив) цивільний позов.

Вважаємо також за потрібне внести доповнення до ст. 3 КПК України, ввівши в неї поняття «фізична шкода». У зв'язку з цим пропонується доповнити зазначену статтю пунктом 29 такого змісту: «29) фізична шкода – каліцтво або інше пошкодження здоров'я, заподіяне безпосередньо кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, яке підлягає відшкодуванню особі, яка заявила вимогу про це у порядку, встановленому цим Кодексом».

Наступною підставою для визнання особи потерпілою, згідно з послідовністю викладу тексту норми ч. 1 ст. 55 КПК України, є факт заподіяння кримінальним правопорушенням майнової шкоди.

Варто зазначити, що у ст. 41 Конституції України вказано, що право приватної власності є непорушне й кожен має право мати майно у власності, володіти, користуватися та розпоряджатися ним [68].

У законодавстві України міститься значний перелік матеріальних об'єктів, які входять до категорії майна. Однак для розуміння сутності аналізованого явища видається логічним виділити такі ознаки цього майна.

Фізична ознака свідчить, що майно завжди характеризується матеріальним характером, тобто має ознаки речі або є неосяжним, але в той же час може виготовлятися в деяких випадках (наприклад, під час виведення грошових коштів на рахунки у банках). У той же час ідеї, погляди та прояви розуму людини, інформація (інтелектуальна власність) не вважатимуться власністю. Про власність у формі інтелектуальної власності можна говорити тільки образно, маючи на увазі, до прикладу, порушення авторського та суміжних прав, яке досить часто називають терміном «плагіат».

Економічна характеристика означає, що майно має певну економічну цінність. Загальним вираженням вартості майна є його вартість, тобто певна оцінка в грошовому вираженні. Таким чином, гроші, валютні цінні папери та інші цінні папери (акції, облігації тощо) еквівалентної вартості також вважаються майном, яке може бути предметом злочину.

Юридична ознака вказує на те, що майно завжди належить певним юридичним особам (власнику або іншому законному представнику). Факт володіння певною юридичною особою повинен бути підтверджений документально (власність, довіреність, договір дарування, спадщина тощо).

Те, що перебуває у володінні власника, варто вважати не лише як спеціально охоронюване майно, але й те, до якого є вільний доступ – на території підприємства, у приміщенні установи, на будівельному майданчику або в іншому місці здійснення господарської діяльності, у транспортному засобі, а також у будь-якому місці, де воно тимчасово перебуває без нагляду, якщо це майно не втрачено власником [22].

У той же час сутність і значення поняття «майно» в нашому дослідженні використовуються в зв'язку із заподіянням майнової шкоди кримінальним злочином та врегулювання питань забезпечення його відшкодування в ході досудового провадження.

В рамках обговорюваного питання, з урахуванням чинного кримінально-процесуального законодавства, І. І. Татарин стверджує, що упущена вигода також повинна бути віднесена до майнової шкоди [157, с. 88]. О.В. Крикунов додає, що для обліку упущеного прибутку в розмірі збитку, нанесеного майну, необхідно, щоб збиток, нанесений майну, не було завдано. право власності, це має бути доведено [74, с. 499].

Твердження про те, що злочин може завдати шкоди майну у вигляді певної суми втраченої вигоди, здається нелогічним через відсутність прямого причинно-наслідкового зв'язку між злочинним актом та потенційною вигодою, яку власник отримає за іншого набору обставин, що може бути підтверджено наступними аргументи.

По-перше, цивільний позов, поданий потерпілим, передбачає вказівку певної грошової суми, в якій виражається майнова шкода. Крім того, ця сума повинна бути підтверджена: товарними чеками, що надходять замовленнями, накладною, звітом про перевірку товару або протоколом допиту потерпілого із зазначенням суми заподіяної майнової шкоди, якщо немає документів на майно.

По-друге, як зазначено в частині 1 статті 55 Кримінально-процесуального кодексу України, якої шкоди може бути завдано безпосередньо злочином. У нашому розумінні це певна сума майнової шкоди, на яку людина претендує після того, як їй повідомили про факт злочину, а конкретна сума заподіяної шкоди вказується в матеріалах, поданих слідчому, слідчому, слідчому. Важко уявити, що в цих документах можна розрахувати упущену вигоду через відсутність вимог в чинному кримінально-процесуальному кодексі.

Ще раніше (1993 р.) В. П. Бахін не дарма вважав, що майнову шкоду слід розуміти як зменшення або повне видалення майна з майна, а також інші

порушення прав людини в результаті вчинення проти нього злочину [11, с. 55]. Слід пам'ятати, що і в той період, і сьогодні важко говорити про втрачені вигоди, нібито втрачені в результаті скоєного злочину.

Слід також уточнити, що в кримінальних справах ми виявили відносно невеликий відсоток справ, що підтверджують вимогу про відшкодування збитків, поряд з фактичним майновим збитком і упущеною вигодою (додаток В).

Але навіть будучи прихильником повернення втрачених вигод в рамках кримінальної справи, П.Демчук наводить абсолютно протилежні аргументи на підтримку своєї позиції, відзначаючи, що втрачена вигода може бути доведена тільки з певною ймовірністю [177]. Ми вважаємо справедливою позицію в цьому контексті окремої думки О.Яновської, яка вказала на існування низки проблем, у зв'язку з якими неадекватні вигоди не можуть бути правильно розраховані і справедливо компенсовані, принаймні, в рамках кримінальної справи [189, с. 128].

В рамках триваючих кримінальних справ були порушені справи, в яких жертви вимагали відшкодування збитків за упущену вигоду в результаті майнової шкоди, заподіяної злочинцем. При цьому суд (суддя), розглядаючи кримінальну справу, відхилив позов по цій частині в 32,9 % випадків, або цивільні позивачі взагалі не подали таких позовів в 54,6 %. Тільки в 4,5 % випадків потерпілі пред'являли такі претензії, і кримінальний суд задовольнив позов про відшкодування збитків за упущену вигоду в рамках майнової шкоди (додаток В).

Говорячи про одну з проблем в процедурі відшкодування збитку деяким особам, постраждалим в результаті злочину, В. В. Вапнярчук взагалі справедливо вважає, що в присутності власника і власника, що володіє нерухомістю, власник в першу чергу має право на компенсацію, оскільки цивільний позов захищає права власності. перш за все, право власності [20, с. 127].

Однак, вказана позиція все ще потребує значного пояснення. Зокрема, необхідно враховувати, що всі особи, до яких вони належали, мають однакове право на компенсацію шкоди, завданої майну. Що стосується сфери цивільно-правових відносин, що стосується злочину, що порушує права власності, то трактування, запропонована В. В. Вапнярчуком, цілком прийнятна. Проте, стосовно правовідносин, що регулюються кримінально-процесуальним законодавством, усі суб'єкти, чиє майно чи інше правове майно містило майно, що є об'єктом злочину, і, отже, які зазнали будь-якої шкоди, мають рівні права на цивільний позов.

Виходячи з викладеного, необхідно уточнити форми відшкодування матеріальної шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями. Зокрема, В. Т. Нор ще в 1989 році пропонував такі варіанти: повернення майна потерпілим, майна, яке стало об'єктом злочинного посягання (оскільки воно є доказом, це можна зробити лише опосередковано) грошовим відшкодуванням підозрюваним і обвинуваченим майнових збитків або відшкодування, шляхом ремонту, пошкодженого майна потерпілому [93, с. 187].

Погоджуючись із такою думкою, доповнимо, що може мати місце й компенсація засобом щодо передачі потерпілому іншого рівноцінного майна, а також за допомогою інших послуг, які мають певний ціннісний вираз для потерпілого, якому було завдано шкоди.

Варто вказати, що зазначені форми досить ефективні, коли є бажання підозрюваного добровільно відшкодувати заподіяну потерпілим шкоду. Однак, наголошуючи про правовий інститут відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, потрібно зазначити і такі процесуальні способи, як накладення арешту на майно, цивільний позов, кримінальна процесуальна реституція.

Підсумовуючи щодо сутності майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, варто наголосити, що законодавець не зайняв цілком обґрунтовану позицію та не сформулював поняття майнової шкоди у ст. 3 КПК України. Вважаємо за потрібне доповнити зміст зазначеної статті КПК

України поняттям «майнова шкода», у зв'язку з чим доцільно доповнити статтю 3 пунктом 25-1 таким змістом: «майнова шкода – шкода, заподіяна безпосередньо майну фізичної або юридичної особи як її втрата, пошкодження або знищення, а також майновим правам, охоплюючи право вимоги, що підлягає відшкодуванню особі, яка заявила вимогу про це у порядку, встановленому цим Кодексом».

Надалі вважаємо за доцільне зупинитися на таких поняттях, як моральна шкода та майнова шкода, завдана юридичній особі.

Свідчачи про компенсацію моральної шкоди, захист і відновлення прав осіб, які стали жертвами злочинних діянь, В. Петренко вважає, що ці категорії мають не тільки юридичну, а й моральну складову [104, с. 62].

Розмірковуючи про моральну шкоду як про негативний наслідок кримінальних правопорушень, В. Петренко вказує на те, що моральна шкода є практично в кожному випадку скоєння кримінального правопорушення, але в різних ситуаціях вона проявляється по-різному. Причому специфіка моральних страждань у тому, що після скоєння кримінального правопорушення вони продовжуються досить тривалий час [104, с. 64]. За словами М. Д. Бойка, ця ситуація має місце в переважній більшості кримінальних проваджень [17, с. 218]. Вказуючи на наслідки злочину, В. П. Паліюк підтримує думку вищезгаданих авторів [100, с. 186].

Протилежну позицію займає С. І. Шимон, який стверджує, що моральна шкода виходить із майнової шкоди і тому самостійного значення вона не набуває [182, с. 274].

Схиляємося до позицій, запропонованих В. Петренком, М. Бойком та В. Паліюком, оскільки з огляду на конструкцію ч. 1 ст. 55 КПК України абсолютно будь-яким кримінальним правопорушенням завдається певний вид шкоди, а особа, яка зазнає негативних наслідків, має право розраховувати на її повне й реальне відшкодування (компенсацію) незалежно від його характеру. Водночас є і «зовнішні логічні рамки» такої моральної шкоди, яка не може відшкодуватися у випадках, коли особа була очевидцем скоєння

кримінального правопорушення, навіть якщо людина й отримала серйозну психологічну травму. Крім того, є і злочини, коли моральна шкода взагалі не завдається (а також інші види шкоди). Приклад такого діяння – незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 КК України) [75].

Розмірковуючи про позиції українських науковців щодо актуальності питань вітчизняного правозастосовного досвіду компенсації моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, не можна не відмітити й той факт, що зазначені питання часто є предметом розгляду в Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ) [136]. Зокрема, в ухвалі у справі «Ромашов проти України» (заява № 67534/01) від 27 липня 2004 року ЄСПЛ акцентує увагу правозастосовника на такому важливому аспекті, який полягає в необхідності враховувати правило 60 Регламенту Суду, яке наказує, що будь-яка вимога про справедливу компенсацію має бути розібрана за пунктами й представлена письмово одночасно із відповідними підтверджуючими документами або письмовими свідченнями, ненадання яких може стати приводом для відхилення Європейським судом усієї вимоги або його частини [136].

У подальшому, піддаючи дослідженню сутність і зміст таких досить близьких понять, як моральна шкода фізичній особі та майнова шкода юридичній особі, можна констатувати, що вони розділені законодавцем на різні правові категорії.

Щодо майнової шкоди, завданої юридичній особі, варто зазначити, що вона має матеріальний компонент і може бути визначена в конкретному грошовому еквіваленті, а також обов'язково повинна бути відображена у фінансових документах.

Розмірковуючи про таку категорію потерпілих від злочинів, як юридичні особи, потрібно вказати, що негативні наслідки кримінального караного діяння цієї категорії потерпілих можуть виражатися як у підриві довіри до їх авторитету, так і у негативному дисонансі, викликаному втратою лідируючих позицій у сфері їхньої діяльності, у заподіянні майнової шкоди, виникненні

недобросовісної конкуренції, а також інших негативних посткримінальних наслідках.

Порядок компенсації майнової шкоди юридичній особі, заподіяної внаслідок злочинного діяння, аналогічний до правил компенсації майнової шкоди, заподіяної фізичним особам. Резонно зазначити, що ще в епоху дії КПК України 1960 року багатьма вченими-процесуалістами просувалася ідея компенсації моральної шкоди юридичним особам, якщо вона була заподіяна в результаті вчинення кримінального правопорушення [36; 157].

У разі заподіяння моральної шкоди фізичній особі вона має право заявити вимогу про її майнову компенсацію. Зі свого боку юридична особа, яка зазнала шкоди внаслідок злочинного посягання, має право вимагати тільки майнового еквівалента під час компенсації шкоди, заподіяної їй кримінальним правопорушенням. Водночас тривалий час відбувалася наукова полеміка щодо можливості заподіяння моральної шкоди юридичній особі. Ряд учених, причому у різних галузях юридичних наук, обґрунтовує позицію у тому, що юридичним особам може бути заподіяно й моральну шкоду [40; 168, с. 96]. Противники цієї тенденції обґрунтовують свою позицію доказами про те, що моральна шкода може бути виражена виключно у фізичних і моральних стражданнях, які може зазнавати лише людина (особа фізична) [69, с. 14].

Історичний екскурс визначає зародження «моральної шкоди» в Україні моментом затвердження цього поняття у «Руській правді», яке стосувалося саме компенсації шкоди, заподіяної здоров'ю людини. І, як зазначає П. П. Музиченко, саме з цього моменту завершилася остаточна диференціація шкоди на три види (майнову, фізичну та моральну) [90, с. 318]. Але вперше законодавець передбачив можливість вирішення питань компенсації моральної шкоди у кримінальному провадженні лише у КПК України 1960 року, де одночасно із фактами заподіяння фізичної та майнової шкоди вказується про можливість визнання особи потерпілим у разі заподіяння їй моральної шкоди.

Сучасна інтерпретація терміна «моральна шкода» з огляду на положення Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову

практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» дозволяє свідчити, що вона «може полягати в моральних переживаннях у зв'язку із втратою родичів, неможливістю продовжувати активне суспільне життя, втратою роботи, розкриттям сімейної, лікарської таємниці, розповсюдженням відомостей, що не відповідають дійсності, ганьблять честь, гідність або ділову репутацію громадянина, тимчасовим обмеженням або позбавленням будь-яких прав, фізичним болем, пов'язаним із заподіяним каліцтвом, іншим пошкодженням здоров'я або зв'язки із захворюванням, перенесеним унаслідок моральних страждань та ін.» [125]. Доповнимо, що моральна шкода має місце і в тих випадках, коли відбувся замах на злочин.

Хочемо звернути увагу на думку Д. Д. Луспеніка, який досить лаконічно висловився про можливість заподіяння юридичній особі моральної шкоди, вказавши, що така шкода може призвести до дискредитації, підриву авторитету певної юридичної особи [84, с. 11]. Водночас варто уточнити, що моральна шкода виражається не лише в наслідках, а й у переживаннях щодо змоги їх настання.

Наведемо також і позицію Т. Батусь, яка як кримінальний процесуальний засіб захисту пропонує використовувати інститут компенсації моральної шкоди [53]. Обґрунтовуючи логічність і життєздатність цієї пропозиції, зазначимо, що в КПК України міститься положення, яке вказує, що потерпілим може бути визнано юридичну особу, якій злочином завдано майнової шкоди. Але в ньому не передбачено завдання моральної шкоди. Проте в цивільному законодавстві такий вид передбачений.

У ході підготовки цього дослідження було проведено опитування з метою отримання даних щодо питання, яке стосується відмінностей у розумінні таких термінів, як «моральна шкода» та «майнова шкода», завдані юридичній особі. Зокрема, на питання про те, що ці терміни варто розглядати як рівнозначні поняття, відповіли позитивно 76,8 % опитаних респондентів (додаток А).

Ці результати логічно обґрунтовуються аргументами, сутність яких зводиться до того, що посадова особа, в провадженні якої перебуває

кримінальне провадження за фактом заподіяння шкоди юридичній особі, насамперед вбачає своєю метою забезпечення реальної її компенсації, розуміючи єдину сутність і правову природу термінів «моральна шкода» та «майнова шкода».

Отже, вищезгадані обставини та їх обґрунтування дозволяють сформулювати бачення та доведеність висновку про моральну шкоду як невід'ємний елемент матеріальної шкоди, завданої злочинним діянням юридичній особі. Водночас ці аргументи дозволяють висловити думку про уніфікацію розуміння сутності моральної шкоди, можливості включення її до змісту майнової шкоди, а також єдиного підходу порядку її компенсації у разі кримінального діяння.

Підбиваючи підсумок, вважаємо за доцільне сформулювати деякі проміжні висновки, які стосуються питань відшкодування (компенсації) матеріальних і нематеріальних благ, що зазнали негативного впливу внаслідок скоєного кримінального правопорушення та підлягають відшкодуванню в рамках кримінального провадження.

Нами обґрунтовано висновок про те, що механізм відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди включає такі способи, як накладення арешту на майно, цивільний позов, реституція. Водночас у разі наявності бажання в підозрюваного добровільно відшкодувати заподіяну ним шкоду мають місце такі форми, як передача потерпілому іншого рівноцінного майна, а також надання інших послуг, які мають певний ціннісний вираз для потерпілого.

Аргументовано висновок про те, що вимога про компенсацію фізичної шкоди найчастіше пред'являється за допомогою позовного способу захисту порушених прав, у зв'язку з чим логічно стверджувати, що можливість заяви таких вимог повинна входити до змісту прав цивільного позивача як учасника кримінального провадження.

Вважаємо за потрібне доповнити статтю 3 КПК України, додавши в неї поняття «фізична шкода». У зв'язку з цим пропонується доповнити зазначену

статтю пунктом 29 такого змісту: «29) фізична шкода – каліцтво або інше пошкодження здоров'я, заподіяне безпосередньо кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, яке підлягає відшкодуванню особі, яка заявила вимогу про це у порядку, встановленому цим Кодексом».

Пропонується доповнити статтю 3 КПК України пунктом 25-1 такого змісту: «майновий шкода – шкода, заподіяна безпосередньо майну фізичної або юридичної особи як її втрата, пошкодження або знищення, а також майновим правам, охоплюючи право вимоги, що підлягає відшкодуванню особі, яка заявила вимогу про це у порядку, встановленому цим Кодексом».

За допомогою аналізу законодавчих конструкцій і вивчення теоретичних поглядів резюмовано висновок про те, що моральна та матеріальна шкоди, завдані злочинним діянням юридичній особі, єдині за своєю сутністю та змістом. Із зазначеного вище резонно стверджувати, що компенсація моральної шкоди юридичним особам застосовується за правила компенсації майнової шкоди.

Обґрунтовано висновок про потребу в доповненні статті 3 КПК України пунктом 30 такого змісту: «30) моральна шкода – шкода, заподіяна потерпілому, виражена в моральних або фізичних стражданнях, що посягають на належні особі нематеріальні блага або порушують її особисті немайнові права, і який заявив вимогу про це у порядку, встановленому цим Кодексом».

З метою приведення окремих положень Кримінального процесуального кодексу України щодо процесуального статусу потерпілого та реалізації ним права на відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, відповідно до статті 56 Конституції України, вважаємо за потрібне доповнити частиною 8 статтю 55 КПК України: «Потерпілому забезпечується відшкодування майнової шкоди, компенсація моральної та фізичної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, а також витрат, понесених у зв'язку з його участю в ході досудового розслідування та судовому розгляді,

охоплюючи витрати на правову допомогу відповідно до вимог статті 120 цього Кодексу».

1.3. Роль учасників кримінального судочинства в досудовому відшкодуванні шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням

Слідчі, дізнавачі, детективи, прокурори та адвокати, будучи ключовими процесуальними фігурантами на попередніх стадіях кримінальної справи, зобов'язані вжити ряд заходів як процесуального, так і організаційного характеру для відшкодування шкоди, заподіяної злочином.

Слід пам'ятати, що при проведенні слідчих дій (публічних і негласних), а також інших процесуальних дій досягається максимальний ефект, при якому створюються умови для реального відшкодування збитку, як на початковому етапі надходження інформації в ДНР, так і в ході розслідування після порушення кримінальної справи.

Дії вищезазначених сторін повинні бути розпочаті, як тільки їм стане відомо про вчинення злочину і, відповідно до прийнятих процесуальних рішень, вони будуть уповноважені на це.

Багато законів містять положення, які безпосередньо пов'язані з критеріями якості посадових осіб, які проводять попереднє розслідування, з результатами їх дій в тому напрямку, який ми розслідуємо. Так, розділі II частини 1 Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570 «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України», зазначається, що слідчі підрозділи виконують такі завдання: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції України; забезпечення відшкодування фізичним і

юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями; виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення [120]. У зв'язку з цим вважаються доцільними аргументи В. Завидняка та інших науковців, які стверджують що, діючи на досудових стадіях, саме слідчий (дознавач), детектив зобов'язані вживати встановлені законні заходи щодо забезпечення заявленого цивільного позову та виявлення викраденого майна [201, с. 328].

Як одне із завдань службових осіб, які здійснюють досудове розслідування, І. Завидняк обґрунтовано визначила «своєчасне, законне, обґрунтоване, справедливе й, безумовно, обов'язкове забезпечення доступу потерпілого до правосуддя та компенсації йому шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням» [126, с. 128].

Зі свого боку хочемо зазначити те, що норми КПК України зобов'язують слідчих, дізнавачів вирішувати питання відшкодування шкоди, починаючи з моменту, коли стало відомо про факт скоєного кримінального правопорушення та внесення про нього відомостей до ЄРДР. Інше питання в тому, наскільки ефективно й раціонально кожен співробітник органу досудового розслідування підходить до виконання своїх процесуальних обов'язків, зокрема забезпечуючи умови для відшкодування шкоди особам, які потерпіли від кримінального правопорушення.

Проте, як свідчить вивчення громадської думки, проведене за допомогою опитування різними експертними установами, самі потерпілі не надто вірять у ефективність діяльності правоохоронних органів, зокрема органам досудового розслідування, а саме здатність повноцінно захистити законні інтереси постраждалих і забезпечити відшкодування заподіяної їм шкоди [187].

Щодо вищезазначеного, соціальна група рейтингу небезпідставно посилається на результати соціологічних опитувань громадян, «основна сутність яких у тому, що досить рідко постраждалий звертався до

правоохоронних органів через недовіру в здатність їхніми співробітниками встановити винних і повернути викрадене» [114].

Продовжуючи розмірковувати, схилиємося до думки, що під час досудового провадження основна роль у вирішенні питань відшкодування шкоди належить саме слідчому (детективу), дізнавачу, прокурору і навіть їх безпосереднім процесуальним керівникам, а також адвокату. Ці учасники кримінального провадження зацікавлені в активній участі у процесі здійснення досудового розслідування осіб, які стали жертвами злочинних діянь. У зв'язку з цим саме слідчий (дізнавач) повинен забезпечити реальну можливість реалізації потерпілими наданих їм процесуальних прав, серед яких особливий акцент приділяється відшкодуванню заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

Більшість слідчих і дізнавачів (93,5 % згідно з результатами проведеного анкетування) вбачають процесуальне призначення їх діяльності у здійсненні повноцінного захисту осіб, які стали жертвами кримінальних дій (додаток А).

Водночас слід уточнити, що ефективний і повний захист жертви неможливий без вжиття конкретних заходів щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, з моменту, коли вищезгаданим суб'єктам стало відомо про скоєний злочин. Безумовно, такий кількісний критерій, як розмір компенсації потерпілим, є розумним і логічним, і є дуже значущим показником роботи слідчого, дізнавача та інших учасників попереднього слідства.

У своїй роботі М. Ткач зазначає, що в більшості випадків керівники правоохоронних органів справедливо вимагали, щоб у ході попереднього слідства розмір відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем у кримінальному процесі, становив не менше 77 % від суми відшкодування загальної суми вимог, поданих потерпілими. Реальний розмір збитків від злочинців у 2021 році становив 24,7 %. Таким чином, встановлений рівень в 77 % не був досягнутий, що є істотним недоліком в нижньому рядку цього виду бізнесу [164, с. 418].

Зазначається, що ці цифри відповідають конкретним завданням, поставленим керівництвом Міністерства внутрішніх справ України щодо

реалізації заходів, спрямованих на збільшення компенсації, а також щодо забезпечення виконання інструкцій з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України. Україна затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570. Водночас одним із очікуваних результатів виконання поставлених завдань має бути приділення уваги збільшенню питомого тягаря відшкодування фактично завданих збитків у завершених кримінальних провадженнях у зв'язку з підвищенням ефективності роботи слідчих та дізнавачів Національної поліції України.

Відповідно до пункту основного плану дій Міністерства внутрішніх справ України на 2021 рік, спільно з підрозділами Міністерства внутрішніх справ України було проаналізовано стан роботи територіальних підрозділів органів внутрішніх справ України щодо встановлення, вилучення та повернення грошових коштів у рамках кримінального провадження. В результаті розгляду цього питання було встановлено, що причиною відсутності позитивних результатів є відсутність комплексних заходів щодо виявлення, вилучення та повернення майна і коштів, викрадених в ході кримінального судочинства. У свою чергу, той же аналіз спільної роботи підрозділів органів внутрішніх справ України щодо встановлення, вилучення та повернення потерпілим викраденого майна і грошових коштів з матеріалів кримінальної справи, на підставі яких були проведені всі необхідні процесуальні дії, показав що в 95% випадків заподіяна шкода відшкодовується добровільно.

Питання відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, не вирішується задовільно в багатьох обласних центрах України, про що свідчать результати узагальнення практики застосування судами законів, що передбачають права жертв злочинів, в яких зазначається, що жертви не можуть бути піддані судовому переслідуванню. Попереднє розслідування відшкодування збитків за кримінальні злочини показує досить низький рівень відшкодування через відсутність ефективних заходів щодо виявлення майна, яке може бути конфісковано [115].

З цього аналізу випливає, що в роботі слідчих органів спостерігаються як позитивні, так і негативні тенденції. Зокрема, практика показала, що все залежить від організації роботи слідчих відділів та прийняття управлінських рішень керівниками слідчих відділів, що позитивно позначається на результатах роботи з усунення збитку. Наприклад, при порушенні кримінальних справ за корупційними злочинами в переважній більшості регіональних центрів рівень відшкодування збитків за такими злочинами становить в середньому від 60 до 80% [5]. Хоча в деяких областях цей показник набагато нижче, що вказує на відсутність управлінських рішень або відсутність процесуального і відомчого контролю за виконанням покладених на них функцій. Крім того, однією з причин низького рівня відшкодування шкоди при кримінальному переслідуванні за корупційні злочини є те, що слідчі не зверталися до суду з метою конфіскації майна підозрюваних.

Незважаючи на деякі позитивні тенденції, відшкодування збитку потерпілим, як результат професійних дій слідчих органів, ця проблема вимагає більш детального вивчення, а також пошуку і вдосконалення способів її вирішення.

Аналізуючи ситуацію, що склалася, варто навести твердження І. Єна, яка вважає, що однією із основних причин незабезпечення потерпілим відшкодування шкоди є відсутність у них достатньої інформації про свої права [47, с. 71].

Потрібно уточнити, що це досить не єдина причина, оскільки має місце комплекс проблем, вирішенню яких і присвячено наше дисертаційне дослідження. Тому логічно вказати тут і дані соціологічного опитування, які свідчать про інший бік зазначеної проблеми. Так, на питання, наскільки активно особи, потерпілі від кримінальних правопорушень, реалізують на стадії досудового розслідування надані їм КПК України права в частині відшкодування шкоди, дисертант констатує таке: про активну роль потерпілих висловлюються 46,5 % опитаних співробітників; про те, що потерпілі неохоче

реалізують надані їм права, вказують приблизно стільки ж (43,7 %) опитаних респондентів (додаток А).

У цьому сенсі обґрунтованою вбачається позиція О. Парфіло, який стверджує, що слідчий зобов'язаний забезпечити потерпілому та (у разі наявності) його представнику реалізацію своїх прав. Водночас тут варто уточнити, що під реалізацією прав потрібно розуміти не лише докладне їхнє роз'яснення кожному учаснику, зокрема і потерпілому, а й надання дієвої допомоги у відстоюванні своєї позиції, а саме вимог про відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди [101, с. 55].

Тому філософське твердження Н. Осипова про те, що «тільки синхронізація прав особистості, суспільства й держави дозволить забезпечити нормальний розвиток суспільства» [96, с. 84], варто продовжити та закінчити думкою про потребу у створенні компетентними посадовими особами (зокрема, органів досудового розслідування) належних умов для відновлення соціальної справедливості за допомогою відшкодування (компенсації) заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

У зв'язку з цим положення статті 55 «Обов'язковість роз'яснення та забезпечення прав потерпілому» КПК України набуває в цьому ракурсі особливого значення, оскільки потерпілому повинні бути роз'яснені надані йому процесуальні права, що є обов'язком органу досудового розслідування [78].

Важливо зауважити, що багато авторів (С. Паршак, С. Патюк) правильно розуміють найважливішу роль органу досудового розслідування у вжитті заходів щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочином [102, с. 176; 103, с. 98].

Водночас дещо інша позиція, яка нами не поділяється, висловлюється рядом інших авторів (М. Климчук, І. Бігунець), які не вбачають як найважливіший напрям діяльності службових осіб органів досудового розслідування саме заходи, спрямовані на відшкодування шкоди та відновлення порушених прав. Зазначені автори більшою мірою схиляються лише до

обвинувального ухилю в процесуальній діяльності вищезгаданих учасників [63, с. 31].

У зв'язку з цим вбачається потрібність розглянути правові засоби забезпечення відшкодування шкоди, які застосовують органи досудового розслідування й органи дізнання в ході досудового провадження, якими є:

- доведення в ході досудового розслідування виду та розміру шкоди (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України);
- визнання фізичних та юридичних осіб потерпілими, цивільними позивачами (стст. 55, 61 КПК України);
- розшук і вилучення викраденого майна (стст. 168, 234 КПК України);
- роз'яснення підозрюваному (цивільному відповідачу, їх родичам) кримінально-правових привілеїв добровільного відшкодування заподіяної злочином шкоди, виражених у примиренні сторін і звільненні від кримінальної відповідальності або призначенні більш м'якого покарання (стст. 45, 46, 65, 66 КК України, стст. 127, 286, 469, 471, 477 КПК України);
- встановлення місця перебування майна (грошей та інших цінностей), за допомогою якого може бути відшкодовано шкоду, заподіяну кримінально караним діянням (ст. 269 КПК України);
- накладення арешту на майно (ст. 170 КПК України).

Далі вважаємо принципово важливим приділити увагу питанням взаємодії органів досудового розслідування й органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, у заходах щодо відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

Насамперед варто зазначити, що гносеологічне поняття «взаємодія» має на увазі узгодженість і несуперечність положень, висновків, результатів діяльності людини в різних сферах. Потрібно доповнити думку В. Берназа, який стверджує, що в кожному конкретному випадку взаємодія слідчого із співробітниками оперативних підрозділів має призводити до позитивного результату [14, с. 229], понять, що такий результат має бути не тільки

отримано, а й зафіксовано в матеріалах кримінального провадження в належний спосіб.

Класично виділяють дві форми взаємодії органів досудового розслідування з органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність: процесуальну та організаційну.

Найбільш застосовуваною на практиці формою процесуальної взаємодії є письмове доручення про проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів (ст. 41 КПК України). Значення таких доручень у діяльності органу досудового розслідування щодо встановлення й відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, не можна недооцінювати, оскільки лише щоденна, спланована робота, зокрема і щодо реалізації окремих спільних заходів, спрямованих на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, призводить до очікуваного результату. Наслідком такої взаємодії стане реальне відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відновлення його порушених прав повним обсягом, як того вимагає чинне законодавство.

Аналізуючи положення Кримінального процесуального кодексу України, дійшли висновку про відсутність у ньому єдиних уніфікованих вимог до змісту письмового доручення проведення слідчих (розшукових) дій, які були б викладені в окремій статті КПК України. Що стосується забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, то інтерес становлять дані, які орган досудового розслідування повинен вказати в письмовому дорученні з метою створення найбільш сприятливих умов для його успішного виконання.

У деяких країнах Європейського Союзу вже є розроблені законодавчі конструкції, які дозволяють на законодавчому рівні закріпити зміст аналізованого доручення.

На прикладі Федеративної Республіки Німеччини можемо побачити, що під час проведення розслідування прокуратура має право [132, с. 215]:

- вимагати від усіх публічних органів влади надання різних відомостей, необхідних для проведення розслідування (§ 161 КПК ФРН);
- викликати свідків та експертів, звертатися з клопотанням до суду про їхній допит під присягою або призначення експертизи, брати участь у допитах (§§ 161a, 162 КПК ФРН);
- клопотати перед судом про доручення на проведення загальної поліцейсько-розшукової перевірки (§ 163d КПК ФРН);
- отримувати припис суду та на його підставі проводити вилучення предметів і документів, поштової кореспонденції (§§ 94–100 КПК ФРН);
- на підставі припису судді здійснювати контроль і запис телефонних переговорів, якщо іншим способом встановлення обставин справи є неможливим або суттєво утруднене; припис допускається лише про контроль і запис телефонних переговорів «щодо обвинуваченого або інших осіб, про яких відомо, що вони передають для обвинуваченого інформацію, або від нього виходить інформація, або вони її поширюють, або обвинувачений спілкується з ними» (§§ 100a–101 КПК ФРН);
- з дозволу судді проводити обшук для виявлення слідів кримінального правопорушення чи виїмки певних предметів (§§ 102–109 КПК ФРН).

З використанням цього комплексу процесуальних дій на території ФРН здійснюється розшук коштів і майна, отриманих злочинним способом. Варто зазначити, що на практиці часто трапляються випадки, коли ведеться розшук грошових коштів і майна, отриманих злочинним способом унаслідок різних податкових чи митних злочинів. У разі проведення таких заходів розслідування доручається Федеральній податковій поліції ФРН або Відділу боротьби з контрабандою митних органів. Співробітники цих відомств мають водночас ті самі права й обов'язки, що і співробітники поліції в рамках КПК ФРН, а слідчі Відділів боротьби з контрабандою, крім того, є позаштатними працівниками прокуратури.

У разі наявності підстав припускати, що кошти та майно буде за вироком суду конфісковано, КПК ФРН передбачено вжиття заходів забезпечення їх збереження як вилучення майна (предметів) чи арешт коштів [132, с. 216].

Водночас, розмірковуючи щодо письмового доручення в Україні під час проведення оперативно-розшукових заходів та окремих слідчих (розшукових) дій, Н. Черняк вказує, що в ньому орган досудового розслідування ставить перед відповідними оперативними підрозділами лише завдання, а способи їх вирішення визначає сам підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність з огляду на конкретні обставини та свої можливості [176, с. 158]. Однак потрібно уточнити, що і завдання, і способи вирішення поставлених завдань, на нашу думку, повинен визначати саме орган досудового розслідування, який і надає до виконання це письмове доручення. На практиці весь арсенал заходів як гласного, так і негласного характеру, які проводяться для вирішення поставлених завдань, визначає саме співробітник оперативного підрозділу, якому адресовано доручення, відповідно до наданих йому законодавством повноважень.

Варто звернути увагу й на організаційні аспекти діяльності органів досудового розслідування та органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, щодо встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Організаційні заходи також мають забезпечувати позитивні результати в діяльності учасників кримінального провадження щодо відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Вони досягаються спільними й узгодженими діями уповноважених осіб, які проводять досудове розслідування, та інших оперативних підрозділів (служб) правоохоронних органів.

Зокрема, відповідно до законів України від 02.07.2015 № 580-VIII «Про Національну поліцію», від 18.02.1992 № 2135-XII «Про оперативно-розшукову діяльність», Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами НП України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, наказу МВС України від

7 липня 2017 року № 575 та норм Кримінального процесуального кодексу України цей обов'язок безпосередньо покладено як на орган досудового розслідування, так і на співробітників оперативних підрозділів, у зв'язку з чим логічним буде охарактеризувати діяльність із забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним порушенням шкоди як сукупність дій, що мають як процесуальний (слідчі (розшукові) дії), так і оперативно-розшуковий характер.

Однак проведеним соціологічним дослідженням з питань взаємодії підрозділів і служб органів внутрішніх справ за цим напрямом діяльності було отримано такі дані. Так, на питання, чи проводяться в підрозділах спільні оперативні наради, на яких щомісяця розглядається питання про роботу взаємодіючих служб щодо забезпечення умов для відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, позитивно відповіли лише 24,8 % опитаних респондентів серед співробітників органів досудового розслідування та дізнання. Про те, що такі наради проводяться, але питання про спільні дії із відшкодування шкоди на них не розглядаються, зазначили 71,5 % опитаних співробітників. Однак здебільшого негативний той факт, що 3,7 % опитаних працівників, які залишилися, стверджують, що так звані спільні оперативні наради з питань службової діяльності проводяться взагалі епізодично і вони носять формальний характер без реального вирішення поточних питань взаємодії різних підрозділів та служб (додаток А).

Враховуючи висновки, які стосуються опитування в цьому параграфі дисертаційного дослідження, підкреслимо, що характер заподіяної кримінальним діянням шкоди максимально точно повинен бути встановлений особою, яка проводить досудове розслідування, комплексом гласних і негласних слідчих розшукових дій. Підтверджується цей висновок і результатами узагальнення судової практики. Зокрема, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 02.02.2004 № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» вказано, що у рішенні про визнання особи потерпілою в обов'язковому порядку

варто з'ясувати, якими саме діями і який вид шкоди (моральну, фізичну чи майнову) було заподіяно фізичній чи юридичній особі [123].

Ця обставина зобов'язує слідчого, дізнавача, детектива максимально повно й достовірно встановити обставини, пов'язані із заподіянням шкоди внаслідок скоєного кримінального правопорушення.

Зазначений вище висновок дисертанта підтверджується й проведенням опитуванням співробітників органів досудового розслідування та органів дізнання, які вказали, що їхня роль у вчиненні дій, направлених на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, є основною (позитивно відповіли 78,8 % респондентів) (додаток А).

Проте на сьогодні лише внутрішнього усвідомлення службових осіб, що здійснюють досудове розслідування в цьому напрямі для забезпечення повноцінного захисту постраждалих від кримінальних правопорушень і відшкодування заподіяної шкоди, явно недостатньо. Реалії такі, що кожна посадова особа, в провадженні якої перебувають кримінальні процеси, що вимагають прийняття процесуальних та організаційних рішень з метою відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, не повинна просто виконувати мінімальний набір дій у ході досудового розслідування. Кожному із зазначених учасників потрібно прагнути до того, щоб весь комплекс заходів, спрямованих на відшкодування шкоди, забезпечував реальний і головне очікуваний (насамперед потерпілим) результат як конкретні блага, про які зазначалося вище, що є наслідком відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Результат цей можна умовно розділити на дві стадії, що взаємодоповнюють одна одну.

Перша стадія, на нашу думку, охоплює власні заходи, спрямовані на повернення майна, що належить потерпілому, яке вдалося виявити в ході досудового розслідування за допомогою проведення оглядів, обшуків, тимчасового доступу до речей і документів та інших процесуальних дій.

Друга стадія плавно виходить із першої, є комплексом організаційних і процесуальних рішень, які сприяють формуванню гарантій особам, які стали

жертвами злочинних посягань, на відшкодування (компенсацію) заподіяної шкоди. Ці гарантії реалізуються як проведення слідчим, дізнавачем, детективом різних розшукових заходів, направлених на відшукування майна, на яке потрібно накласти арешт.

Одночасно варто зазначити й на важливості фактів, як-от визнання особи цивільним позивачем, проведення комплексних заходів, спрямованих на накладення арешту на майно, а також призначення та проведення судових експертиз, які встановлюють ступінь і розмір заподіяної шкоди. Водночас не можна не додати в цей перелік і процесуальну можливість застосування прокурором інституту укладання з підозрюваними / обвинуваченими угоди про визнання винуватості (стаття 472 КПК України) для прискорення розкриття кримінальних правопорушень і встановлення місця перебування викраденого майна [134, с. 69].

Деякі автори (О. Розумовський), критикуючи діяльність державних органів, на які покладено обов'язок забезпечення правопорядку та безпеки в державі, необґрунтовано поєднують її з таким напрямом, як відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, вважаючи, що якщо зазначені органи не мали можливості забезпечити правопорядок, то саме вони повинні відшкодовувати заподіяну шкоду [130, с. 258]. Ця пропозиція, як мінімум, суперечить чинному законодавству. Не можна змішувати їх із регресним позовом, який заявляється потерпілим, у разі встановлення винності посадової особи правоохоронного органу, яка завдала шкоди на досудовому розслідуванні, та компенсації такої шкоди державою, яка і відповідає за винну дію певного суб'єкта, якого вона наділила владними повноваженнями. Це правило непорушне та має дотримуватися без будь-яких додаткових умов.

Запропонована вищезгаданим автором ініціатива викликає багато питань і в практичній площині. Важко собі уявити, дослівно розуміючи наголошене, що слідчий, дізнавач, детектив, а також їх безпосередні керівники повинні особисто відшкодовувати шкоду, заподіяну потерпілому, нібито діючи від імені держави, якщо вони, являючи собою одну із правоохоронних структур органів

досудового розслідування, не зуміли реалізувати обов'язок забезпечення прав та безпеки потерпілому, підозрюваному / обвинуваченому, внаслідок чого їм було завдано шкоду (фізичну, моральну чи матеріальну).

У зв'язку з цим поділяємо позицію про потребу в активізації цього виду діяльності слідчих, дізнавачів, які розслідують кримінальні правопорушення, результатом скоєння яких стало заподіяння шкоди фізичним, юридичним особам чи державі. Тут можна солідаризуватися із М. В. Сіроткіним, який стверджує, що «цей алгоритм є диференційованим переліком можливих у правозастосовній практиці ситуацій і відповідних дій правоохоронних органів, покликаних забезпечити відшкодування збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням» [135, с. 223]. Доповнимо, що всі без винятку прийняті слідчим, дізнавачем, детективом процесуальні й організаційні рішення, зокрема спрямовані на реалізацію положень законодавства щодо відшкодування шкоди, стосуються безпосередньо тих осіб, яким кримінальним правопорушенням завдано шкоди та які в установленому законом порядку наділені статусом потерпілого.

Водночас, визначаючи ступінь відповідальності слідчого, дізнавача, детектива і навіть їх безпосередніх керівників, переконані в їхній вирішальній ролі, зокрема й у досліджуваному нами напрямі їхньої діяльності.

У цьому плані заслуговує на увагу позиція М. Є. Шумило, який стверджує, що слідчий діє незалежно від позиції потерпілого навіть у випадках, коли потерпілий недостатньо активний [185, с. 48]. Загалом, погоджуючись із цим твердженням, усе ж таки зауважимо, що тут слідчий має діяти за двома напрямками. По-перше, сам вчиняти потрібні процесуальні дії, по-друге, спонукати потерпілого більш повно реалізовувати свої права на досудовому розслідуванні.

Характеризуючи важливість ролі, відведеної слідчому та дізнавачу в діяльності з відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, не можна не зазначити позитивний досвід, отриманий у ході вивчення статистики відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним

правопорушенням, на різних етапах кримінального провадження. Так, згідно з даними, отриманими І. О. Кісліциною, відшкодування заподіяної злочином майнової шкоди відбувалося в 60 % випадків на стадії попереднього розслідування, 1 % – на стадії судового розгляду та 10 % – на стадії виконання вироку [59, с. 18]. Що стосується вивченої нами статистики, то вона незначно відрізняється з наведеними вище даними й також свідчить про те, що найбільший відсоток відшкодування відбувається саме на стадії досудового розслідування.

Вважаємо за доцільне в цьому підрозділі дослідження розглянути основні аспекти, які стосуються питань забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, які впливають на обґрунтованість прийняття певного процесуального рішення на етапі досудового розслідування.

Саме на цьому етапі дисертаційного дослідження вважаємо за потрібне зупинитися більш докладно з урахуванням особливостей етапу закінчення досудового розслідування й прийнятих водночас процесуальних рішень.

Враховуючи специфіку розслідуваних кримінальних правопорушень, характеру й розміру заподіяної ними шкоди, а також заходів, які вживаються слідчим та дізнавачем спрямованих на її відшкодування, є логічним виділити деякі чинники, що свідчать про різноманітність досліджуваних аспектів з точки зору специфіки предмета доказування.

З аналізу матеріалів слідчої та судової практики можна дійти висновку, що успіх розслідування будь-якого кримінального правопорушення залежить зазвичай від професійних навиків слідчого та дізнавача, їх досвіду роботи, організаційних можливостей планування ходу досудового розслідування.

Враховуючи завдання дисертаційного дослідження, найбільший інтерес у нас викликає роз'яснювальна діяльність слідчого, дізнавача, детектива, яка проводиться на етапі досудового розслідування про наслідки, пов'язані з добровільним відшкодуванням заподіяної шкоди.

Передусім лише на заключному етапі й безпосередньо перед складанням обвинувального акта слідчий, дізнавач, детектив чи прокурор мають всю

інформацію, яка стосується обставин скоєного кримінального правопорушення і, як наслідок, характеру й розміру заподіяної потерпілим шкоди. Тому роз'яснення зазначених обставин підозрюваному набуває актуального характеру.

Наразі характерним є приклад кримінального судочинства ФРН, § 153а КПК якого називається «Припинення провадження у виконанні обов'язків і вказівок». Зокрема, у ньому зазначено, що за згодою суду, до підсудності якого належить відкриття основного судового провадження, за умови, що предметом провадження є кримінальна вина, прокурор може тимчасово відмовитися від пред'явлення публічного звинувачення й одночасно покласти на обвинуваченого обов'язки або дати йому вказівки, якщо вони можливі для того, щоб усунути негативні наслідки кримінального переслідування, та пом'якшити тяжкість вини обвинуваченого під час призначення покарання. Як обов'язки або вказівки, можуть, зокрема, виступати:

- вчинення певних дій для відшкодування збитків, завданих скоєним правопорушенням;
- виплата грошової суми на користь благодійної організації або державного бюджету;
- докладання серйозних зусиль для компенсації шкоди, заподіяної потерпілому (компенсація виконавець – потерпілий), унаслідок чого він загладжує провину за вчинене ним діяння повністю або прагне досягнення такої мети;
- вчинення інших суспільно-корисних дій [132].

Отже, зазначене положення КПК ФРН зобов'язує посадових осіб органів, які здійснюють досудове розслідування, роз'яснити сутність добровільного відшкодування заподіяної злочином шкоди, а також давати обвинуваченому конкретні вказівки щодо форми компенсаційних дій, спрямованих на відновлення прав осіб, які стали жертвами злочинних дій. Видається доцільним передбачити ці правила і в положеннях українського кримінального

процесуального закону (ст. 469 КПК України), оскільки нині така дія взагалі заборонена органам досудового розслідування та прокурору.

Також цікавими за своєю сутністю є норми КК Іспанії, у ст. 126 якого передбачені виплати, здійснені особою, винною у скоєнні злочину, в рахунок відшкодування шкоди. Зокрема, зазначена норма свідчить, що виплати, які провадяться винною особою, яка несе додаткову цивільну відповідальність, сплачуються в такому порядку:

- на відшкодування заподіяної шкоди та завданих збитків;
- на відшкодування судових витрат державі;
- на відшкодування витрат приватному обвинувачу, якщо це зазначається у вироку;
- на інші судові витрати, які включають оплату захисту;
- на штраф.

Водночас особливо наголошується, що якщо було скоєно злочин, за яким кримінальне провадження може порушуватися лише за заявою потерпілого, то витрати, затрачені на розслідування справи, сплачуються насамперед державі. А потерпілий після завершення розслідування може звернутися до суду про відшкодування шкоди в порядку цивільного судочинства [147, с. 203].

Безсумнівно, вищезазначені та інші аналізовані нами способи відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди можуть бути перенесені у вітчизняне кримінальне та процесуальне законодавство й ефективно застосовуватися у правозастосовній практиці відновного правосуддя. Актуальним на тлі всього вказаного вище вбачається сутність моделі «парадигми відновлення», розробленої англійським ученим Е. Ешуортом, який основним завданням кримінальної юстиції вбачає не покарання винного, а відновлення прав та інтересів осіб, які стали жертвами злочинних діянь [46, с. 582–583].

Продовжуючи розглядати вітчизняний досвід, зазначимо, що в самому процесі роз'яснювальної роботи слідчому, дізнавачу, детективу та прокурору заборонено ініціювання й укладення угоди про примирення, але не заборонено

роз'яснення та доведення до підозрюваного ряду ключових особливостей і правових наслідків добровільного відшкодування шкоди та визнання своєї вини. Така позитивна динаміка в цьому напрямі діяльності вказується в проведеному нами опитуванні слідчих, дізнавачів та прокурорів. Згідно з даними відповідного опитування зазначається, що у 92 % слідчими, дізнавачами, детективами та прокурорами (зокрема, під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження) проводилася робота з підозрюваними та їх родичами, спрямована на роз'яснення можливості укладення угод та їх наслідків відповідно до статті 46 КК України та статей 473–474 КПК України, що й ставало мотивацією на добровільне погашення заподіяної майнової шкоди (додаток В).

У зв'язку з цим вважаємо за можливе доповнити частину 1 статті 469 КПК України абзацом 4 такого змісту: «слідчий, прокурор або суддя мають право роз'яснити підозрюваному / обвинуваченому умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим у разі наявності підстав, зазначених у статті 46 КК України».

Запропоновані нами доповнення є нічим іншим, ніж роз'яснення кримінальних правових «привілеїв» добровільного відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди на етапі досудового розслідування. Зі свого боку підозрюваний на цьому етапі досудового розслідування має розуміти неминучість покарання за скоєне кримінальне правопорушення та оцінити свої шанси на можливість уникнення такого покарання як наслідку добровільного відшкодування заподіяної шкоди або вчинення інших дій, спрямованих на усунення негативних наслідків.

Варто зазначити, що аналізований нами спосіб відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, належить до так званого «добровільного відшкодування». Підкреслимо, що саме відшкодування може визначатися різними способами: безпосередньою передачею потерпілому відповідної грошової суми, перерахуванням коштів з наступною фіксацією факту відшкодування шкоди в протоколі допиту потерпілого або протоколі

залучення речових доказів, наприклад квитанція, яка підтверджує перерахування грошових коштів на рахунок потерпілого.

Однак доводиться констатувати і той факт, що у своїй практичній детальності слідчі, дізнавачі сьогодні все ж таки не завжди сприяють застосуванню цієї форми компенсаційних процедур, оскільки в КПК України є пряма заборона ініціювання цього процесу. І саме запропоновані нами зміни дозволили б розблокувати таку діяльність посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, саме для відшкодування шкоди потерпілим ще на етапі досудового розслідування.

Розмірковуючи про обсяг матеріалів кримінального провадження та доведеність факту скоєного правопорушення перед направленням кримінального провадження прокурору для складання або затвердження обвинувального акта та в аспекті досліджуваної нами мети – відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, – хочемо зазначити про потребу в доведенні ряду обставин, які безпосередньо впливають на повноту встановлення обсягу завданої шкоди потерпілому під час проведення досудового розслідування.

І у цьому аспекті І. А. Воробйова аргументовано стверджує, що «законні інтереси потерпілого зводяться не тільки до отримання відшкодування заподіяної шкоди, вони пов'язані з вирішенням питань про доведеність обвинувачення, його обсяг, застосування кримінальної норми та призначення покарання» [33, с. 14].

Доповнюючи та розвиваючи позицію науковиці, вважаємо за потрібне доповнити нашу аргументацію судженням про те, що факт відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, додатково має корелюватися і з такими важливими обставинами, що дозволяють ухвалити рішення про направлення кримінального провадження до суду, як:

- 1) встановлення характеру та розміру заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди;

2) приналежність майна, що стало предметом злочинного посягання, конкретному законному власнику;

3) наявність обставин, які пом'якшують покарання, під час встановлення конкретної форми відшкодування заподіяної шкоди;

4) обставини, які підтверджують, що на майно, яке підлягає конфіскації відповідно до санкцій, передбачених КК України, накладено арешт;

5) доведеність позовних вимог, заявлених цивільним позивачем.

Щодо останньої із зазначених обставин, наголошуємо, що важливість змісту та доведеності позовних вимог у підсумкових процесуальних документах етапу закінчення досудового розслідування створює відчутні гарантії та реальну можливість винесення законного, обґрунтованого та справедливого рішення суду щодо відшкодування шкоди особам, потерпілим від злочинних дій.

Причому особливо відмітимо, що факт заподіяння майнової шкоди зазвичай може бути встановлений уже на початку досудового провадження (заява про скоєння правопорушення, протокол огляду місця події, пояснення потерпілого тощо), і надалі в ході розслідування потерпілий може заявити цивільний позов, оскільки він має право зробити це й у судовому засіданні. Проте факт заподіяння потерпілому фізичної та моральної шкоди під час досудового розслідування може бути доведений лише у разі наявності пред'явленого цивільного позову та визнання потерпілого цивільним позивачем [30, с. 322]. У зв'язку з цим виникає закономірне запитання, чому в обвинувальному акті даних про цивільного позивача та цивільного відповідача немає? Отже, можна зробити висновок, який свідчить про те, що слідчий не приділяв належної уваги питанням відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, мабуть, помилково вважаючи, що це є прерогативою суду. Наприклад, зазначимо, що такі припущення є суттєвим недоліком процесу доказування та знижують не лише статистичні показники щодо сум відшкодованої шкоди на етапі розслідування, а й підривають

авторитет органів досудового розслідування та знижують рівень довіри до них з боку суспільства.

Водночас варто уточнити, що матеріали кримінального провадження, які стосуються потерпілого, групуються окремо від відомостей, які стосуються цивільного позивача та цивільного відповідача [30, с. 331].

Однак, наводячи такий повний перелік дій слідчого про виконану ним роботу щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, вимушені констатувати той факт, що подібна позитивна ситуація складається лише в 10,8 % випадків від загальної кількості кримінальних проваджень, вивчених нами під час підготовки цього дисертаційного дослідження. В інших випадках заходи, які вживаються впродовж усього процесу досудового розслідування слідчим, дізнавачем, детективом, найчастіше формальні за своїм змістом. Досить часто вказані посадові особи обмежуються лише зазначенням відомостей про характер і розмір заподіяної злочином шкоди, даними про потерпілого та цивільного позивача – 38,9 % або встановлюють лише характер і розмір шкоди, водночас заходів щодо забезпечення цивільного позову не вживають, речові докази, зокрема майно, виявлене під час обшуку (тимчасового вилучення) та яке належить потерпілому, не повертають – 51,1 % (додаток В).

Численні факти несвоєчасного надання потерпілому статусу цивільного позивача наводять О. А. Банчук, О. М. Москаленко, які резонно стверджують, що наслідки таких «затягувань», крім інших негативних наслідків, «можуть призвести до недостатності в матеріалах кримінального провадження документів, що підтверджують суми пред'явлених позовних вимог» [8, с. 79].

Усе вищезазначене дозволяє нам зробити висновок, який полягає в тому, що посадові особи, які здійснюють досудове розслідування, не вказують вичерпні відомості про характер і розмір заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, потерпілих, цивільних позивачів та відповідачів часто не тільки тому, що не вживають заходів для створення умов для

відшкодування шкоди, а і тому, що вжиті ними заходи не зазначаються в обвинувальному акті.

Висновки до розділу 1

Компенсацією в кримінальному процесі визначаються способи реалізації конституційних прав фізичних та / або юридичних осіб щодо захисту майнових і немайнових прав, які було порушено злочином, шляхом застосування комплексу заходів (рішень і дій), підґрунтям яким слугують норми кримінального, цивільного та цивільно-процесуального права, що мають на меті доказування та визнання порушення зазначених прав, а також заходи, що спрямовуються максимально відновити порушені злочином майнові та немайнові права жертви злочинних діянь.

Існують усі об'єктивні підстави для існування в кримінальному процесі інституту цивільного позову.

Особа, яка вчинила злочин і зазнала збитків, має інший вибір: законом надається їй право подавати цивільний позов у кримінальному процесі, а також право подавати позов про відшкодування збитків у цивільному процесі.

Механізм відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди охоплює такі способи, як накладення арешту на майно, цивільний позов, реституція. Водночас у випадках наявності бажання в підозрюваного добровільно відшкодувати заподіяну ним шкоду мають місце такі форми, як передача потерпілому іншого рівноцінного майна, а також надання інших послуг, які мають певний ціннісний вираз для потерпілого.

Вимога про компенсацію фізичної шкоди найчастіше пред'являється за допомогою позовного способу захисту порушених прав, у зв'язку з чим логічно стверджувати, що можливість заяви таких вимог повинна входити до змісту прав цивільного позивача як учасника кримінального провадження.

Факт заподіяння майнової шкоди зазвичай може бути встановлений уже на початку досудового провадження (заява про скоєння правопорушення,

протокол огляду місця події, пояснення потерпілого тощо), і надалі в процесі розслідування потерпілий може заявити цивільний позов, оскільки він має право зробити це й у судовому засіданні. Проте факт заподіяння потерпілому фізичної та моральної шкоди під час досудового розслідування може бути доведений лише у разі наявності пред'явленого цивільного позову та визнання потерпілого цивільним позивачем.

Численні факти несвоєчасного надання потерпілому статусу цивільного позивача можуть призвести до недостатності в матеріалах кримінального провадження документів, які підтверджують суми пред'явлених позовних вимог.

РОЗДІЛ 2

ВСТАНОВЛЕННЯ ХАРАКТЕРУ ТА РОЗМІРУ ДОСУДОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

2.1. Особливості встановлення розміру, досудового відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на етапі внесення відомостей до ЄРДР

Питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної внаслідок скоєння кримінального правопорушення, на нашу думку, повинні вирішуватися слідчим, дізнавачем, детективом упродовж усього процесу досудового розслідування, починаючи з надходження до правоохоронного органу заяви, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення для внесення відомостей до ЄРДР відповідно до статті 214 КПК України.

Підтримуємо думку Я. Клименка в тому, що «нині дедалі актуальніше стає проблема реальної компенсації шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням» [60, с. 83], та маємо доповнити додатковим аргументом про потребу у створенні певних умов, які сприятимуть реальному відшкодуванню (компенсації) шкоди, починаючи безпосередньо зі стадії досудового розслідування, а саме з моменту внесення відомостей до ЄРДР.

У зв'язку із цим цікавою є позиція І. І. Татарина, що на сьогодні потерпілі особи, яким у результаті кримінального правопорушення було заподіяно певний вид шкоди, набувають реальну можливість її відшкодування вже на стадії досудового розслідування [157, с. 108]. Визнаючи цей факт незаперечним, водночас зауважимо, що встановлення характеру й розміру заподіяної шкоди має бути розпочатим уже на етапі перевірки повідомлення про кримінальне правопорушення, тобто безпосередньо на етапі внесення відомостей до ЄРДР. Саме початковий момент, коли правоохоронним органам стало відомо про скоєне кримінальне правопорушення, повинен бути

максимально орієнтований на встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної конкретним протиправним діянням. І саме тоді будуть створені максимально сприятливі умови для подальшої успішної діяльності слідчого, дізнавача, детектива в контексті питання, що нами розглядається.

У зв'язку зі зазначеним виглядає не цілком обґрунтованою позиція деяких науковців. Так, А. М. Стебелев стверджує, що саме настання несприятливих наслідків як факт об'єктивної дійсності взагалі не залежить ні від наявності внесених відомостей до ЄРДР, ні від будь-яких інших ухвалених процесуальних рішень, а момент появи в кримінальному провадженні потерпілого не пов'язаний із встановленням факту заподіяння йому шкоди та фіксації цього в процесуальному документі [153, с. 64]. Дійсно, як об'єктивна категорія, шкода або є, або її немає. Але як факт, що породжує певні правові наслідки як визнання особи потерпілою, шкода має бути зафіксована й відображена в матеріалах кримінального провадження.

Не цілком логічним, на нашу думку, представляється й висловлювання О. Дроздової, яка запевняє, що відсутня потреба у встановленні як самого факту заподіяння особі шкоди, так і її характеру та розміру. Це, як видається автором, лише тимчасовий захід, який може мати місце на початкових етапах розслідування кримінального провадження [44, с. 86]. Однак маємо переконання в тому, що питання про причинно-наслідковий зв'язок між скоєним кримінальним правопорушенням і заподіяною шкодою повинен бути встановлений у найкоротші терміни, а саме після надходження повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. Тільки тоді й у разі наявності таких підстав можна вважати, що конкретне злочинне діяння та заподіяна шкода взаємопов'язані, і слідчий, дізнавач, детектив, може прийняти рішення про наявність складу злочину та, як наслідок, дати змогу заявнику набути статусу потерпілого, а надалі – цивільного позивача з метою задоволення позовних вимог.

Щодо питання взаємозв'язку моменту внесення відомостей до ЄРДР та наділення особи, якій кримінальним правопорушенням було завдано шкоди,

процесуальним статусом потерпілого, тривалий час існують полярні думки вчених-процесуалістів. Так, В. Бараняк та О. Несімко стверджували, що обов'язковою умовою для визнання особи потерпілою від кримінального правопорушення є факт реального заподіяння їй будь-якого виду шкоди [9, с. 101].

Противниками цього аргументу виступають О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Б. В. Малишев та З. М. Саїдова, на думку яких поява потерпілого є наслідком будь-якого злочинного діяння, зокрема під час підготовки до злочину та замаху на злочин (стст. 14, 15 КК України). Водночас, на думку вказаних науковців, не має принципового значення той факт, що ці підготовчі дії реально не завдають шкоди, оскільки вже сама загроза настання негативних наслідків є підставою наділення особи відповідним статусом [31].

Наша позиція, підтверджена вивченням досвіду практичної діяльності та дослідженням теоретичних засад про жертву злочину, дає змогу підтримати думку саме В. Бараняк та О. Несімко.

Як аргументи обґрунтування нашої позиції, доцільно звернутися до судової практики, яка розвивається за допомогою ймовірності та можливості заподіяння шкоди як чинника, що дозволяє наділити постраждалу особу процесуальним статусом потерпілого.

Так, ухвалою Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 20 липня 2022 року у справі № 202/3580/22 прокурору було повернуто обвинувальний акт у кримінальному провадженні, внесеному 23.10.2017 до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12017050390002991 у відношенні ОСОБА_5, обвинуваченого у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 366, ч. 4 ст. 190 КК України. Серед причин суддя зазначив, що «розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням в обвинувальному акті, не визначено, а сума матеріальної шкоди фігурує лише у формулюванні обвинувачення (сторінки 7–14 обвинувального акта) та під час викладу фактичних обставин (сторінки 2–7

обвинувального акта), що є прямим порушенням вимог п. 7 ч. 2 ст. 291 КПК України» [137].

У зазначеному прикладі слідчий і прокурор, вважаючи, що кримінальне правопорушення було остаточно розслідувано, а реальної майнової шкоди потерпілому не заподіяно, не вважав за потрібне встановлювати її можливий характер і розмір під час досудового розслідування. На нашу думку, дії слідчого призвели до порушенням норм Кримінального процесуального кодексу України, оскільки в процесі провадження досудового розслідування, починаючи вже з етапу внесення відомостей до ЄРДР, обов'язковою умовою є встановлення всіх обставин скоєного кримінального правопорушення, зокрема визначення виду та розміру шкоди (ст. 91 КПК України). Крім того, вважаємо, що самим фактом замаху на злочин, а також готуванням до нього, якщо про це стало відомо жертві, навіть якщо він не відбувся, то їй була заподіяна, як мінімум, моральна шкода, яка також виражається в грошовому еквіваленті та підлягає компенсації.

Отже, з метою захисту прав і законних інтересів особи, якій кримінальним правопорушенням було завдано шкоди, варто надавати статус потерпілого в максимально короткі строки, а саме вже на початковому етапі досудового розслідування. Робити це потрібно і в тому випадку, якщо є достатні підстави вважати, що їй унаслідок вчинення кримінального правопорушення завдано шкоди або здійснено замах на злочин чи готування до нього, наслідком якого могло стати заподіяння певного виду шкоди. Це викликає потребу у встановленні відповідних обставин на етапі внесення відомостей до ЄРДР.

Незважаючи на те, що нами висловлюється позиція, по суті, якнайшвидшого визнання особи потерпілим від кримінального правопорушення у разі заподіяння їй шкоди або можливості її заподіяння у процесі замаху на злочин чи готуванні до нього, доцільним видається уточнення позиції ряду науковців, які висловлюються з цього питання. Зокрема, вважаємо спірною думку Я. О. Клименка, який наполягає на потребі в наданні

особі статусу потерпілого одночасно зі зверненням із повідомленням про кримінальне правопорушення [61, с. 64].

Ця позиція була б прийнятна у разі відсутності в кримінальному процесуальному законодавстві норми про момент подачі заяви визнання особи потерпілою вже після початку досудового розслідування (ч. 2 ст. 55 КПК України). Наприклад, ця норма не зазначена в кримінальному процесуальному законодавстві таких держав, як Молдова та Казахстан. Хоча їхні норми досить схожі з Кримінальним процесуальним кодексом України. Так, у ст. 262 КПК Республіки Молдова відсутня вказівка на перевірку інформації, яка надійшла, оскільки процедура поінформування органу кримінального переслідування передбачає дотримання вимог, що висуваються законом лише до початкових документів, які надійшли, після чого відбувається реєстрація кримінального правопорушення й починається досудове провадження [80]. У КПК Республіки Казахстан відсутнє поняття «підстава порушення кримінальної справи» та не використовується ні як дефініція, ні як реальна умова, потрібна для початку досудового розслідування. У ч. 1 ст. 179 та ч. 3 ст. 179 КПК Республіки Казахстан зазначено, що не підлягає реєстрації заява, повідомлення або рапорт про кримінальне правопорушення, у яких відсутні відомості про шкоду, хоча досудове розслідування є обов'язковим за всіма заявами, повідомленнями про кримінальні правопорушення, за винятком справ приватного обвинувачення [79].

Зважаючи на наявність у вітчизняному кримінальному процесуальному кодексі норми про визнання потерпілого з моменту подачі ним заяви, свідчити про поєднання підстав для внесення відомостей до ЄРДР і визнання особи потерпілою, на нашу думку, є не цілком коректним. Питання в тому, чи можна було б визнавати за особою статус потерпілого з моменту внесення відомостей до ЄРДР, якщо в матеріалах фігурують відомості про заподіяння потерпілій особі шкоди, та забезпечити слідчим, дізнавачем, детективом роз'яснення потерпілому прав. Як свідчить вивчення матеріалів кримінальних проваджень, використання у ч. 2 ст. 55 КПК України словесної конструкції «Права і

обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про залучення її до провадження як потерпілого» не цілком ефективно, адже воно дозволяє слідчим, дізнавачам встановлювати певний часовий проміжок між внесенням відомостей до ЄРДР та винесенням постанови про визнання особи потерпілою.

У зв'язку з вищевикладеним вважаємо за потрібне спочатку зупинитися на розгляді питання про встановлення характеру й розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, уже на стадії внесення відомостей до ЄРДР.

Під час вивчення заяви та встановлення підстав для кваліфікації кримінального правопорушення на уповноваженій особі, яка займається досудовим розслідуванням, лежить обов'язок зі збирання, систематизації та аналізу всієї інформації, що міститься в повідомленні про кримінальне правопорушення [21, с. 119]. Зокрема, до зазначеної інформації належать відомості про характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Однак деякі науковці (А. Я. Хитра, В. О. Кучер, А. Б. Ткачик, І. М. Євхутич) не вкладають у зміст стадії досудового розслідування кримінального провадження вирішення питань про встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, наголошуючи лише про встановлення ознак злочину та вирішення питань про підслідність [48, с. 73]. Водночас «ознаки злочину» є надто вузькою категорією, й у разі їх встановлення не мається на увазі, що заподіяна кримінальним правопорушенням шкода повинна бути конкретизована.

Т. Павлюковець зі свого боку пов'язує потребу у вирішенні питань відшкодування шкоди лише із встановленням особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Питання в тому, як діяти в цьому випадку слідчому, дізнавачу, детективу – вживати заходів для відшкодування шкоди після того, як внесено відомості до ЄРДР і особу визнано потерпілою, або після того, коли в процесі досудового розслідування з'явиться підозрюваний (обвинувачений), який безпосередньо й повинен відшкодувати заподіяну шкоду. Звісно ж,

початок відшкодування шкоди може мати місце й раніше, наприклад, коли під час проведення слідчих розшукових та інших процесуальних дій уже на етапі внесення відомостей до ЄРДР будуть виявлені предмети, викрадені в заявника. У такий саме спосіб це може бути здійснено на стадії досудового розслідування, навіть якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення [99].

Щодо фактичного моменту початку дій з відшкодування шкоди, потерпілому безпосередньо на етапі внесення відомостей до ЄРДР науковий і практичний інтерес являє собою досвід Іспанії. Зокрема, ст. 433 КК Іспанії встановлює, що посадова особа або державний службовець, який розподіляє гроші або майно, яке перебуває в нього у зв'язку з виконанням службових обов'язків, та використовує його не в інтересах держави, карається штрафом у розмірі від шести до дванадцяти місячних заробітних плат і тимчасовим усуненням з посади чи державної посади терміном від шести місяців до трьох років [147, с. 216]. Водночас суттєве застереження міститься у другому реченні зазначеної статті, сутність якої полягає в тому, що ця санкція застосовується до винної особи, якщо вона не відшкодує шкоди впродовж десяти днів після порушення справи. У такий спосіб законодавець Іспанії «підштовхує» до добровільного відшкодування заподіяної злочином шкоди на ранніх етапах досудового провадження, починаючи з моменту порушення кримінальної справи.

У цьому нам близька позиція вітчизняних учених-процесуалістів Ю. М. Грошевого, В. Я. Тація, А. Р. Туманянця, які впевнені в тому, що це питання варто вирішувати негайно після отримання повідомлення про вчинення кримінального правопорушення з метою якнайшвидшого вжиття заходів, спрямованих на відшкодування заподіяної злочином шкоди, зокрема за допомогою її добровільного відшкодування безпосередньо особою, яка завдала шкоди, або іншими особами, які діють на користь останньої [77, с. 476].

Так, ще під час чинності КПК України 1960 року Н. Плахотнюк пропонував проводити слідчі та процесуальні дії щодо встановлення характеру

та розміру заподіяної шкоди кримінальним злочином уже на стадії порушення кримінальної справи.

Сьогодні, на нашу думку, справедливим є твердження, що не можна залишати поза увагою випадки, коли майно підозрюваного було виявлено вже на початковому етапі досудового розслідування, завдяки тому, що слідчим було вжито всіх необхідних заходів для виявлення та накладення арешту на майно, яке в подальшому може бути використано для відшкодування шкоди потерпілому [131 с. 30]. Адже насправді несвоєчасне вжиття заходів щодо відшкодування заподіяної шкоди лише посилює ті неприємності, які й так лягають на плечі потерпілої особи.

Отже, вважаємо, що правоохоронним органам не можна обмежуватися лише констатацією факту виявлення майна на початковому етапі досудового розслідування. Потрібно виробити й конкретні пропозиції для вдосконалення та активізації діяльності в цьому напрямі органів прокуратури слідства та дізнання, які ухвалюють рішення порядку ст. 214 КПК України.

Вирішенню досліджуваної нами проблематики досудового відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, сприяє та обставина, що Кримінальний процесуальний кодекс України містить норми, які дозволяють це зробити. Зокрема, у ньому зазначені можливості посадових осіб у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР проводити комплекс процесуальних дій, а також такої слідчої розшукової дії, як огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Вочевидь, що ухвалений 2012 року КПК України вже дозволив досягти позитивних результатів, скоригувавши вектор кримінальної процесуальної діяльності в напрямі встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, уже на етапі внесення відомостей до ЄРДР. На сьогодні посадовим особам на етапі внесення відомостей до ЄРДР дано більше змоги для здійснення ефективної діяльності щодо встановлення характеру та розміру шкоди та надалі – вжиття комплексу заходів, спрямованих на її відшкодування особам, які потерпіли від злочинних діянь.

Так, з'ясовуючи характер і розмір заподіяної шкоди на етапі внесення відомостей до ЄРДР, дізнавач, слідчий, керівник слідчого органу нині мають право проводити такі заходи:

1) направляти різні запити у відповідні органи державної влади й посадовим особам підприємств, установ та організацій з метою встановлення характеру й розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням;

2) отримувати пояснення за фактом події, зокрема відображаючи в показаннях особи максимально точні та конкретні дані про заподіяний характер і розмір шкоди. Наприклад, у кримінальних провадженнях, пов'язаних з майновим характером, починаючи з моменту спілкування із заявником, посадовій особі, яка проводить допит або приймає пояснення, варто встановити: яке конкретно майно викрадено, кому належить викрадене майно (найменування, кількість, індивідуальна та сумарна вартість викраденого майна), його характерні прикмети, належить воно потерпілому чи іншим особам, державним, муніципальним організаціям, громадським об'єднанням, акціонерним та іншим товариствам, банкам тощо).

У цьому питанні не поділяємо позицію А. М. Стебелева, який стверджує, що найбільш просто довести розмір та характер шкоди у кримінальних провадженнях про крадіжки майна, яке належить фізичним особам, оскільки вже у самому повідомленні про вчинене кримінальне правопорушення вказується і характер заподіяної шкоди, і її розмір [152, с. 149]. Водночас аналіз матеріалів кримінальних проваджень показує, що найчастіше початкові дані про характер та розмір майна, викраденого у фізичних осіб, не є досконально вивіреними й точними з цілком об'єктивних причин. Серед них можна назвати: душевне хвилювання заявника на тлі скоєного стосовно нього неправомірного діяння; відсутність документів на весь перелік викраденого майна; страх заявника перед третіми особами, якщо викрадене майно перебуває у спільній (спільній чи частковій) власності; зміна спочатку заявленої вартості майна за допомогою встановлення більш точної інформації про об'єкт зазіхання (автомобіль, предмети культурної, історичної спадщини тощо).

Продовжуючи надалі доводити твердження про потребу в проведенні активної роботи, спрямованої на встановлення характеру й розміру майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, уже на етапі внесення відомостей до ЄРДР, варто зазначити, що про значимість цього твердження свідчать і результати роботи Національної поліції України у боротьбі із торгівлею людьми за перше півріччя 2017 року. Так, ці результати Національної поліції містять об'ємний перелік обставин, які підлягають з'ясуванню на етапі досудового розслідування. Водночас особливого значення набуває той факт, що в наведеному дослідженні зазначено про обов'язок посадової особи, яка проводить досудове розслідування за фактами торгівлі людьми, встановити обставини відшкодування шкоди з боку передбачуваного підозрюваного ще до моменту направлення справи прокурором до суду [128]. Рекомендовані дії, безсумнівно, важливі, оскільки початкові заходи, створені задля відшкодування майнової шкоди цієї стадії кримінального провадження, дозволять у подальшому створити умови реального та повноцінного відновлення порушених прав потерпілого.

Отже, існуючі реалії дозволяють зробити висновок про те, що найбільша ефективність роботи з відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням майнової шкоди досягається, якщо вона починається на етапі внесення відомостей до ЄРДР. Саме на цьому етапі збирається інформація про наявність (відсутність) у осіб, щодо яких проводиться досудове розслідування, нерухомого майна, коштів на рахунках у банках та іншого майна й цінностей для того, щоб у ході досудового розслідування в кримінальному провадженні була змога вилучити викрадене або застосувати інші заходи забезпечувального характеру щодо майна підозрюваного.

Успішним прикладом цього виду є результат розслідування кримінального провадження Дніпровським управлінням поліції м. Київ за підозрою директора муніципального підприємства в розкраданні бюджетних коштів. Так, ще на етапі досудового розслідування в процесі проведення перевірочних заходів слідчим та оперативними працівниками була розроблена

оптимальна тактики початкових слідчих розшукових дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення майна П., якому оголосили підозру, що дозволило отримати необхідні відомості та своєчасно звернутися з клопотанням до слідчого судді про накладення арешту на майно (дві квартири, житловий будинок, земельна ділянка на загальну суму 9 млн 500 тис. грн) [41].

Однак не завжди все так логічно вибудовується в цьому напрямі роботи. Найчастіше слідчі, дізнавачі всупереч установленим нормам кримінального процесуального законодавства досить поверхнево ставляться до питань виявлення та підтвердження фактів заподіяння майнової шкоди, починаючи з етапу повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. Одночасно співробітники слідчих та оперативних підрозділів у ході здійснення гласних і негласних слідчих розшукових дій не завжди реалізують весь комплекс слідчих та оперативно-розшукових заходів щодо встановлення характеру й розміру заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, майнового стану підозрюваних осіб, відомостей про місце перебування предметів і документів, які підлягають вилученню. Так, під час проведення досудового розслідування співробітниками Вінницького районного управління поліції за заявою про розкрадання товарно-матеріальних цінностей не вжито достатніх заходів до розшуку викраденого майна за місцем проживання підозрюваної К. та її родичів. Після внесення відомостей до ЄРДР слідчим ініційовано проведення ряду обшуків, під час яких було вилучено лише частину викраденого майна у сумі 28 500,00 грн. Водночас загальна сума заподіяної діями К. майнової шкоди становила 985 628,33 грн [32].

Далі варто зазначити, що на початковому етапі досудового розслідування кримінального провадження слідчий, дізнавач, детектив мають право приєднувати до матеріалів справи проведені перевірки уповноважених осіб, в яких містяться додатки, фінансові та бухгалтерські документи і в яких зазначені конкретні суми завданої кримінальними правопорушеннями майнової шкоди. Крім того, у випадку відсутності всієї потрібної інформації слідчий має право витребувати в посадових осіб додаткові документи та предмети, які містять

відомості про конкретні суми заподіяної шкоди. А у разі ненадання таких документів – звернутися до слідчого судді з клопотаннями про тимчасовий доступ до речей і документів чи про проведення обшуку.

Тут же повідомимо, що зазначені учасники мають право призначати судову експертизу, брати участь у її проведенні й отримати висновок експерта. Так, у провадженнях про економічні злочини судово-економічної експертизи варто розуміти, як експертні дослідження матеріальних об'єктів (документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності) дають змогу встановити розмір шкоди, заподіяної злочином, обґрунтованість списань грошових коштів з рахунків на адресу конкретних одержувачів, відповідність господарських операцій правилам бухгалтерського обліку, обґрунтованість з економічної точки зору прийнятих рішень щодо укладення договорів, передачі коштів з фондів.

У рамках провадження на етапі отримання повідомлення про кримінальне правопорушення слідчий, дізнавач, детектив також мають право проводити огляд місця події, тимчасове вилучення й огляд документів і предметів, у яких є дані про суми та розміри шкоди, заподіяної скоєним кримінальним правопорушенням, а також вимагати у відповідних державних органах влади ініціювати проведення документальних перевірок, ревізій, досліджень документів, предметів, залучаючи до участі у цих діях фахівців. Проведення інвентаризацій і документальних перевірок як способу встановлення майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, передбачено різними нормативними джерелами. Хоча на сьогодні в Кримінальному процесуальному кодексі України відсутня норма про можливість слідчого самостійно звернутися до слідчого судді з ініціативи про проведення перевірки, в Податковому кодексі України є п. 78.1, у якому зазначено, що документальна позапланова перевірка здійснюється у разі наявності хоча б однієї з таких підстав: отримано судове рішення суду (слідчого судді) про призначення перевірки, винесену ним відповідно до закону (пп. 78.1.11 п. 78.1 ст. 78 ПК України) [106].

Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (ст. 10) [117] також містить одну з обов'язкових умов проведення інвентаризації, яка може бути здійснена для виявлення фактів розкрадання, зловживання або псування майна [106].

Варто зазначити про обставини, що на практиці слідчі, дізнавачі широко використовують допомогу фахівців задля встановлення розміру майнової шкоди, характер і ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю, дослідженню технічного стану пошкодженого майна. Довідки, які складаються фахівцем, лягають в основу прийняття рішень про внесення відомостей до ЄРДР на обґрунтованих підставах. Водночас зазначені матеріали не прирівнюються до висновку експерта, але як вид доказів ставляться до категорії «Документи» (ст. 99 КПК України).

У зв'язку з вищевикладеним потрібно уточнити, що раніше до внесення відповідних змін до КПК України слідчий, дізнавач, детектив мали право давати органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, обов'язкове для виконання письмове доручення про проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема спрямованих на встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної злочином, не лише в рамках порушеної кримінальної справи, але й на дослідчій перевірці, яка проводилася до порушення кримінальної справи. На сьогодні це право виникає у суб'єктів досудового розслідування лише з моменту внесення відомостей до ЄРДР, що, на нашу думку, є позитивною тенденцією розвитку кримінального процесуального права в захисті прав та свобод громадян.

Проте в практичній реалізації ці повноваження посадової особи, яка здійснює досудове розслідування, реалізуються співробітниками оперативних підрозділів не завжди. За матеріали кримінального провадження № 3201914000000050 від 26.06.2019, внесеного до ЄРДР слідчим управлінням ФР ГУ ДФС у Львівській області за ч. 1 ст. 191, ч. 1 ст. 204 КК України, було порушене дисциплінарне провадження, яке містить лист Львівської обласної прокуратури від 05.11.2020 за № 10/1-91вих-20, у якому зазначено, «що

причинами суттєвого погіршення результатів роботи стало, зокрема, низька якість матеріалів УОРД ГУ ДФС області, які стали підставою для початку досудового розслідування, безсистемне розслідування окремих кримінальних проваджень, вкрай низький рівень взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, невиконання доручень слідчих працівниками УОРД ГУ ДФС області, відсутність дієвого контролю за роботою підлеглих працівників з боку керівництва структурних підрозділів» (майнова шкода в кримінальному провадженні становила понад 2 млн грн). Ці матеріали свідчать, що ще на початковому етапі досудового розслідування була змога за дорученням слідчого вжити ряд заходів для встановлення фактичного місця розташування постачальників сировини для виготовлення спирту етилового, фальсифікованих алкогольних напоїв, приймальних пунктів склотари, місць виготовлення підроблених марок акцизного податку, які використовувались обвинуваченими ОСОБА_2 та ОСОБА_3 під час здійснення незаконної діяльності, та встановити фактичних покупців незаконно виготовленого спирту етилового, фальсифікованих алкогольних напоїв, провести обшуки за місцем виготовлення та реалізації ОСОБА_2 та ОСОБА_3 фальсифікованих алкогольних напоїв, марок акцизного податку [139]. Така неуважність оперативного працівника могла призвести до значних матеріальних втрат державі як невідшкодування матеріальної шкоди засудженими особами.

Але матеріалами апеляційного провадження було скасовано рішення першої інстанції та ухвалено нове, з якого вбачається, що саме слідчий не надавав вчасно для виконання оперативному співробітнику доручень, що і стало причиною неможливості встановлення об'єктивних обставин кримінального правопорушення, які могли призвести до значних матеріальних втрат державі як невідшкодування матеріальної шкоди засудженими особами [139].

Цей факт свідчить про потребу в не лише своєчасному спрямуванні доручення органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, починаючи з етапу внесення відомостей до ЄРДР, а й належного їх виконання

відповідними підрозділами. Тільки тоді можна очікувати позитивних результатів, зокрема й у плануванні створення умов відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

У продовженні досліджуваного питання варто зазначити, що діяльність слідчого, дізнавача, детектива із забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди охоплює систему як процесуальних, так і організаційних заходів. До них потрібно віднести всі процесуальні й організаційні заходи, спрямовані на відшукання та вилучення майна й цінностей, що підлягають поверненню законному власнику, визнання потерпілого цивільним позивачем, залучення до розслідування цивільних відповідачів, встановлення місця розташування майна та цінностей, які можуть бути звернені на відшкодування завданої шкоди, накладення арешту на майно, повернення майна законним власникам, спонукання винних до добровільного відшкодування чи усунення майнової шкоди тощо. Усі перелічені процесуальні й організаційні дії повинні проводитися посадовими особами правоохоронних органів уже на початковому етапі досудового розслідування, а саме під час отримання інформації про наявність ознак кримінального правопорушення та встановлення характеру й розміру заподіяної шкоди.

Звертаючи увагу на Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII, на підставі якого законодавець вніс зміни до редакції КПК України ст. 288-3, підтримуємо цю законодавчу новацію, оскільки можливість вилучення речей і документів уже на етапі затримання підозрюваної особи створює гарантії подальшого відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням [78].

Однак цим нововведенням законодавець не лише розширив повноваження посадових осіб у процесі проведення досудового розслідування за матеріалами кримінального правопорушення, але й водночас створив певну правову прогалину. Сутність неоднозначного тлумачення цієї норми загалом намагався роз'яснити В. Г. Дрозд, який стверджує, що деякі слідчі, дізнавачі сприйняли цей припис як таке, що дозволяє проводити вилучення до внесення відомостей до ЄРДР [43, с. 271].

Такий висновок побічно підтверджується й опитуванням співробітників органів досудового розслідування, які на питання про теоретичну можливість застосування положень ст. 288-3 КПК України до моменту внесення відомостей до ЄРДР відповіли позитивно в 39,8 % випадків (додаток А).

Водночас у вивчених нами матеріалах кримінальних проваджень були відсутні випадки, коли на етапі невнесення відомостей до ЄРДР були проведені обшуки та вилучення речей і документів у підозрюваних осіб.

Звісно ж, незважаючи на те, що можливість вилучення певних об'єктів до ухвалення рішення про внесення відомостей до ЄРДР позитивно позначиться на подальшій діяльності слідчого, дізнавача, детектива з відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, але тут варто не забувати й про суттєве обмеження конституційних прав і свобод громадян.

Проведене нами опитування співробітників органів досудового розслідування показує, що 56,8 % респондентів стверджують про достатність комплексу заходів, передбачених ст. 288-3 КПК України, які може зробити посадова особа на етапі внесення відомостей до ЄРДР для встановлення характеру та розміру заподіяної потерпілим шкоди. Але водночас 40,1 % опитаних стверджують про недостатність повноважень, що є в їхньому арсеналі, для реального забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на цій стадії кримінального провадження. Деякі респонденти – 3,1 % опитаних співробітників висловилися ще більш радикально і з метою оптимізації цієї діяльності запропонували до внесення відомостей до ЄРДР дозволити затримання особи за підозрою у скоєнні кримінального правопорушення та її особистий обшук (додаток А).

Щодо отриманих результатів анкетування респондентів, варто зазначити, що в умовах нових форм і методів скоєння кримінальних правопорушень, особливо у сфері економічної діяльності, проглядається тенденція дати органам досудового розслідування змогу вилучення речей і документів на етапі проведення перевірочних заходів. Додатково свідчить про це і той факт, що останнім часом в економічній діяльності відбуваються багатомільйонні

розкрадання, зокрема в кредитно-фінансовій сфері, де значно підвищилася кількість направлених слідчими (детективами) до суду кримінальних проваджень економічного спрямування, за якими завдані збитки обчислюються сотнями мільйонів і навіть мільярдами гривень. За значною кількістю таких кримінальних проваджень ще до моменту їхньої реєстрації в ЄРДР гроші виведено за межі України до офшорних зон. Викрадені гроші акумулюються на одних рахунках, після чого дробляться і переводяться на інші рахунки, в результаті не завжди вдається відстежити ланцюжок і довести їх надходження в розпорядження правопорушників.

Але все ж таки, незважаючи на тенденцію, що склалася, маємо переконання, що будь-який початок провадження процесуальних дій істотно обмежує права та свободи осіб, які входять в орбіту кримінального судочинства, а тому можливий лише після ухвалення рішення про внесення відомостей до ЄРДР (тимчасовий доступ до речей і документів (виїмка), обшук, затримання, накладення арешту на майно тощо). І хоч би якою здавалася доцільною та затребуваною можливістю вилучення документів і речей до внесення відомостей до ЄРДР за допомогою огляду чи особистого обшуку для створення ефективних гарантій відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, маємо впевненість, що це не відповідатиме фундаментальним основам, прописаним у теорії кримінальних процесуальних норм.

Уже наявні на сьогодні у слідчого, дізнавача, детектива процесуальні повноваження й арсенал заходів, викладених у положеннях Кримінального процесуального кодексу України, цілком достатні для повного та реального забезпечення відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Інша справа, що всі ці норми потребують часткових доповнень і змін, роз'яснювальних тлумачень з позиції слідчої та судової практики для об'єднання в єдиний цілісний та ефективний інструмент, що регулює питання відшкодування шкоди потерпілим, які зазнали злочинного посягання.

Перш ніж зробити висновок за підсумками розгляду дискусійних питань щодо встановлення характеру та розміру шкоди на етапі внесення відомостей до ЄРДР, доречно резюмувати таке твердження. Досить важливо переконати співробітників органів досудового розслідування у потребі в коригуванні діяльності щодо встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, починаючи з моменту надходження інформації про скоєне кримінальне діяння.

Продовжуючи подальше дослідження нашої теми, варто приділити увагу встановленню розміру майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, у разі прийняття уповноваженими посадовими особами рішень про невнесення відомостей до ЄРДР. Зазначена проблема вбачається як у самому факті прийняття незаконних і необґрунтованих рішень про відмову у невнесенні до ЄРДР, так і у неналежному порядку повідомлення посадовими особами заявників, що виключає надалі можливість звернення з вимогами про відшкодування шкоди.

Відповідно до ч. 1 ст. 303 КПК України заявник (потерпілий) має право на оскарження бездіяльності слідчого або прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР. Проте вивчення матеріалів кримінальних проваджень, внесених до ЄРДР після розгляду таких проваджень слідчим суддею, дозволяє зробити висновок про те, що заявник (потерпілий) не повідомляється у належний спосіб про невнесення відомостей до ЄРДР взагалі. Так звані «невнесені» відомості найчастіше містять інформацію про реєстрацію в журналі обліку інформації та трактуються правоохоронними органами як звернення громадян [113]. Водночас досить часто навіть таке повідомлення заявнику (потерпілому) не надсилається, відмітка з вихідним номером, що проставляється у відділі діловодства та режиму (канцелярії, секретаріаті), на повідомленні відсутня. Цей висновок впливає з того, що відмітки про надсилання не містяться у 92,3 % випадків від загальної кількості вивчених «невнесених» матеріалів (*додаток В*). Незадовільним є і той факт, що в 13,1 % випадків це повідомлення, яке повинно

бути надіслано на адресу потерпілого, в матеріалах справи взагалі було відсутнє (додаток В). Виявлені нами недоліки неприпустимі в діяльності посадових осіб, до компетенції яких входить прийняття таких рішень і повідомлення заявників про їх зміст.

У процесі вивчення питань відшкодування шкоди на етапі внесення відомостей до ЄРДР нами виявлено проблематику, яка, на нашу думку, вимагає ухвалення рішення на рівні Верховної Ради України. Тут ідеться про досліджуване нами «невнесення» відомостей до ЄРДР, коли заявник не визнається потерпілим на тій підставі, що з моменту його звернення із заявою про кримінальне правопорушення пройшов значний термін, який можна порівняти за тривалістю з терміном давності притягнення особи до кримінальної відповідальності, закінчення якого стає підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

У цьому випадку йдеться про заяву, пов'язану з виплатою компенсації за порушення права на кримінальне судочинство в розумний термін, подану особою, щодо якої не було ухвалено процесуальне рішення про визнання її потерпілою в кримінальному провадженні, зокрема у зв'язку з відмовою у внесенні відомостей до ЄРДР на підставі Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [121].

У зв'язку з цим пропонується доповнити ч. 1 ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» пунктом 4 такого змісту: «незаконного невнесення відомостей до ЄРДР, унаслідок якого потерпілий втратив можливість отримати відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням».

Варто звернути увагу й на той факт, що стосовно кримінального процесуального законодавства для компенсації потерпілому шкоди, завданої

незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду потрібно внести зміни й доповнити ч. 1 ст. 2 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» пунктом 3 такого змісту: «закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, внаслідок якого потерпілий втратив можливість отримати відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням».

Підбиваючи підсумок щодо актуальності нашого дослідження питань відшкодування шкоди на етапі внесення відомостей до ЄРДР, звертаємо увагу на статистичні дані. Так, із загальної кількості зареєстрованих повідомлень про злочин за січень-грудень 2023 року зареєстровано 355 023 потерпілих (з них 267 948 потерпілих від тяжких та особливо тяжких злочинів) [118].

На нашу думку, розумно та доречно стверджувати про те, що абсолютна більшість із зазначених повідомлень про скоєні кримінальні правопорушення мали встановлений певний характер і розмір шкоди, і ця цифра обчислюється в конкретному грошовому еквіваленті.

2.2. Встановлення розміру майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, та її відшкодування за результатами проведення слідчих (розшукових) дій

Наголошуючи про способи встановлення розміру заподіяної кримінальним правопорушенням майнової шкоди та її відшкодування, нами зазначається, що посадові особи, які здійснюють досудове розслідування, повинні ефективно застосовувати їх на етапі розслідування кримінальних правопорушень.

Основним способом встановлення характеру та розміру певного виду шкоди, який нами розглядається, є процесуальні дії, що проводяться

уповноваженими посадовими особами в чітко встановленому порядку, зазначеного в кримінальному процесуальному кодексі та інших нормативних актах.

Залежно від конкретної слідчої ситуації будь-яка процесуальна дія може бути спрямована на встановлення характеру та розміру майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, а також на виявлення об'єктів, які стали предметом злочинного посягання (майно, кошти, ювелірні прикраси, дорогоцінні метали тощо), які в порядку реституції є засобом відшкодування майнової шкоди.

Насамперед вбачається потрібним розглянути слідчі дії, які проводяться слідчим, дізнавачем, детективом під час розслідування кримінальних правопорушень, з погляду їх ефективності в діяльності з відшкодування майнової шкоди. До таких дій, на нашу думку, належать: обшук, огляд, вилучення за результатами тимчасового доступу до речей і документів, допит, призначення та проведення судової експертизи.

Серед слідчих (розшукових) заходів, спрямованих на виявлення розшукуваних об'єктів, пошук займає особливе місце. Тут слід зазначити, що аналогічним процесуальним засобом забезпечення кримінального переслідування є тимчасовий доступ до речей і документів (вилучення) і акт дізнання (обшук), такий як візуальний огляд. У зв'язку з цим всі зауваження і пропозиції, висловлені при розгляді ролі реєстру у відшкодуванні майнової шкоди, заподіяної злочином, стосуються контролю і тимчасового доступу до предметів і документів (вилучення). Тому, говорячи про їх значення в кримінальному процесі, відшкодування майнової шкоди, заподіяної злочином, ми вважаємо можливим і необхідним вивчати їх тільки в одному напрямку.

У сучасному трактуванні В. Завидняка, обшук включає в себе слідчу (пошукову) операцію, що проводиться з метою виявлення і подальшого вилучення знарядь злочину, предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також будь-яких інших матеріальних предметів, які можуть мати відношення до розслідування сучасної кримінальної справи. [201, с. 213]. Слід

додати, що обшук проводиться не тільки з метою знаходження цих предметів, що очевидно, але і передбачає вирішення такого завдання, як відшкодування шкоди, заподіяної злочином.

Нам також близька думка С.П. Чичиркіна, який дуже точно вказав не тільки на роль розшуку як оперативно-розшукового заходу, а й вказав його мету в діях з відшкодування шкоди, заподіяної злочином [178, с. 137].

Щоб підтвердити позицію автора, слід уточнити її, вказавши, що ця діяльність відноситься до так званого примусового відшкодування шкоди, заподіяної злочином.

На ключову роль реєстрації, контролю та тимчасового доступу до речей і документів (виїмка) також вказували опитані офіцери практичних підрозділів. Наприклад, на запитання про те, які слідчі дії мали найбільший вплив на ефективне відшкодування шкоди, заподіяної злочином, 52,9 % респондентів вказали, що йдеться про обшуки, огляди та тимчасовий доступ до предметів і документів (вилучення) (додаток А).

Як слушно вказують Орлов П., Волобуєв А. та Осика І., що іноді на практиці реєстрація замінюється вимогою і залученням до кримінального провадження необхідних предметів і документів, і це в деяких випадках призводить до того, що зацікавлені особи мають можливість звернутися до суду. замінити, приховати або частково знищити необхідні предмети [95, с. 263]. Це зауваження більш доречно, коли мова йде про конкретні товари, які, наприклад, були вкрадені і які після ідентифікації будуть повернуті жертві. Крім того, слід зазначити, що з прийняттям у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України з'явилося більше процесуальних методів притягнення до кримінального провадження предметів, що мають доказову цінність. Зокрема, вивчення матеріалів кримінальної справи дозволяє констатувати практику вилучення предметів і документів при різного роду перевітках і тимчасовому доступі до предметів і документів, які проводяться на етапі внесення відомостей до ЄРДР.

В даний час найбільш актуальним питанням в судовій і слідчій практиці є майбутнє речових доказів, що стали предметом злочину, якщо вони будуть виявлені при обшуку, огляді або тимчасовому доступі до предметів і документів, тобто з точки зору можливості створення умов для його використання. для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної жертві.

Зміст пункту 6 статті 100 Кримінального процесуального кодексу України встановлює низку умов, за яких майно може бути повернуто власнику для зберігання, якщо це можливо, без шкоди для доказів або знищення або продажу майна до завершення досудового розслідування. У цьому випадку слідчий, дізнавач, детектив зобов'язані роз'яснити власнику обов'язок відповідального зберігання переданих йому предметів, що вважаються речовими доказами, до набрання рішенням суду законної сили. Слід зазначити, що Кримінально-процесуальний кодекс не потребує цих пояснень. Однак на практиці жертву зазвичай просять видати квитанцію в будь-якій формі, що означає, що вона зобов'язується зберігати і не розпоряджатися майном до набрання рішенням суду законної сили. При цьому навіть власноручна розписка не дає ніяких гарантій, що особа, якій майно буде передано на зберігання, не зробить ніяких дій по його відчуженню. Крім того, ця квитанція не є процесуальним документом, і невиконання зобов'язань, викладених у ній, не тягне за собою ніякої відповідальності перед особою, яка його склала.

На нашу думку, також бажано, щоб у цьому протоколі була визначена відповідальність за невиконання власником зобов'язання зберігати повернене йому майно, яке, як правило, є речовим доказом і може бути використане як доказ або конфісковане в інтересах держави або жертви.

Що стосується діяльності слідчого, дізнавача в даному напрямку, то результати розслідування кримінальної справи підтверджують, що слідчі, дізнавачі не завжди прагнуть повернути майно власника, що стало об'єктом злочину, а потім виявлене при обшуку та вилученні. вилучення.

Так, щодо кримінального провадження № 12022232170000021 від 20.01.2022, розслідуваного Нижньосірогозьким відділенням поліції

Каховського відділу Головного управління Національної поліції в Херсонській області, встановлено, що під час провадження особистого обшуку гр-на А., затриманого за підозрою у скоєнні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 185, ч. 2 ст. 185 КК України, було виявлено та вилучено мобільний телефон. Після вилучення й огляду цього телефону та визнання його як речового доказу в кримінальному провадженні слідчим було прийнято рішення направити його в камеру зберігання речових доказів до ухвалення остаточного рішення суду щодо цього кримінального провадження (справа № 656/67/22. Номер провадження 1-кп/656/54/22) [140].

У даній ситуації дії слідчого, який не повернув телефон потерпілої на відповідальне зберігання, є необґрунтованими. Крім того, в ході попереднього розслідування ці докази були виявлені і вилучені, а всі наявні на телефоні розпізнавальні знаки були занесені в матеріали кримінальної справи (протокол особистого огляду, протокол огляду об'єкта, протокол впізнання, постанова про включення телефону в якості доказу). Всі ці документи містили вичерпні дані про об'єкт злочину і дозволяли слідчому без шкоди для процесу доказування вжити заходів щодо повернення майна потерпілому.

Ще один факт вказує на те, що слідчі та дізнавачі не вжили жодних дій для встановлення права власності на майно, вилучене під час обшуку, що також вказує на їх некомпетентність у вжитті заходів щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем. Так, судом для усунення недоліків було повернуто справу прокурору № 42017220000000844 від 03.08.2017, внесену до ЄРДР за ч. 3 ст. 190 КК України. Суд, зокрема, зазначив, що слідчий не перевіряв усі версії, а також те, що прокуратура Харківської області не мала повноважень на здійснення досудового розслідування, оскільки це кримінальне провадження не належить до підслідності прокуратури і все, що вилучене під час обшуку за місцем проживання обвинуваченого, повинно було вилучатися слідчим [140].

Однак повнота заходів, які вживаються слідчими, дізнавачами, детективами щодо відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, залежить, зокрема, й від своєчасності проведення обшуку, огляду та

тимчасового доступу до речей і документів (виїмки) у разі наявності на те законних підстав.

Тут також можемо підтвердити свої висновки конкретними матеріалами кримінального провадження, що свідчать про важливість провадження обшуку, який зі свого боку створює умови для подальшого відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. Так, із матеріалів кримінального провадження за № 12016100060001674 від 05.03.2016 за підозрою ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1 та ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 366, ч. 5 ст. 191 КК України, впливає, що потерпілим на стадії досудового розслідування заявлено цивільний позов про відшкодування заподіяної протиправними діями підозрюваних у кримінальному провадженні № 12016100060001674 потерпілим збитків, розмір яких становить 2 112 507,07 грн. У ході розслідування було накладено арешт на майно, до якого належать і грошові кошти [137]. У подальшому кошти були знайдені під час обшуку в одного з підозрюваних. Згодом у процесі розгляду кримінального провадження в суді зазначені кошти були повернуті на користь потерпілого.

Іншим прикладом є матеріали кримінального провадження за № 120181000000000868 від 04.09.2018 про обвинувачення ОСОБА_1 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 189, ч. 3 ст. 289 КК України. З матеріалів випливає, що з метою забезпечення цивільного позову виникла потреба у накладенні арешту на S частину будинку АДРЕСА_3 та S частину квартири АДРЕСА_6. Із цим клопотанням до суду звернулися потерпілі. Але суд відмовив їм у задоволенні цього клопотання, оскільки з матеріалів справи вбачалося, що слідчий уже наклав арешт на майно, яке ним було виявлено в ході досудового розслідування. І на вказане майно вже було накладено арешт з метою забезпечення відшкодування шкоди потерпілим [137].

Позитивний досвід ухвалення таких рішень вбачається і з матеріалів кримінального провадження № 12014000000000496 від 05.11.2014, у якому ухвалою слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 07.09.2021,

задоволено клопотання старшого детектива Національного антикорупційного бюро України про арешт нерухомого майна та грошових коштів ОСОБА_1 [137]. У подальшому 03.08.2021 прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури складено та долучено до матеріалів провадження цивільний позов в інтересах держави в особі Національного банку України до підозрюваних у кримінальному провадженні № 1201400000000496 від 05.11.2014, зокрема до ОСОБА_1. Згідно із вказаною позовною заявою прокурор просить стягнути солідарно з цивільних відповідачів, зокрема з ОСОБА_1, на користь держави в особі Національного банку України заподіяну шкоду в розмірі 1 366 395 734 грн [141]. Під час своєчасно проведених обшуків грошові кошти було виявлено та вилучено, а майнову шкоду відшкодовано потерпілим повним обсягом.

Про важливість цих слідчих дій в загальному наборі дій, що проводяться правоохоронними органами для відшкодування шкоди, заподіяної злочином, йдеться в статистиці. Так, за даними сайту "судова система" слідчо – оперативної діяльності, слідчому в 2023 році було запропоновано провести обшук – 98541 раз; тимчасовий доступ до речей і документів – 251441 раз; вилучення майна – 101454 рази [141]. Вищевказані процесуальні дії були зроблені, зокрема, для вилучення вкраденого майна і його подальшого повернення законним власникам, що дозволило відшкодувати потерпілим збиток, заподіяний злочином.

Підводячи підсумок важливості обшуку, контролю та тимчасового доступу до речей і документів (вилучення) як слідчих і процесуальних дій, які дають можливість створити оптимальні умови для відшкодування шкоди, заподіяної злочином, ми хочемо звернутися до визначення цих слідчих і процесуальних дій, сформульованого у вітчизняному кримінальному праві. Згідно зі ст.237 КК України, такі дії здійснюються на підставі вилучення та доступу до предметів (матеріальних доказів), що мають відношення до попереднього розслідування кримінальних справ та до здійснення пошукової функції. Однак на наше переконання, яке виникло в результаті даного

дослідження і при вивченні теоретичних основ тимчасового доступу до речей і документів (вилучення), контролю і розслідування, а також аналізу матеріалів кримінальної справи, слід зробити висновок, що в кримінально-процесуальному кодексі України слід враховувати таку функцію.

У цьому контексті слушно звертає увагу на Кримінально-процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина, який містить один із важливих фактів, що з моменту арешту встановлюється заборона на відчуження вилученого майна, яка передбачає пріоритетне право власності потерпілого на задоволення його вимог за рахунок вказаного майна при розгляді судом кримінальної справи [132, с. 216].

Виконання слідчим та дізнавачем такої функції тимчасового доступу до речей і документів (вилучення), обшуку, виїмки спонукало б їх краще ці слідчі та процесуальні дії. Пропонуємо доповнити частину 1 статті 159 Кримінально-процесуального кодексу України продовженням такого змісту: «..а також для повернення відповідно до статті 100 Кримінально-процесуального кодексу України законному власнику, якщо це можливо, без шкоди для кримінальної справи».

Статтю 234 Кримінально-процесуального кодексу України пропонує доповнити таким змістом: «обшук також проводиться з метою виявлення та вилучення предметів, що повертаються, документів і цінностей відповідно до статті 100 Кримінально-процесуального кодексу України законному власнику, по можливості, без шкоди для кримінального процесу».

Статтю 237 Кримінально-процесуального кодексу України: «перевірка також проводиться з метою фіксації, ідентифікації та вилучення предметів, що повертаються, документів і цінностей відповідно до статті 100 Кримінально-процесуального кодексу України законному власнику, якщо це можливо, без шкоди для кримінального провадження».

Пропоновані нами доповнення до Кримінального процесуального кодексу України дозволять більш точно підійти до тимчасового доступу до речей і документів (виїмок), обшуків і оглядів. В результаті у свідомості слідчого,

дознавача, детектива сформується стійке переконання в його необхідності додаткового відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем.

Переходячи до аналізу значення проведення допиту під час встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, варто зазначити, що він є універсальною слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якого слідчий може отримати доказову інформацію практично за всіма обставинами предмета доказування [13, с. 32].

Слідчою (розшуковою) дією, під час якої встановлюються характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, є допит потерпілого. Це одна з найпоширеніших слідчих (розшукових) дій. Водночас коло обставин, які може встановити слідчий, дізнавач, детектив у ході допиту потерпілого, не завжди дає змогу відтворити повну картину події, оскільки обсяг інформації, зокрема про характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, залежить від різних критеріїв. Серед них можна виділити такі, як обізнаність потерпілого, проміжок часу між фактом вчинення кримінального правопорушення й початком допиту, відносини між потерпілим та іншими учасниками досудового провадження.

Дані соціологічного опитування практичних працівників, отримані в процесі підготовки дисертаційного дослідження, вказують на високу значущість допиту з метою вирішення зазначених проблем, оскільки 24,5 % опитаних слідчих, дізнавачів, а саме: «яка найбільш ефективна слідча дія, що забезпечує реальне відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на стадії досудового розслідування в кримінальних провадженнях», виділяють проведення саме цієї слідчої (розшукової) дії (додаток А).

У випадках скоєння кримінальних правопорушень, наслідком яких стало заподіяння саме майнової шкоди, допит потерпілого проводиться у 98,4 % випадків, оскільки в деяких ситуаціях потерпілого не було встановлено.

Примітним є той факт, що викрадене майно в таких випадках було виявлено в ході обшуків у підозрюваних або інших осіб, які зберігали та

використовували це майно одночасно з іншим викраденим майном, яке також було вилучене та приналежність якого була одразу встановлена.

Залежно від категорії кримінальної справи при допиті потерпілих можуть бути уточнені наступні обставини: яке майно було вкрадено; чи є у потерпілого документи на це майно (торгові чеки, технічні паспорти, інструкція із застосування тощо), фото, домашні відео, які допоможуть прояснити ситуацію. поява викраденого майна та, можливо, існуючих торгових марок; коло людей, які знають місця зберігання та доступ до матеріальних товарів; принцип роботи систем безпеки і діяльності з бухгалтерського обліку цінних паперів на підприємствах і організаціях; технічні дефекти; заходи захисту; загальний дохід жертви злочину; суми грошей, виділені з бюджетів різного рівня і адресовані певним посадовим особам, на користь яких вказана зарплата у справах про корупційні злочини; яка конкретна сума збитку, нанесеного відповідному бюджету в результаті податкових злочинів тощо.

Саме під час допиту жертв є змога отримати найбільшу кількість інформації, що вказує на характер і ступінь заподіяної шкоди. Для цього є реальна причина, адже жертва стала об'єктом злочинного нападу і відчула всі негативні наслідки такого діяння [174, с. 28], він теж поніс якийсь збиток, який необхідно компенсувати.

У процесі підготовки до допиту потерпілий, якщо він не зберігав чеки на покупки, може уточнити ціни в магазинах. Водночас джерелом оцінки майна є лише його свідчення.

Оцінка вартості майнової шкоди під час допиту потерпілого проводиться засобом щодо надання ним різних документів на майно, у яких відображено їхню первісну покупну вартість (товарно-транспортні накладні, товарні чеки, довідки з торговельних організацій про вартість товарів, аналогічних викраденим, тощо). З одного боку, щодо цього пресслужба Верховного Суду небезпідставно стверджує, що в кримінальних провадженнях про розкрадання чужого майна матеріальна шкода може бути обчислена з огляду на ту його

вартість, яка відображена в різних документах (касові чеки, відомості про безготівкові розрахунки тощо) [25].

Натомість можна висловити й деякі заперечення. По-перше, ч. 1 ст. 55 КПК України свідчить про заподіяння майнової шкоди, а не матеріальної, як вказує пресслужба Верховного Суду. По-друге, під час визначення вартості викраденого об'єкта потрібно враховувати ступінь його зносу, наявність пошкоджень, не пов'язаних із кримінальним правопорушенням, а також, можливо, і рідкісні випадки того, що об'єкти, які стали предметом розкрадання, можуть мати історичну, наукову, художню чи культурну цінності, а це в принципі змінює підхід до оцінки слідчим, дізнавачем, детективом їхньої вартості. Історичне, наукове, художнє чи культурне значення викраденого предмета визначається з урахуванням конкретних обставин. У потрібних випадках призначається відповідна експертиза. Зберігає своє значення і вказівка, що міститься в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» про те, що особливі історична, наукова та культурна цінності об'єктів повинні встановлюватися за допомогою судової експертизи, причому до уваги повинна братися не тільки їхня вартість як матеріальних предметів, а й значущість в історико-культурному чи науковому плані [124].

Під час допиту потерпілих у кримінальних провадженнях, пов'язаних з незаконним заволодінням грошовими коштами (шахрайство у сфері кредитування, шахрайство з використанням платіжних карток, присвоєння або розтрата тощо), слідчому, дізнавачу, детективу на підтвердження отриманих показань варто в банках за письмовим запитом отримати такі відомості:

- про рахунки, що є у конкретних осіб та організацій (зокрема, їх реквізити, дату відкриття та закриття);
- про рух коштів на рахунках – їх розхід і прихід (зокрема, залишок коштів на рахунку), виданих банківськими картками;
- про проведені операції з використанням банківських карток, виданих конкретній особі (для розрахунку, зняття коштів тощо).

У ході допиту потерпілого за фактами скоєння дорожньо-транспортних кримінальних правопорушень характер і розмір заподіяної транспортним засобом шкоди додатково підтверджується проведеними страховими компаніями розрахунками (калькуляцією), які долучаються до матеріалів кримінального провадження.

Під час допиту потерпілого, важливим є виявлення конкретних обставин, особливо тих, що належать до предмета доказування (п. 3 ч.1 ст. 91 КПК України), що має значний вплив на виконання свідчими у провадженні наступних процесуальних дій, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями. Проте, за результатами дослідження вищезазначених пропозицій, ми маємо підстави вважати, що багато питань щодо повного встановлення характеру та розміру шкоди під час допиту потерпілого на практиці ще не вирішено і такі недоліки необхідно негайно усувати. Зокрема, знайомлячись з матеріалами кримінального провадження, особи усвідомлюють, що характер і розмір заподіяної шкоди не завжди повною мірою встановлюється слідчими, дізнавачами та детективами під час допиту потерпілого, що є важливим фактором для їх подальших клопотань, щодо проведення тих чи інших процесуальних дій.

Аналізуючи матеріали кримінальних проваджень, ми зіткнулися з деякими фактами незадовільної роботи працівників слідчих підрозділів щодо встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями. Зокрема, в постанові Великої Палати Верховного Суду в п. 72 зазначено: «При цьому суд першої інстанції констатував, що під час дисциплінарного провадження було з'ясовано, що ОСОБА_1 як процесуальний керівник перед внесенням до ЄРДР даних про результати досудового розслідування кримінального провадження № 12018180150000054 не забезпечив належну перевірку правильності та повноти внесення до ЄРДР відомостей про заподіяні збитки у сумі 387 261,84 грн. Під час моніторингу ЄРДР встановлено, що до підрозділу «Сума матеріальних збитків» розділу «Характеристика кримінального правопорушення» та до розділу «Збитки та їх

відшкодування» провадження № 12018180150000054 реєстратором до цього часу не внесено інформації про встановлену суму матеріальних збитків та їх відшкодування» [145].

Судова практика також іде засобом щодо обов'язковості встановлення точного характеру та розміру заподіяної злочином шкоди, зокрема й ґрунтуючись на показаннях самого потерпілого з урахуванням останньої із заявлених їм сум. Так, колегія суддів Верховного Суду Другої судової палати Касаційного кримінального суду відмовила в задоволенні касаційної скарги прокурора на вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 17 жовтня 2017 року й ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 21 березня 2018 року в кримінальному провадженні № 42014100010000240. Своє рішення Верховний Суд мотивував тим, що «у висновку експерта за результатами проведення судово-економічної експертизи від 19 червня 2015 року № 5232/15-45 (а.п. 192–199 т. 2) зазначено, що встановлена за висновками довідки ДФІ в м. Києві від 10 листопада 2014 року сума збитків у розмірі 2 391 390,37 грн розрахунково підтверджується, проте підлягає уточненню. Питання щодо встановлення конкретних службових осіб Голосіївської РДА, дії (бездіяльність) яких призвели до настання збитків бюджету м. Київ, носить правовий характер і не належить до компетенції експерта-економіста» [145].

Отже, аналізуючи вищенаведені кримінальні провадження, рішення в яких набрали законної сили, логічно резюмувати, що сучасна слідча і судова практика вимагає від посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування, об'єктивно та максимально достовірно встановлювати розмір заподіяної кримінальним правопорушенням майнової шкоди, враховуючи водночас можливість обґрунтування конкретних сум показаннями осіб, які стали жертвами злочинних діянь.

Способом визначення характеру та розміру збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням, є також судові експертизи.

Іншим досить поширеним процедурним способом визначення характеру та ступеня шкоди, заподіяної злочином, є судово-медична експертиза.

Ми звернемо увагу на конкретні види судово-медичної експертизи, які призначаються для розслідування злочинів, що заподіяли матеріальний і фізичний збиток. У разі заподіяння шкоди цим видам доцільно призначити і провести комплекс судово-медичних експертиз, які допоможуть встановити всі обставини вчиненого злочину і його наслідки.

Особливо тут необхідно виділити економічні експертизи, які мають місце в економічній і податковій сферах і пов'язані з вашою фінансово-економічною діяльністю. Ці перевірки спрямовані на те, щоб відповісти на питання, які кошти і в якій мірі вони були витрачені, і чи відповідають відповідні витрати цілям, для яких вони були депоновані на відповідних рахунках бухгалтерського обліку.

Економічні експертизи, що проводяться в області бухгалтерського обліку та звітності, в свою чергу, дозволяють встановити величину збитку, заподіяного злочином, обґрунтованість списання коштів з рахунків конкретних одержувачів, відповідність бізнес-операцій, за допомогою яких вони здійснювалися. принципи бухгалтерського обліку, економічне обґрунтування прийнятих рішень про укладення договорів, переказ грошових коштів з фондів [45].

У деяких випадках, якщо вартість майна не може бути визначена цими методами, проводяться інші види судових досліджень.

При розслідуванні незаконних вторгнень в транспортування трубопроводів важливим питанням є визначення складової заподіяної матеріальної шкоди, наприклад, визначення кількості втраченої сировини (в процесі пошкодження трубопроводів, оскільки воно безперервне і існують певні технологічні фактори). У цьому випадку проводиться обчислювально-технічна оцінка, на основі якої можна встановити точну кількість газоподібного продукту, втраченого в результаті пошкодження у кримінальній справі.

У даному випадку були проведені розрахунки та судово-технічна експертиза, за висновками яких вдалося точно встановити кількість втрачених газопродуктів внаслідок злочинного посягання.

В окремих випадках, якщо вартість майна неможливо визначити встановленими методами, проводяться також інші форми судової експертизи.

Яскравим підтвердженням цього слугує кримінальне провадження, внесене до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12017220540001703 від 13.07.2017, за фактом незаконного пошкодження газопроводу, вчиненого у великому розмірі. Проведення експертиз було доручено Харківському науково-дослідному експертно-криміналістичному центру МВС України. На підставі поданих матеріалів поставлено питання про підтвердження обґрунтованості та достовірності проведених розрахунків завданих збитків ПАТ «Харківгаз». Дослідження проводилося за допомогою вивчення поданих слідчим матеріалів і поставлених питань з використанням нормативної та технічної літератури, розрахунків відповідно до пункту 6 розділу 4 глави 11 Кодексу ГРМ. У результаті розрахунково-технічних судових експертиз встановлено точну кількість втраченого внаслідок кримінального пошкодження газопроводу на загальну суму 18 283,25 грн. Отже, під час досудового слідства розмір шкоди, заподіяної засудженим у кримінальному провадженні, був повністю доведений [26].

Інспекція товарів перевіряє, оцінює або визначає якість товарів, їх кількість, походження, справжність, класифікацію товарів, вартість тощо [119]. У випадках зазначених злочинів оподатковувана власність прихована і досягається за рахунок спотворення кількісних, якісних і цінних характеристик майна або матеріалів. Також призначається судово-медична експертиза з попередньою перевіркою виробничих, складських, роздрібних та інших приміщень, що використовуються для отримання доходу [125].

При цьому порушення кримінально-процесуального законодавства щодо встановлення точної суми матеріального збитку тягне також внесення змін до судових рішень, що набрали чинності у зв'язку зі скаргами засуджених.

Характерним підтвердженням факту потреби в призначенні та проведенні судової товарознавчої експертизи є приведені нами, як приклад, судові рішення. Вироком Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 16

січня 2019 року ОСОБУ_10 виправдано за пред'явленим обвинуваченням за ст. 15 ч. 2, ст. 185 ч. 2 КК України. Потерпілий ОСОБА_9 у своїх показаннях на стадії досудового слідства оцінив майно, що належить йому, на суму 198,72 грн і підтвердив значимість збитків у разі його викрадення для його сім'ї. Водночас у матеріалах кримінального провадження є висновки судово-товарознавчих експертиз № 4861 від 26.10.2017, № 21524 від 16.11.2017 щодо визначення вартості викраденого майна. Цей висновок ставить під сумнів обґрунтованість висновків потерпілого про значущість шкоди, яка могла бути заподіяна йому, внаслідок розкрадання майна. Суд, оцінивши висновки вказаних вище судово-товарознавчих експертиз, встановив, що вартість збитків становила 121,07 грн. Згідно з ч. 3 ст. 51 КУпАП передбачено, що викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо його вартість на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян. Зі свого боку сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги. Відповідно до статті 169 Податкового кодексу України податкова соціальна пільга дорівнює 50 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року. Держбюджетом на 2017 рік встановлено прожитковий мінімум для працездатних осіб на рівні 1 600 грн. Тому викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 160 гривень (20 % від 1 600 / 2). Якщо вартість викраденого майна перевищує цю суму, за таке правопорушення настає кримінальна відповідальність [27].

З цього прикладу можна зробити чіткі висновки про важливість проведення судових товарознавчих експертиз, на підставі яких суд виправдав обвинуваченого, незважаючи на те, що останній разом зі своїм захисником визнав свою вину повним обсягом.

На виявлення невідповідності облікового характеру, їх масштабів, механізмів формування та впливу на фінансово-господарські показники підприємства, відхилень від положень ведення бухгалтерського обліку та

звітності, а також встановлення відповідних ситуацій, спрямована судова експертиза пов'язана з дослідженням бухгалтерських документів, яка відображає в бухгалтерських документах операції з надходження, збереження, реалізації товарних матеріальних цінностей, доходів і витрат [45].

Слід також звернути увагу на обов'язкову, у справах про злочини, пов'язані з ушкодженням здоров'я потерпілого, судову медичну експертизу.

Для встановлення ступеня важкості завданої шкоди здоров'ю, слідчі, дізнавачі та детективи зобов'язані провести судову медичну експертизу, звернувшись до експертів органу державної судової експертизи МОЗ України.

Тому тяжкість шкоди, заподіяної здоров'ю потерпілого, встановлює експерт (експерти), порядок визначення якого встановлено «Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи» (затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6).

Результати судової медичної експертизи є дуже суттєвим доказом у кримінальному провадженні, а також є найважливішим фактором у визначенні точного ступеня важкості тілесних ушкоджень для вжиття заходів компенсації, як приклад це оплата за лікування.

Підсумовуючи розгляд питання актуальності проведення процесуальних дій, які включають і слідчі (розшукові) дії, направлених на встановлення та відшкодування майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, вважаємо за можливе зробити такі проміжні висновки.

За допомогою проведення процесуальних дій досягається максимальний ефект відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Формами такого відшкодування, як показує проведений аналіз, є добровільне відшкодування шкоди в процесі проведення досудового розслідування та примусове відшкодування, яке досягається засобом щодо відшукання, вилучення та повернення майна законним власникам.

Слідчий, дізнавач, детектив в основі своєї професійної діяльності та внаслідок займаного процесуального статусу під час провадження досудового розслідування повинні повсюдно приділяти увагу питанням, пов'язаним з

відшкодуванням потерпілим шкоди, заподіяної в результаті скоєння кримінальних правопорушень.

Запропоновано внести зміни до ч. 1 ст. 159 КПК України продовженням такого змісту: «...і також з метою повернення, згідно із статтею 100 КПК України, законному власнику, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження».

Відповідно до ст. 234 КПК України пропонується доповнити частину 1 абзацом 2 такого змісту: «Обшук проводиться також з метою виявлення та вилучення предметів, документів і цінностей, які підлягають поверненню, згідно із статтею 100 КПК України, законному власнику, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження».

Також пропонується доповнити ст. 237 КПК України частини 1 абзацом 2 такого змісту: «Огляд проводиться також з метою фіксації, виявлення та вилучення предметів, документів та цінностей, які підлягають поверненню, згідно із статтею 100 КПК України, законному власнику, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження».

Ігнорування слідчим, дізнавачем, детективом такого напряму діяльності, як відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, свідчить про невиконання ними одного із центральних завдань кримінального судочинства, і, як наслідок, залишиться невирішеною важлива складова частина, а саме призначення кримінального судочинства, яке полягає у захисті прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, потерпілих від кримінальних посягань, за допомогою проведення процесуальних дій.

2.3. Застосування позовної форми для створення умов досудового відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення

Крім того, що процедура оскарження і подачі цивільного позову в кримінальному процесі впливає із загальних умов кримінальної справи і

процесу в кримінальному процесі, вона має свої особливості.

Згідно зі ст.128 КПК України цивільний позов може бути поданий після подання інформації до Комітету з прав людини і до початку судового розгляду кримінальної справи в суді першої інстанції.

Обов'язковою умовою розгляду скарги поряд з кримінальною справою є наявність певних процесуальних вимог. До них відносяться: а) процесуальні можливості позивача (представника, законного представника); б) юрисдикція позову в суді; в) відсутність юридичного рішення або рішення суду про визнання позивачем відмови в позові або про затвердження угоди, укладеної в спорі між одними і тими ж сторонами по одному і тому ж питанню, а також про те, що позивач не може прийняти рішення про відмову в позові.

Процесуальна здатність відноситься до здатності людини володіти процедурними правами та брати на себе процесуальну відповідальність. Відсутність такого позивача не дозволяє йому брати участь у кримінальному процесі як цивільний позивач [42, с. 161]. Громадянин також повинен мати правоздатність до кримінального переслідування, тобто можливість особисто вести певні кримінальні справи при здійсненні захисту своїх прав і обов'язків.

Умовою визнання позивача цивільним позивачем у справі є компетенція суду.

Відповідно до чинного законодавства цивільне судочинство в кримінальному процесі не є обов'язковим. Позов може бути поданий у цивільному позові України.

Розглядаючи це питання, ми приходимо до наступного висновку: при прийнятті рішення про цивільний позов судді зобов'язані враховувати, що не всі справи можуть подавати цивільний позов:

а) позов цивільного відповідача про стягнення сум, які цивільний відповідач вже заплатив (апеляція) або повинен виплатити потерпілому;

б) взаємні дії відповідача або цивільного відповідача проти позивача, за винятком випадків приватного обвинувачення, коли цивільні позови жертв один проти одного, що випливають із змісту взаємних звинувачень, можуть

бути взаємними діями;

в) претензії, хоча і випливають з факту вчинення злочину, не є претензією на матеріальну шкоду (позбавлення батьківських прав особи, винної в зґвалтуванні або вчиненні розпусних дій; анулювання документів про право власності на квартиру, отриманих в результаті передачі майна, неналежна винагорода реєстратору; відновлення аліментів на дитину, народжену внаслідок зґвалтування або статевого акту з особою, яка не досягла статевої зрілості тощо);

г) вимоги про відшкодування шкоди за злочини проти осіб, не притягнутих до відповідальності у справі;

д) скарги на вчинення злочину.

Скарга може бути подана тільки в письмовій формі, але, на наш погляд, немає необхідності відмовлятися від можливості реєстрації скарг і усно. У цьому випадку подання скарги має бути зазначено в протоколі слухання або протоколі слухання.

На нашу думку, законодавець повинен враховувати цю прогалину і доповнювати чинний Кримінально-процесуальний кодекс необхідною статтею, яка повинна забезпечувати відповідні вимоги, про які цивільний позивач повинен буде повідомити слідчому або судді. Ми вважаємо, що така інформація повинна бути надана відповідно до моделі письмового позову в цивільному позові.

На нашу думку, усна заява, зроблена в кримінальному процесі, повинна і повинна бути записана в протоколах, вона повинна містити як мінімум таку інформацію:

- 1) назва суду, до якого подається клопотання;
- 2) ім'я та прізвище заявника, його місце проживання або, якщо заявник є організацією, його місце проживання, а також ім'я представника та його адреса, Якщо заява була зроблена представником;
- 3) ім'я та прізвище відповідача, місце проживання;

4) характер порушення або можливого порушення прав, свобод чи законних інтересів позивача та його претензій;

5) обставини, при яких позивач пред'являє свої претензії і докази на їх підтримку;

6) ціна претензії, якщо вона підлягає оцінці, і розрахунок зібраних або оспорюваних сум грошей;

7) інформація про підготовчий процес після апеляції відповідача або інформація про часткову компенсацію відповідача в підготовчому процесі;

8) список документів, що додаються до заявки.

Протоколи можуть включати номери телефонів, факсів, адреси електронної пошти позивача, його представника, відповідача, інші відомості про розгляд і рішення у справі, а також можливі запити позивача.

Всі опитані погодилися з нашою пропозицією (додаток А).

У позовній заяві, поданій прокурором на захист інтересів держави, неповнолітніх громадян, недієздатних осіб або на захист прав, свобод і законних інтересів певної групи осіб (неповнолітніх громадян, недієздатних осіб), має бути точно вказано, які їхні інтереси які були порушені, а також правові норми, що передбачають засоби захисту цих інтересів.

Ми вважаємо, що у випадку, коли прокурор захищає законні інтереси громадянина, у заяві має бути обґрунтована нездатність громадянина подати позов.

Позов повинен бути підписаний позивачем або його представником, законним представником, якщо він має право підписати заяву та подати її до суду. До заяви про претензії повинні бути додані наступні документи:

– повноваження представника позивача;

– документи, що підтверджують обставини, при яких позивач обґрунтовує свої претензії, розрахунок суми стягнутих або оспорюваних грошових коштів.

Як справедливо стверджує Д. Старовойтова, що обов'язковість вимог до позову в кримінальному процесі дисциплінує потерпілого, хоча і не зобов'язує

його займати хоча б одну позицію: вимагати відшкодування шкоди, заподіяної в кримінальному процесі, звертатися до суду в цивільному процесі або відмовлятися від будь-яких дій. Обвинувачений також отримає певні гарантії хоча б тому, що знатиме, від чого він захищатиметься. Крім того, обмеження подачі позову до слухання дозволить надати кримінальному процесу визначеність, в тому числі на стадії попереднього слідства або на підготовчому засіданні суду. Обвинувачений не чекатиме «сюрпризів» у вигляді майнових претензій потерпілого [187].

Позовна заява, подана цивільним позивачем на етапі попереднього слідства, долучається до матеріалів кримінальної справи, і в ході розгляду суд виносить рішення.

Визнання або відмова цивільного позивача видається на підставі рішення або обґрунтованого судового рішення. Рішення про визнання цивільного позивача має велике процесуальне значення, оскільки тільки на підставі цього документа можлива участь у справі цивільного позивача та надання йому відповідних процесуальних прав. [108, с. 26].

Відмова від позову не позбавляє особу права подавати позов у майбутньому, будь то за кримінальним чи цивільним позовом.

Ми вважаємо, що при поданні інформації до Комісії з прав людини на прохання потерпілого, а також при розгляді кримінальної справи на попередньому слуханні слідчий, прокурор або суддя повинні запитати потерпілого, чи має він намір подати цивільний позов і чи повинен він гарантувати його, тобто вжити заходів для забезпечення збереження майна, яке в майбутньому може бути повернуто особі або державі жертви. У цьому сенсі стаття 30 Кримінально-процесуального кодексу Української РСР 1961 року регламентувала, щоб за наявності достатніх даних про матеріальну шкоду, заподіяну злочином, слідчий орган, слідчий суддя, прокурор і суд вжили всіх необхідних заходів для забезпечення порушення або можливого цивільного позову в майбутньому.

Тепер це право бути звинуваченим, а не обов'язок. А для забезпечення виконання рішення суду в частині цивільного позову на стадії попереднього слідства прокурор, а також слідчий за погодженням з прокурором подають до суду заяву про конфіскацію майна. Суд задовольнив це клопотання в порядку, передбаченому статтею 170 КПК України.

Конфіскація майна полягає в забороні власнику майна розпоряджатися ним, а в деяких випадках навіть використовувати його, а також в конфіскації майна і його зберіганні. Конфіскація майна проводиться за рішенням слідчого судді відповідно до статті 173 Кримінально-процесуального кодексу.

Говорячи про те, що арешт майна дозволяє не тільки відшкодувати матеріальний збиток, відшкодувати моральну шкоду, а й виключити інші протиправні дії, В. Мірошниченко підкреслює роль прокурора в контролі за прийняттям заходів щодо забезпечення позову. У зв'язку з цим автор зазначає, що прокурор може « ... передбачити ситуацію та рекомендувати вжиття відповідних заходів для забезпечення компенсації матеріальної шкоди, заподіяної жертві злочину». Це проявляється в задоволенні клопотання слідчого перед судом (ч.1 ст. 171 КПК України). Відповідно до статті 128 Кримінального кодексу України прокурор може подати цивільний позов про стягнення в дохід держави всього необґрунтовано набутого в процесі або в результаті вчинення обвинуваченим злочину, що не заподіяв нікому матеріальної шкоди. Такі ситуації виникають, наприклад, у справах про злочини, передбачені статтями 199, 205, 235-4 і 368 Кримінального кодексу України. Подача позовної заяви в таких випадках тягне за собою обов'язок слідчих органів вжити комплекс організаційних, процесуальних, слідчих і оперативно-розшукових заходів щодо виявлення та вилучення майна підозрюваного і обвинуваченого [88, с. 311].

«Можливість пред'явлення цивільного позову для компенсації моральної шкоди, заподіяної злочинцем, – зауважує Л. Д. Удалова, – в цьому випадку розв'язує проблему накладення арешту на майно заподіювача шкоди. Насамперед варто виходити з принципового положення про правомірність такої

процесуальної дії. Кримінальний процесуальний кодекс України зобов'язує слідчого вживати заходів забезпечення будь-яких обґрунтованих цивільних позовів у кримінальному провадженні, а позов про сплату грошової компенсації є одним із них» [166, с. 38]. Так само йде і судова практика. У постанові Верховного Суду у справі від 19.02.2021 № 643/12369/19 зазначено, що накладення арешту на майно обвинуваченого визнається як засіб забезпечення цивільного позову [110].

Необхідність вилучення майна зникає у разі добровільного відшкодування майнової шкоди підозрюваним (обвинуваченим) або іншим особам; зміна обвинувачення відповідно до статті Кримінального кодексу України, яка не передбачає конфіскації майна; припинення кримінальної справи з реабілітаційних причин тощо.

Закон зобов'язує суддю перевірити підстави для цивільного позову і визначити, чи були вжиті заходи для забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином. Якщо буде встановлено, що орган попереднього розслідування вчинив недбалість, суд пояснить потерпілому право на компенсацію, в тому числі шляхом подачі цивільного позову, і при необхідності визнає його цивільним позивачем. Суддя на прохання цивільного позивача, його представника або прокурора уповноважений видати наказ про відшкодування шкоди, заподіяної злочином. Виконання замовлення доручається уповноваженим особам, які можуть забезпечити його виконання, виконавши певні дії. Ці заходи сприяють захисту інтересів жертви злочину.

На підготовчому етапі розгляду суд перевіряє участь учасників процесу, уточнює їх права.

Слід зазначити, що відповідно до Загальних умов судового розгляду, якщо цивільний позивач або його представник не з'являється, цивільний позов залишається без розгляду. У цьому випадку потерпілий має право подати позов про відшкодування збитків за цивільним позовом. На прохання цивільного позивача суд може розглядати позов за його відсутності. Відповідно до статті

326 (1) Кримінально-процесуального Кодексу суд може розглядати цивільний позов без цивільного позивача, якщо:

- 1) цивільний позивач або його представник;
- 2) відповідач повністю визнає поданий цивільний позов.

Відсутність цивільного відповідача або його представника не перешкоджає розгляду цивільного позову(ч. 2 ст. 326 ЦПК України).

У судовому процесі цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники користуються тими ж процесуальними правами, що й інші учасники процесу.

Судовий розгляд починається з оголошення про початок судового засідання й оголошення прокурором обвинувального акта або потерпілого, якщо справа розглядається у формі приватного обвинувачення чи прокурор відмовився від підтримання обвинувачення в суді.

Варто зазначити, що питання потреби в оголошенні одночасно із обвинувальним актом і позовної заяви вже врегульоване в Кримінальному процесуальному кодексі України, а також детально апробоване на сторінках юридичної літератури. Вважаємо, що так само потрібно врегулювати й питання щодо надання слова обвинуваченому або його представнику чи законному представнику. Оскільки цивільний позов не є предметом окремого розгляду в ході судового розгляду кримінального провадження, а розглядається одночасно з іншими обставинами й фактичними даними, наявними в матеріалах кримінального провадження, обвинуваченому чи його представникам варто дати таку змогу з метою висловити своє ставлення до цивільного позову після оголошення обвинувального акта й оголошення позовної заяви цивільним позивачем або його представником чи законним представником.

Варто зазначити, що в результаті опитування практичних працівників було встановлено, що 93,8 % респондентів згодні з нашою пропозицією про обов'язкове надання обвинуваченому чи його представникам висловитися з приводу заявленого цивільного позову (додаток А).

Після оголошення обвинувального акта суд встановлює особу обвинуваченого, з'ясовує обсяг доказів, розглядає клопотання, оголошує та долучає доповідь і переходить до порядку дослідження доказів, зокрема й послідовність допитів: цивільного позивача та цивільного відповідача.

Обов'язок доказування розміру та виду шкоди в кримінальному провадженні лежить на органі досудового розслідування, прокурорі та у деяких випадках на потерпілому (ч. 1 ст. 91, ч. 1 ст. 92 КПК України), за винятком кримінальних проваджень приватного обвинувачення. Водночас цивільний позивач або його представник бере участь у доведенні обставин кримінального провадження, сприяє встановленню істини щодо характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Їхня активна позиція обумовлена особистою зацікавленістю в якнайшвидшому вирішенні питання про відшкодування шкоди. Закон надає право цивільному позивачеві звертатися до суду з клопотанням про витребування додаткових доказів у частині цивільного позову, якщо отримання їх і надання до суду стає для цивільного позивача з певних причин проблематичним.

Цивільний позивач також не зобов'язаний доводити неспроможність виконання вимог цивільним відповідачем, особливо у випадках, якщо він є і обвинуваченим, оскільки обов'язок доказування за загальним правилом кримінального процесу лежить на стороні обвинувачення.

Зауважимо, що вивчення матеріалів кримінальних проваджень і опитування практичних працівників свідчать загалом про низьку активність як цивільних позивачів, так і обвинувачів (прокурорів, потерпілих), які підтримують обвинувачення в суді, в частині доказування цивільного позову. Якщо перші часто просто не знають, як потрібно обґрунтувати свої вимоги, то другі, надаючи цивільному позову другорядне значення, порівняно з обвинуваченням, яке пред'являється підсудному, не обтяжують себе вивченням матеріалів кримінального провадження, де обґрунтовуються вимоги цивільного позивача, і, як наслідок, у суді, досить рідко можуть переконливо аргументувати свою позицію в частині підтримання обвинувачення за

обставинами, які стали основою цивільного позову, і в результаті суддя, оскільки саме йому належить ухвалити остаточне рішення в кримінальному провадженні, зокрема й вирішити «долю» цивільного позову, змушений витребувати певні докази на підтвердження вимог, викладених у цивільному позові, опитувати захисників, прокурора, розмовляти з позивачами та його представниками. Інакше кажучи, остерігаючись оскарження й скасування судового рішення та з метою всебічного вивчення обставин матеріалів кримінального провадження й винесення правосудного рішення, суддя залишається неупередженим.

На нашу думку, для того щоб уникнути недоведеності цивільного позову на стадії судового розгляду, слідчий і прокурор у процесі складання обвинувального акта зобов'язані перевірити матеріали кримінального провадження, які підтверджують обґрунтування цивільного позову, заявленого під час досудового розслідування. У такому разі обов'язок доказування цивільного позову цілком повинен бути покладений на прокурора, який бере участь у судовому засіданні. У випадку якщо суд визнає недоведеними вимоги цивільного позивача, викладені в цивільному позові, поданому в ході досудового розслідування, то суд повинен мати право повернути кримінальне провадження прокурору. Якщо ж цивільний позов буде заявлено в процесі судового розгляду, то обов'язок доведення має бути покладено і на цивільного позивача.

Викладені пропозиції пропонуємо внести до Кримінального процесуального кодексу України.

Відповідно до норм чинного КПК України цивільному позивачеві, цивільному відповідачу або їх представникам дано право надавати суду письмові або усні пояснення щодо заявленого цивільного позову. Проте зазначені пояснення не мають обов'язкового доказового значення для ухвалення рішення суду. Проте вважаємо, що цивільний позивач та/або його представник мають активно використовувати надане їм право.

Наше дослідження дає підстави стверджувати, що в ході судового розгляду допускається зміна цивільним позивачем підстав або предмета цивільного позову. За заявою позивача розмір вимог може бути як зменшений, так і збільшений. Однак у Кримінальному процесуальному кодексі України прямої вказівки на можливість зміни розміру вимог цивільним позивачем немає. Водночас, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 49 ЦПК України, «позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається у порядку спрощеного позовного провадження» [171], у ч. 3 цієї статті передбачене право позивача змінити підставу чи предмет позову [171]. За цих обставин відповідач має право визнати позов. Крім того, у законі передбачено право сторін закінчити справу мировою угодою. Хоча також, відповідно до статті 207 ЦПК України, суд не повинен приймати відмову позивача від позову, приймати визнання позову цивільним відповідачем і затверджувати мирову угоду сторін у тому випадку, якщо це суперечить закону або порушить права та законні інтереси інших осіб [171].

Звичайно, що у кримінальному провадженні цивільний позов вирішується судом і зазначається у вирокі суду.

Відповідно до ст. 374 КПК України під час ухвалення вироку суд вирішує питання цивільного позову (на чию користь та в якому розмірі; як вчинити з майном, на яке накладено арешт для забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації; як вчинити із речовими доказами).

Суд, відповідно до ст. 129 КПК України, ухвалює одне з таких рішень:

- а) задовольняє цивільний позов (повністю або частково);
- б) відмовляє у його задоволенні.

Рішення про задоволення позову може бути ухвалене за умови визнання підсудного винним у скоєнні кримінального правопорушення, тобто під час ухвалення обвинувального вироку. Не має значення, який обвинувальний вирок ухвалюється, – з призначенням покарання, без призначення такого або зі звільненням підсудного від призначеного йому покарання.

У відповідь на задоволення цивільного позову у справі про вчинення кримінального правопорушення кількома обвинуваченими суд повинен ухвалити рішення, стягнути з засуджених збитки за правилами солідарної відповідальності. Кожен засуджений несе солідарну відповідальність лише за той фактичний склад злочину, у вчиненні якого встановлено його причетність (вину).

Якщо ж обвинувачений своїм злочинним діянням заподіяв шкоду за умисного сприяння іншого обвинуваченого, він відповідає солідарно з особою, яка завдала шкоди, у розмірі одержаної ним грошової суми.

Отже, у кримінальному провадженні, вчиненому групою осіб, можлива як солідарна, так і юридична відповідальність. Після пред'явлення цивільного позову до частини засуджених суд у своїй ухвалі роз'яснив, кого саме та в якому розмірі має притягнути до кримінальної відповідальності.

Якщо збитки заподіяно спільними діями підсудного та іншою особою, стосовно якої кримінальне провадження було закрито з підстав, передбачених у законі, то суд покладає на підсудного обов'язок відшкодувати матеріальні збитки в повному розмірі та роз'яснює цивільному позивачеві право пред'явити в порядку цивільного судочинства позов до осіб, справу щодо яких було закрито.

Під час заподіяння матеріальних збитків підсудним спільно з іншою особою, щодо якої справа була виділена в окреме провадження, суд покладає обов'язок щодо відшкодування збитків у повному розмірі на підсудного. У процесі винесення в подальшому обвинувального вироку щодо особи, справу про яку було виділено в окреме провадження, суд має право покласти на нього обов'язок відшкодувати збиток солідарно з раніше засудженим.

Отже, наше дослідження підтверджує можливість регресного порядку пред'явлення цивільного позову в кримінальному процесі.

Під час вирішення цивільного позову щодо компенсації моральної шкоди в кримінальному провадженні суд має керуватися стст. 55, 61, 128 та 129 КПК України, крім того, такі питання врегульовані й стст. 23 та 1167 ЦК

України й ст. 175 ЦПК України, відповідно до яких у процесі визначення розміру відшкодування шкоди потрібно враховувати характер заподіяних потерпілому фізичних і моральних страждань, пов'язаних з його індивідуальними особливостями; ступінь провини підсудного; його матеріальне становище та інші конкретні обставини справи, що можуть вплинути на рішення суду за пред'явленим позовом. У всіх цих випадках щодо розміру відшкодування шкоди повинні враховуватися вимоги справедливості.

У ході нашого дослідження було встановлено, що серед процесуалістів, які вивчали питання про розгляд цивільного позову в кримінальному процесі, не склалося єдиної думки про обов'язкове його вирішення під час ухвалення вироку. Так, Н. С. Кравченко вважає, що є потреба в залишенні цивільного позову за певних обставин без розгляду [73].

Ця необхідність диктується, на її думку, такими причинами:

1. Перевантаженість судів. Суддям досить складно планувати розгляд таких кримінальних проваджень.

2. Судовий розгляд ведеться безперервно. Затримки з визначенням ціни позову зумовлює відкладення інших призначених до розгляду справ, а отже, порушуються права інших осіб, які потребують судового захисту.

3. Складність розрахунків. Зустрічаються багатоепізодні провадження, де кілька обвинувачених, наприклад, чинили крадіжки з одного і того самого підприємства, проте епізодично робили різним складом учасників, і вже під час досудового розслідування частково повернули викрадене. Після чого варто підрахувати, хто і скільки повинен відшкодувати, а в кримінальному процесі з урахуванням названих вище причин зробити це швидко практично неможливо, особливо коли цивільний позивач займає пасивну позицію і не надає відповідних розрахунків щодо кожного епізоду розкрадання.

Водночас вона зазначає, що у тих випадках, коли предмет позову становлять лише вимоги про відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням моральної шкоди, взагалі немає підстав для застосування ст. 127 КПК України [78].

На нашу думку, зазначені аргументи є хибними з тієї причини, що кожен учасник судового розгляду в будь-якому кримінальному провадженні має право на судовий захист, незалежно від того, яким способом воно було порушене. І надавати значення першорядної важливості іншим етапам під час вирішення кримінального провадження, по суті, неприпустимо, оскільки таке становище веде до применшення конституційних прав громадян. Жодна перевантаженість судів не повинна позначатися на якості та строках судового захисту потерпілих осіб. Тим більше, що судді, які розглядають цивільні справи не менш завантажені позовами, які також безперервно надходять до суду.

Аналогічної думки дотримуються В. Я. Тацій, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, О. Г. Шило, які вважають, що «найдієвіший вихід – взагалі, щоб суд завжди неухильно виконував вимоги щодо встановлення всіх обставин, що входять у предмет доказування у кримінальному провадженні» [160, с. 125]. Поділяємо цю точку зору. В обґрунтування своєї позиції вважаємо можливим зауважити, що КПК України не встановлює терміну перебування кримінального провадження на розгляді в суді, тобто чіткого терміну розгляду кримінального провадження судом не визначено, тому збільшення часу, потрібного для проведення додаткових розрахунків щодо ціни позову, не призведе до порушень встановлених законом строків та, на нашу думку, займе значно менше часу, ніж у випадку, коли цивільний позивач буде вимушений повторно звертатися з цивільним позовом у порядку цивільного судочинства та ще й сплачувати судовий збір. До того ж, як показує судова практика, суди зазвичай вимагають від цивільного позивача обґрунтування розміру компенсації шкоди.

Зауважимо, що під час відповіді на питання про обов'язкове вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні думки респондентів розійшлися: 56,2 % висловили згоду і 43,8 % висловились про потребу у зверненні до суду в порядку цивільного судочинства (додаток А).

Наголошуючи про ухвалення вироку, в якому вирішується питання заявленого цивільного позову, варто звернути увагу на те, що суди керуються

загальними правилами ухвалення вироку та критеріями, які пред'являються Кримінальним процесуальним кодексом України як до прийняття рішення, так і до оголошення вироку. Вирок ухвалюється іменем України. Він має бути законним, обґрунтованим та справедливим. Усі аргументи суду повинні бути мотивованими.

Таке становище пояснюється не тільки особистою образою потерпілого чи цивільного позивача та навіть не бажанням отримати від підсудного максимальне відшкодування шкоди, а й розбіжністю поглядів оцінки заподіяної шкоди, особливо моральної. Водночас судова практика свідчить про те, що судами призначаються до відшкодування нерідко символічні суми, якими не завжди покриваються реальні збитки. З цього приводу О. В. Кохановська зазначає, що «...існуюча судова практика свідчить про те, що суди, як правило, стягують з відповідачів у порядку компенсації моральної шкоди у справах про захист честі, гідності та ділової репутації на користь позивачів у середньому від однієї до трьох тисяч гривень. Однак дані мізерні суми, що формально стягуються судом, не є тією пропорційною компенсацією, яка повинна мати місце в дійсності, а навпаки, свідчать про незахищеність потерпілих від подібних порушень, і адвокат повинен добиватися в судовому процесі того, щоб розміри цих сум відповідали заподіяній шкоді» [72, с. 33]. Вона пояснює такий стан справ тим, що «під час розгляду судами справ цієї категорії фактично застосовується презумпція заподіяння моральної шкоди, і висновок про заподіяння моральної шкоди потерпілому ґрунтується лише на припущенні про ймовірні страждання, що їм переносяться. Доведення моральних страждань у всіх випадках буває проблематично через відсутність їх зовнішніх проявів, тому нерідко судді в таких випадках правильно звільняють позивачів від обов'язку їх доказування і не наводять будь-яких обґрунтувань з цього приводу у своїх рішеннях» [72, с. 34]. Далі зазначає таке: «За чинним кримінально-процесуальним законодавством потерпілий не може пред'явити у кримінальному провадженні позов про спростування відомостей, що ганьблять його честь, гідність і ділову репутацію, оскільки, згідно з чинним КПК України,

цивільний позов може бути пред'явлений лише з питання відшкодування матеріальних збитків (матеріальна та фізична шкода) і компенсації моральної шкоди. Однак незалежно від цього потерпілий має право у справах про наклеп і образу додатково пред'являти до обвинувачених (або особам, що несуть відповідальність за дії обвинуваченого) цивільний позов у кримінальному провадженні та про зобов'язання цивільного відповідача спростувати інформацію, яка ганьбить честь і гідність потерпілого та не відповідає дійсності» [72, с. 34].

Під час ухвалення виправдувального вироку суд:

а) відмовляє в задоволенні цивільного позову, якщо відсутня подія кримінального правопорушення;

б) відмовляє в задоволенні цивільного позову, якщо не доведено вини підсудного в скоєному правопорушенні;

в) залишає позов без розгляду в разі виправдання підсудного за відсутністю складу злочину.

Невстановлення події правопорушення означає непідтвердження факту вчинення дій, які завдали шкоди. Недоведеність участі підсудного у скоєнні кримінального правопорушення свідчить про відсутність підстави для позову, і тим самим позов пред'явлений до неналежного відповідача.

Виправдання за відсутністю складу кримінального правопорушення означає, що дії, з якими позивач пов'язував заподіяння йому шкоди, дійсно мали місце та вчинені ним за обставин, які виключають суспільну небезпеку вчиненого діяння. Виправдання за вказаною підставою в принципі не виключає відповідальності виправданого за шкоду в порядку цивільного судочинства, але виключає можливість задоволення позову в кримінальному провадженні, де потрібною умовою такого задоволення є заподіяння шкоди кримінальним правопорушенням. У такому разі позов залишається без задоволення.

Залишення позову без задоволення не перешкоджає позивачу пред'явити свій позов до виправданого в порядку цивільного судочинства та посилатися водночас на ті самі факти, які становили зміст обвинувачення. Юридичні

наслідки залишення позову без задоволення відмінні від наслідків відмови в позові.

Крім того, в Кримінальному процесуальному кодексі України виділено таку особливість, як спрощений розгляд кримінального провадження, регламентований статтею 382 КПК України. Ухвалення вироку за згодою обвинуваченого з пред'явленим йому обвинуваченням повинен відповідати вимогам, передбаченим у статтях 369 і 371 КПК України. Стаття 382 КПК України передбачає, що обвинувачений має право за наявності згоди прокурора та потерпілого заявити про згоду з пред'явленим йому обвинуваченням і клопотати про ухвалення вироку без проведення судового розгляду в кримінальних провадженнях про кримінальні проступки.

Якщо прокурор та/або потерпілий заперечують проти заявленого обвинуваченням клопотання, то кримінальне провадження розглядають у загальному порядку.

Названа стаття підлягала застосуванню з урахуванням висновку, який зробила колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду в постанові від 23 квітня 2019 року у справі № 728/47/15-к [111]. Тому в тих випадках, коли суддя до винесення вироку встановить, що у справі є якісь обставини, які перешкоджають винесенню обвинувального вироку або є підстави для зміни кваліфікації скоєного проступку, закриття справи чи виправдання підсудного, він виносить ухвалу про припинення спрощеного судового розгляду та призначає розгляд кримінального провадження в загальному порядку.

Відповідно до ст. 393 КПК України цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники мають право оскаржити вирок суду до апеляційної та касаційної інстанції лише в частині, яка належить до цивільного позову. Варто зазначити, що право на оскарження вироку чи ухвали суду в частині цивільного позову надано цивільному позивачеві, цивільному відповідачу чи його представникам чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. До ухвалення цього Кодексу таке право було передбачене й

у статті 348 КПК України, який був чинний до 2012 року. Ю. В. Циганюком у своїй роботі наведено приклади: «до Судової палати в кримінальних справах Апеляційного суду Тернопільської області надійшла апеляційна скарга, в якій захисник К. просить змінити вирок суду в частині цивільного позову і зменшити розмір стягнутої із засудженого П. моральної шкоди на користь потерпілого Л. до 500 грн» [172, с. 79]; «до Судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Житомирської області надійшла апеляційна скарга потерпілого Б., який, не оспорує фактичних обставин справи, доведеність винності засуджених та кваліфікації їх дій, просить вирок суду в частині вирішення цивільного позову скасувати, справу повернути на новий судовий розгляд чи стягнути суму упущеної вигоди» [172, с. 79].

Таким чином, статті, внесені до Кримінально-процесуального кодексу України, суттєво змінили позицію учасників кримінального процесу, прирівнявши їх у правах з іншими суб'єктами оскарження чинних судових рішень.

У разі розгляду справи в Касаційному суді Касаційний суд має право змінити рішення про відшкодування майнової шкоди, наприклад, зменшити або збільшити суму штрафу, якщо немає необхідності розглядати додаткові докази і перевіряти їх і встановити обставини шкоди. вони постановили правильно, але суди першої інстанції та апеляційні суди допустили помилки в застосуванні положень матеріального або процесуального права.

Цивільний позивач має право оскаржити відмову в цивільному позові (повністю або частково), рішення суду залишити позов без визнання і визнання права цивільного позивача задовольнити позов в цивільному позові, рішення суду про заходи щодо забезпечення дотримання цивільного позову, і ви не маєте права оскаржити позов в цивільному позові.

Право оскаржити рішення також належить цивільному відповідачу, але в рамках оскарження рішень щодо підстави та обсягу цивільного позову.

Як цивільні обвинувачені, батьки, опікуни або піклувальники засудженого або навіть юридичні особи, які повинні нести фінансову

відповідальність за шкоду, заподіяну злочином, можуть брати участь у кримінальному обшуку.

Як цивільний відповідач, фізичні чи юридичні особи несуть відповідальність за шкоду, заподіяну злочином, і можуть вказати причину своєї участі у справі як цивільного відповідача у скарзі. Вони також можуть вказувати на те, що обвинувачений був засуджений за злочин відповідно до Закону. (стаття 62 Кримінально-процесуального кодексу) [107].

Цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники мають право не тільки оскаржувати рішення, але й брати участь у кримінальному переслідуванні в апеляційному та касаційному судах на підставі клопотання цих осіб [107].

Те, що представлено в цьому підрозділі, дозволяє зробити деякі висновки.

Порядок подання цивільного позову у кримінальній справі впливає із загальних умов кримінального та цивільного судочинства, але має свої особливості, що впливають із специфіки підстав для подання цивільного позову у кримінальній справі.

Передумовами для подачі цивільного позову є: а) процесуальне право і дієздатність позивача; б) збиток, заподіяний позовом, і за яким було розпочато попереднє розслідування і справа була передана до суду; в) відсутність юридичного рішення або рішення суду про визнання провини позивачем; в) відсутність судового рішення або рішення суду про визнання провини позивачем.

Оскільки цивільний позов не є предметом окремого судового розгляду, а розглядається разом з іншими обставинами і фактами кримінальної справи, для того, щоб обвинувачений міг висловити свою думку у цивільній справі, він повинен бути поданий разом з обвинувальним висновком. і вимоги цивільного позивача.

Звичайно, щоб уникнути виявлення відсутності доказів цивільного позову на етапі судового розгляду, прокурор при підписанні обвинувального висновку зобов'язаний перевірити матеріали кримінальної справи, що підтверджують

обґрунтованість цивільного позову, заявленого в ході попереднього розслідування. В цьому випадку обов'язок довести цивільний позов повинна лягати на прокурора, який бере участь в розгляді. У разі, якщо суд визнає, що позови цивільного позивача, викладені в цивільному позові, поданому в ході попереднього судового розгляду, не були доведені, суд повинен мати право повернути кримінальну справу прокурору. Якщо цивільний позов подано в судовому процесі, зобов'язання довести його має бути цивільним (відповідно до правил цивільного судочинства). Представлені пропозиції містяться в кримінально-процесуальному праві.

Ми вважаємо за доцільне доповнити статтю 61 КПК України, частину 3.1, таким змістом: «3.1. цивільний позивач має право змінювати підставу або об'єкт позову, збільшувати або зменшувати позов або відхиляти позов, цивільний позивач має право змінювати підставу або об'єкт позову. право на визнання позову і укладення угоди з цивільним позивачем. Суд не приймає відмову цивільного позивача, визнання позову цивільним відповідачем і не схвалює угоду сторін, якщо воно суперечить закону або порушує законні права та інтереси інших».

Для задоволення цивільного позову в кримінальному процесі допускається особиста і солідарна відповідальність, а також апеляційна процедура.

Ми вважаємо, що цивільний позов, поданий у кримінальній справі, обов'язково повинен бути врегульований рішенням суду.

Тільки за рішенням суду цивільний позов може бути задоволений і виконаний.

Цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники мають право оскаржити рішення суду в частині цивільної справи в апеляційному та касаційному судах.

Ми вважаємо за доцільне, щоб позиція законодавця про можливість порушення кримінальної справи в спрощеному порядку, якщо обвинувачений, прокурор і цивільний позивач не відмовляться від цивільної справи.

Висновки до розділу 2

Будь-який початок провадження процесуальних дій істотно обмежують права та свободи осіб, що входять в орбіту кримінального провадження, а тому можливий лише після ухвалення рішення про внесення відомостей до ЄРДР (тимчасовий доступ до речей і документів (виїмка), обшук, затримання, накладення арешту на майно тощо). І хоч би якою здавалася доцільною та затребуваною можливістю вилучення документів і речей до внесення відомостей до ЄРДР за допомогою огляду чи особистого обшуку для створення ефективних гарантій відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, це не відповідатиме фундаментальним основам, прописаним у теорії кримінальних процесуальних норм.

За допомогою процесуальних заходів досягається максимальний ефект відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Формами такого відшкодування, як показує аналіз, є добровільне відшкодування шкоди в процесі проведення досудового розслідування та примусове відшкодування, яке досягається шляхом виявлення, вилучення та повернення майна його законним власникам.

Слідчий, дізнавач, детектив, виходячи зі своєї професійної діяльності та внаслідок свого процесуального статусу під час досудового розслідування, завжди повинні приділяти увагу питанням відшкодування потерпілим шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінальних правопорушень.

Якщо слідчі, дізнавачі, детективи ігнорують такий напрямок діяльності, як відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, то це означає, що вони не виконали одне з основних завдань кримінального процесу, внаслідок чого залишиться невирішеною важлива складова, а саме: мета кримінального судочинства, яка полягає в захисті прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень за допомогою проведення процесуальних дій.

Для задоволення цивільного позову у кримінальному процесі допускаються особиста, солідарна відповідальність та допускається регресний порядок стягнення.

Цивільний позов обов'язково має завершитися ухваленням судового рішення.

Цивільний позов може бути ухвалений і виконаний лише за рішенням суду.

РОЗДІЛ 3

СПОСОБИ ТА ФОРМИ ДОСУДОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ВНАСЛІДОК ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPOPУШЕНЬ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

3.1. Загальна характеристика способів забезпечення досудового відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, та їх місце в механізмі правового регулювання

Реалізація функцій права в рамках загальнодозвільного типу правового регулювання передбачає такий порядок впливу системи правових засобів на суспільні відносини, який ґрунтується на принципі загальнодозволеності в поєднанні з конкретними, саме встановлені в законі заборони, що забезпечують оптимальну і впорядковану соціальну свободу, характерну для певного етапу розвитку суспільства. В його основі лежать загальні дозволи, які є конкретними соціально-правовими явищами, що визначають правомірність поведінки суб'єктів. Загальні дозволи – це глибинні явища соціального регулювання. Загальні дозволи є глибинними явищами соціального регулювання. Забезпечуючи в суспільних відносинах соціальну свободу, загальні дозволи як соціальні явища виражають вихідні засади вибору можливої поведінки суб'єктів у різних сферах їхньої життєдіяльності на власний розсуд.

У теорії права існує три основні та фундаментальні форми правового регулювання: дозволи, зобов'язання та заборони. Залежно від поєднання цих трьох методів виникає своєрідне правове регулювання, що характеризує загальний напрямок впливу права на соціальні відносини і характер виконання функції права. Як видів правового регулювання, що визначають специфіку виконання правових функцій, виділяють загальний вигляд і загальний вигляд.

Необхідність здійснення функції права таким чином в його системній єдності шляхом встановлення публічного або загального виду правового

регулювання залежить від специфічного функціонального напрямку нормативної або захисної функції, соціального значення сфери функціонування, тощо.

Загальний вид здійснення функції права, вільного і загального права на захист, варіюється в залежності від глибокого явища правової дійсності, яке становить основу правової діяльності в області загального дозволу або загальної заборони, поєднання дозволів і заборон.

Здійснення функції права в рамках абсолютно вільного виду правового регулювання передбачає спосіб впливу системи правових засобів на соціальні відносини, заснований на принципі загальних дозволів, в поєднанні з конкретними і чітко визначеними в законі заборонами, що забезпечують оптимальну і впорядковану соціальну свободу, характерну для певного етапу розвитку суспільства. Він заснований на загальних дозволах, які є конкретними соціально-правовими явищами, що визначають легітимність поведінки суб'єктів. Загальні повноваження – це глибокі явища соціального регулювання. Забезпечуючи соціальну свободу в соціальних відносинах, загальні судження як соціальні явища виражають фундаментальні основи вибору можливої поведінки суб'єктів в різних сферах їх життя на свій розсуд.

В цілому методи вільного регулювання спрямовані на забезпечення впорядкованої свободи, діяльності суб'єктів у сфері правового функціонування і самостійного вибору на свій розсуд можливих варіантів поведінки. Сфера вільного регулювання в законі-це сфера автономних і рівних суб'єктів, що діють на принципах переважно децентралізованого регулювання і регулювання. Активне втручання державних органів у такі дії фізичних та юридичних осіб обмежується певними заборонами, спеціальними правовими механізмами, що забезпечують виконання дозволів, запобігання зловживанню правом та можливого порушення прав і свобод інших осіб.

Здійснення функції права в рамках дозволеного виду правового регулювання передбачає спосіб впливу системи правових засобів на соціальні відносини, заснований на принципі загальних заборон в поєднанні з конкретними і чітко визначеними дозволами в законі. Основою дозвільного

типу дії закону є детальні дозволи, детально викладені в законі, які формують поведінку уповноваженої особи, і загальні заборони, що виключають будь-які дії, прямо не зазначені в законі. Дозволений вид правового регулювання більш характерний для здійснення функцій захисту права, особливо у формі прямого виконання, і діє в основному щодо державних органів, посадових осіб з державними повноваженнями. Ці повноваження можуть регулюватися двома основними юридичними способами: 1) конкретні та чітко визначені дозволи відповідно до принципу «тільки те, що прямо дозволено законом», і 2) загальні заборони, в яких закон встановлює систему суворих юридичних зобов'язань утримуватися від певної діяльності, а права надаються шляхом виключення та використовуються відповідно до суворих правил (регулювання виключних дозволів) [82, с. 86].

Способи поновлення права власності, порушеного кримінальним правопорушенням, передбачають, що компетентні правоохоронні органами застосовують відповідні дії за ініціативою відповідної особи або за її власним бажанням, завдяки яким право власності повертається в початковий стан.

Аналізуючи чинне законодавство та науково-правові позиції в літературі з вказаної проблематики дає нам змогу виокремити наступні способи відновлення майнових прав, що завдані кримінальним правопорушенням.

Основним способом захисту майнових прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, завданих кримінальним правопорушенням, є цивільний позов у кримінальному провадженні (ст. 128 КПК України). Крім цивільного позову, в кримінальному провадженні можуть бути використані й інші правові засоби.

По-перше, це застосування реституції (буквально «повернення до початкового стану»). У ст. 216 ЦК України реституція визначається як один із способів відшкодування шкоди, а саме повернення майна в натурі (повернути його у тому самому виді та якості).

По-друге, це домовленість зацікавлених осіб, під якими розуміють учасників потерпілої сторони та сторони, які за законом зобов'язані відповідати

за неправомірне, злочинне заподіяння шкоди. Насамперед тут мається на увазі відшкодування завданої шкоди чи інший спосіб відшкодування шкоди як умова звільнення від кримінальної відповідальності та припинення кримінального переслідування. Такі умови прямо передбачено стст. 45, 74, 75 КК України та ст. 475 КПК України.

У деяких випадках відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, може бути елементом особливого порядку судового провадження у зв'язку із згодою обвинуваченого з висунутим йому звинуваченням (глава 30 КПК України).

Про домовленість щодо відшкодування шкоди як про одну з умов звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого (підозрюваного) варто свідчити стосовно ст. 45 КК України. Вважаємо, що ця процедура також повинна враховуватися способом відновлення майнових прав потерпілого від кримінального правопорушення.

Очевидно, що у всіх зазначених випадках правомірно ставити питання як про відшкодування шкоди в натурі, так і про інші способи відшкодування збитків, про які зазначено у стст. 22 та 1192 ЦК України: відшкодування збитків, пошкодження пошкодженої речі або відшкодування шкоди в будь-якій іншій формі, про яку домовляться сторони.

Отже, домовленість між потерпілим і підозрюваним як спосіб відновлення права на майно може відбутися з приводу повернення протиправно вилученого майна, пошкодження пошкодженого. Ряд кримінальних правових норм стимулюють підозрюваного до вчинення дій, пов'язаних з відновленням порушених прав потерпілого внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Йдеться, наприклад, про ч. 1 п. 2 ст. 66 КК України. Принципова допустимість домовленості між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) з приводу відшкодування шкоди (своєрідна «мирова угода») цілком узгоджується з деякими процесуальними нормами. Зокрема, така домовленість має супроводжувати укладання «угоди про примирення», передбаченої статтею 475 КПК України. Звісно ж, що процедура домовляння,

яка містить у собі вирішення питання про відшкодування шкоди, доречна і на стадії досудового розслідування.

Водночас до таких домовленостей не належать ні звернення матеріальних цінностей кримінального походження в дохід держави [21, с. 163], ні конфіскація [33, с. 17] (перший спосіб – запобігання безпідставному збагаченню особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, другий – спосіб карального впливу на нього).

На нашу думку, в кримінальному процесуальному законодавстві потрібно передбачити як окремі способи відновлення майнових прав, порушених унаслідок вчинення кримінального правопорушення, можливість компенсації, заподіяної злочином шкоди за рахунок коштів державного бюджету щодо деяких категорій злочинів (як це широко практикується в зарубіжних країнах – США, Великобританії, Франції), а також відшкодування шкоди на підставі міжнародних угод.

Усі способи мають свою специфіку, але потрібно зауважити, що вони мають і деякі спільні риси. Застосування будь-якого з них є можливим у двох випадках: шкода (збитки), завдана внаслідок вчинення кримінального правопорушення, і така шкода є матеріальною (майновою) або фізичною чи моральною. Домовленість між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) як спосіб відновлення порушених майнових прав може відбутися з приводу повернення протиправно вилученого або відновлення пошкодженого. Її принципова допустимість цілком узгоджується з кримінальним процесуальним кодексом і нормами кримінального права. Приписи останніх не зводяться до примусу.

Важливо підкреслити, що в разі домовленості обидві сторони, як обвинувачення, так і захисту, займають активну позицію та виражають своє волевиявлення щодо відшкодування шкоди й відновлення матеріальних благ, про які зазначають у досягнутій між собою угоді про примирення. В іншому випадку, коли потерпілий інертний і не реагує на спроби правопорушника примиритися за допомогою компенсації матеріальних збитків, про відсутність у

нього претензій до підозрюваного (обвинуваченого) може вказувати тільки те, що він не заявляє цивільного позову в кримінальному провадженні.

Зі свого боку ініціатива до домовленості далеко не завжди проявляється зі сторони винної особи. По-перше, тому що це суперечить цілям збагачення внаслідок злочинного посягання, а отже, і прагненню не повертати потерпілому майно, заради якого скоєно кримінальне правопорушення. По-друге, внаслідок правової непоінформованості підозрюваного про позитивний вплив у разі відшкодування завданих збитків потерпілому на будь якій стадії кримінального процесу. По-третє, через відсутність процесуального обов'язку органів дізнання, слідства, прокуратури та суду роз'яснювати положення стст. 45, 74, 75 КК України та ст. 475 КПК України (саме тому лише 7 % проанкетованих нами слідчих, детективів, дізнавачів повідомляють обвинувачених про значення добровільного відшкодування збитків як пом'якшувальної обставини чи однієї з умов звільнення особи від кримінальної відповідальності) (додаток А).

Мотиви, за якими сторони проявляють позитивну активність у відновленні майнових прав (усвідомлення невідворотності примусового стягнення, розрахунок на пом'якшення кримінального покарання за вчинене правопорушення, щире каяття та прагнення сприяти відновленню справедливості тощо) не мають суттєвого значення для відновлення порушених майнових прав у певній ситуації, чого не можна зазначити про саму активність відшкодування завданих збитків, яку насправді варто стимулювати, починаючи зі стадії досудового розслідування.

На нашу думку, домовленість між цивільним позивачем (потерпілим) і цивільним відповідачем (підозрюваним (обвинуваченим) за участю уповноважених правоохоронних органів, які здійснюють досудове розслідування в кримінальному провадженні, потрібно фіксувати в протоколі слідчої дії. Цим не тільки заохочується прояв у цивільного відповідача доброї волі усунути наслідки кримінального правопорушення, а й підвищується ймовірність реалізації самої домовленості.

Реституція (*restitutio*) – кримінальний процесуальний спосіб відновлення початкового стану майнового стану потерпілого, завданого кримінальним правопорушенням, полягає у поверненні власникам (власнику) предметів посягання. Потерпілий у цьому випадку отримує «своє», а не «натомість», тобто саме цінності, втрачені внаслідок присвоєння, розтрата, розбою, шахрайства, пограбування, крадіжки та деяких інших протиправних дій. Це означає, що реституція може застосовуватися як спосіб відновлення порушених майнових прав під час завдання шкоди, вчиненої внаслідок кримінального правопорушення, але не від будь-якого злочинного посягання. На нашу думку, це найприйнятніший для постраждалого спосіб майнового захисту (краще отримати, наприклад, назад свій автомобіль, ніж плату за нього, яка не завжди є реальною). Реституція є досить апробованим способом повернення до початкового майнового стану, адже була визначена вже в перших історично зафіксованих юридичних актах [69, с. 16].

Розшукувані цінності (предмети посягання) виявляють внаслідок проведення відповідних слідчих та оперативних розшукових заходів. Причому вибір і тактика проведення багато в чому визначається характером цих цінностей (розмірами, кількістю, допустимими термінами зберігання, можливостями транспортування, ймовірністю легального збуту, дефіцитністю тощо).

До органів дізнання та досудового розслідування такі предмети надходять зазвичай як вилучені під час затримання, огляду, обшуку, тимчасового доступу до речей і документів. Іноді їх просто отримують від підозрюваних, їхніх родичів і сторонніх осіб, які їх виявили. В останньому випадку Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає протокольне оформлення за допомогою огляду та приєднання доказів до матеріалів кримінального провадження відповідно до загальних вимог стст. 98, 100, 104, 110, 237 КПК України. Обов'язковою умовою, якщо не проводиться відеофіксація, є присутність двох понять – гарантів об'єктивності.

Виконання вимог закону про повернення потерпілому або власнику речей, які стали предметом протиправного посягання, не викликає труднощів, коли ці речі виявлені в особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, так само як і під час знаходження їх у добросовісного набувача, виняток становлять: а) предмети, реалізовані у встановленому порядку виконання судових рішень (підлягають поверненню добросовісному набувачу); б) предмети, передані як неправомірна винагорода (звертаються до доходу держави); в) предмети, заборонені до вільного продажу.

За часів дії КПК України 1961 року висловлювалася думка про те, що речові докази, які покликані слугувати встановленню фактичних обставин кримінальної справи, виявленню винних, не можуть бути направлені на відшкодування збитків від злочину. І пропонувалося виключити зі ст. 175 КПК України правило, що передбачає накладення арешту на нажите злочинним шляхом майно [178, с. 12].

Подібні судження видаються непереконливими, оскільки незрозуміло, чому предмети матеріального світу (майно, на яке скоєно посягання; гроші та цінності, нажиті злочинним шляхом та ін.) не можуть бути одночасно і джерелами доказів, і джерелами відшкодування шкоди. Ймовірно, логічніше ставити питання в іншій площині, а саме про більш чіткий виклад у ст. 127 КПК України пріоритетів під час вирішення питання про речові докази, а саме: про звернення насамперед речових доказів (грошей і цінностей, здобутих злочинним шляхом) на відшкодування шкоди потерпілому.

Крім того, можна запозичити зарубіжний досвід, а саме порядок, яким допускається покладання обов'язку доведення законності придбання всього майна на засудженого, визнаного винним у скоєнні тяжкого чи особливо тяжкого кримінального правопорушення [93].

Продовжуючи нашу думку, вважаємо, що у ст. 170 КПК України варто передбачити накладення арешту на майно, що належить цивільному відповідачу, яке перебуває у нього або в інших осіб.

Скасування заходів забезпечення цивільного позову потрібно поставити в залежність від того, збереглося чи втрачено право на захист майнових інтересів у порядку цивільного судочинства.

У ст. 131 КПК України важливо вказати, які саме заходи щодо забезпечення саме цивільного позову в кримінальному провадженні можуть бути вжиті судом, і зазначити посилання на ЦПК України або передбачити ті самі заходи, які зазначені у ст. 150 ЦПК України.

На предмети, які вибули з володіння потерпілого внаслідок скоєння кримінального правопорушення, поширюються правові норми, передбачені КПК України, які регламентують порядок поводження з речовими доказами (стст. 98, 104, 368, 374 КПК України). За загальним правилом повернення їх відбувається з набранням законної сили ухвали про закриття кримінального провадження або вироку суду. У деяких випадках повернення речових доказів може відбутися й раніше (зокрема, під час досудового розслідування), якщо це не ускладнить кримінальне процесуальне доказування в кримінальному провадженні (наприклад, коли майно передається на відповідальне зберігання).

Рішення правоохоронного органу або посадової особи, яка здійснює досудове розслідування кримінального провадження про повернення потерпілому – власнику (власнику) цінностей, має фіксуватися в процесуальних документах. На практиці повернення цінностей найчастіше відбувається після проголошення вироку та набрання ним законної сили. Обмеженість таких випадків на стадії досудового розслідування або в процесі судового розгляду кримінального провадження викликана активним їх використанням у ході дослідження юридично значимих для вирішення за сутністю справи обставин (наприклад, може бути призначення та проведення експертиз).

Крім того, чинником, безсумнівно, стримуючим застосування реституції, поруч із пасивністю осіб, які постраждали від злочинних посягань (запізніле звернення до правоохоронних органів), є і невчасне внесення відомостей до ЄРДР органами дізнання та слідства. У таких ситуаціях особи, які вчинили кримінальне правопорушення, зазвичай встигають приховати, збути чи

спожити здобуті злочинним шляхом цінності. Ефективність вжиття заходів щодо відновлення майнових прав перебуває в зворотній залежності від термінів досудового розслідування. Якщо ці заходи не були вжиті як невідкладні на самому початку досудового розслідування, то надалі й результативність реституції зводиться до нуля. Як показало наше дослідження, перевищення термінів досудового розслідування до 3-х місяців приводить до 7,1 % ефективності реституції, у разі розслідування від 3 до 6 місяців – 4,5 %, понад 6 місяців – 0,3 % (додаток В).

Саме тому вважаємо, що реституція залишиться одним із найважливіших способів відновлення майнових прав у сфері кримінального судочинства, чого не можна наголосити про деякі інші способи.

На відміну від Кримінального процесуального та Кримінального кодексів України, ухвалених ще за радянського періоду, прояви досудової та судової ініціативи з покладання на них обов'язку забезпечити відшкодування заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням не передбачено чинними нормами нових кодексів, які були ухвалені вже в незалежній Україні. Це викликано важливою зміною поглядів законодавця на тип сучасного українського кримінального процесу, на роль суду під час розгляду кримінального провадження, забезпеченням яких стали норми, викладені у ст. 22 КПК України, які розкривають змагальність як основний принцип саме кримінального судочинства [19].

Однак, на нашу думку, заборона на виконання судом функції обвинувачення, яка міститься у ч. 3 ст. 22 КПК України, не має жодного відношення до прояву його ініціативи під час вирішення питання про відшкодування шкоди, якщо таке було встановлено в ході судового розгляду. Тим більше, що Цивільним процесуальним кодексом України передбачається право суду виносити подібні питання на обговорення, навіть якщо сторони на якісь із них не посилалися (ч. 4 ст. 81 ЦПК України). Звісно ж, потрібно ставити питання доцільності внесення до КПК України норми, яка б дозволила суду з власної ініціативи виносити на обговорення сторін у ході судового розгляду

питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Отже, вважаємо, що потрібно, наприклад, у ст. 61 КПК України доповнити нормою, що надасть суду право приймати рішення про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, з власної ініціативи.

На сьогодні з'явилися і більш гнучкі інструменти, які здатні вирішити кримінальну правову проблематику, пов'язану з кримінальним процесуальним відшкодуванням шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Йдеться про використання нових медіаційних процедур для потреб відновлення майнових прав, які були порушені внаслідок вчинення злочинного діяння.

Уже багато разів доведено та зазначено в науковій літературі, що проблема відшкодування шкоди, заподіяної під час скоєння кримінального правопорушення, за предметом та методом регулювання є цивільно-правовою. Тому вважаємо, що між особою, яка скоїла злочинне посягання на майно та завдала шкоди, й потерпілим виникає деліктне зобов'язання, яке зазвичай є підставою для пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні та прийняттям судового рішення одночасно з ухваленням вироку (ст. 374 КПК України).

Як слушно зазначається в ряді джерел, процедура, передбачена ст. 46 КК України та п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України, може розглядатися як самостійний спосіб відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, або, інакше кажучи, способом виконання цивільного правового деліктного зобов'язання [1; 80].

У статті 46 КК України та п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України, якщо особа, яка завдала шкоди, відшкодовує її добровільно, внаслідок чого припиняється деліктне зобов'язання за допомогою його виконання (ст. 1166 ЦК України) і, крім того, звільняє (за наявності інших елементів матеріально-правового складу) цю особа від реалізації кримінальної відповідальності як покарання.

Для застосування п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України та ст. 46 КК України як підстава для закриття кримінального провадження повинні передбачатися такі обставини:

- 1) вчинене суспільно-небезпечне діяння має бути невеликої тяжкості;
- 2) наявність спільної угоди про примирення або окремих угод про примирення від усіх потерпілих та обвинувачених (підозрюваних), у кожній з яких (або в якій) однозначно зазначені підстави примирення;
- 3) прямо виражена згода чи відсутність заперечень проти ухвалення рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, від інших учасників процесу, які виступають як сторони у справі: цивільного, позивача, цивільного відповідача, їх представників, законних представників;
- 4) добровільне примирення особи, підозрюваної або обвинуваченої у скоєнні кримінального правопорушення, з потерпілим.
- 5) особа, підозрювана або обвинувачена у скоєнні кримінального правопорушення, насправді відшкодувала всю шкоду, заподіяну потерпілому кримінальним правопорушенням [54, с. 12].

Для нас наразі визначальне значення має суб'єктивний критерій оцінки повноти відшкодуваної шкоди. Вважаємо, що суд не тільки не зобов'язаний, а й не має права вступати в дискусію щодо вирішення питання про те, в яких розмірах і в якому вигляді відшкодуватиметься шкода. Єдиним його обов'язком є створення умов реалізації потерпілим свого права на відшкодування шкоди, а обвинувачуваному – відшкодувати завдану ним шкоду.

Як видно, проблема відновлення порушених кримінальним правопорушенням суспільних відносин є ключовою в цьому інституті права. Комплексний аналіз чинного законодавства нашої держави доводить до висновку про те, що як найважливішу частину матеріально-правової підстави «примирення сторін» варто розуміти, що це, по-перше, саме примирення сторін, а по-друге, – вчинення боржником (винною особою, яка звільняється від кримінальної відповідальності) на користь кредитора (потерпілого) певних дій, зокрема

передачі майна, виконання робіт, сплати грошей тощо, тобто виконання зобов'язання, яке виникло внаслідок заподіяння шкоди (збитку) згідно зі ст. 509 ЦК України.

Саме через те, що міра кримінальної правової відповідальності як покарання замінюється цивільним правовим зобов'язанням обвинуваченого щодо відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому неправомірними діями, можна кваліфікувати як інститут, що розглядається (як інститут «дійового каяття») як форма реалізації кримінального покарання та модифікований варіант загальноправової відповідальності підозрюваного кримінальної правової норми та заподіювача шкоди. Водночас потрібно звернути увагу, що йдеться не про звільнення від кримінальної відповідальності взагалі, а про незастосування звичайного порядку притягнення до кримінальної відповідальності та призначення кримінального покарання. Юридичну відповідальність обвинувачений продовжує нести (як деліктні зобов'язання) аж до того моменту, доки не будуть відновлені права та законні інтереси потерпілого.

Термін «усунення» на відміну від «відшкодування» вказує на значний ступінь свободи вибору у визначенні способів і розмірів відновлення прав потерпілого, порушених злочинним діянням. Переважно, щоб дії із усунення шкоди обов'язково мали суспільно корисний, законний характер, не обмежували прав та законних інтересів третіх осіб. Вочевидь можливі різні форми «усунення шкоди», передусім моральної, як вид її відшкодуванням (компенсації). Тому вважаємо, що слушно з цього приводу висловила свою думку М. Григор'єва, зазначаючи, що «відшкодування збитків» варто розуміти як виконання деліктного зобов'язання в цивілістичному сенсі, а «інше «усунення шкоди» є дією, яка не регулюється цивільним правом» [37, с.219].

В ухвалі суду про звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження з підстав п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України має бути зазначено, в чому саме полягає відшкодування шкоди або в чому саме виразилося інше усунення шкоди. Правозастосовна практика в кримінальних

провадження показує, що сторони, які беруть участь у справі, розуміють це і зазвичай у процесуальних документах наводять конкретні факти, якими підтверджують висновок про можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України.

Зрештою усунення і фізичної, і моральної, і майнової шкоди як елементи матеріально-правової підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності за п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України з юридичної точки зору зводяться до виконання особою зобов'язань унаслідок заподіяння шкоди (деліктних зобов'язань), регульованих нормами Розділу III підрозділу 2 ЦК України [35, с. 103]. Інакше кажучи, поняття згладжування шкоди рівнозначно за своєю юридичною природою найбільш поширеному в праві поняттю «відшкодування шкоди», що має зазвичай цивільно-правовий зміст. Якщо ж наголошувати про те, що деякі дії обвинуваченого спрямовані на усунення шкідливих наслідків кримінального правопорушення, то вони не завжди мають цивілістичну природу (зокрема, вибачення), тобто іноді не збігаються з категорією «відшкодування шкоди», тоді ці дії повинні оцінюватися через призму поняття «примирення».

У юридичній літературі переважаючою є думка, за якою заподіяна шкода, по-перше, обов'язково має бути відшкодована і, по-друге, завжди відшкодовується повним обсягом, а не частково. Інакше кажучи, за відсутності факту відшкодування шкоди, як і в разі її часткового відшкодування, застосування ст. 46 КК України є неможливим. Проте підтримуємо думку М. Григор'євої, яка справедливо вказує на те, що закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності у порядку ст. 46 КК України та п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України повинні допускатися і в тому випадку, коли шкода ще реально не повністю усунена, але сторони кримінально-правового конфлікту (потерпілий та особа, що звільняється від кримінальної відповідальності) уклали угоду про примирення, де передбачили порядок відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням [37, с. 219]. Варто погодитись і з думкою про те, що, застосовуючи зазначену

норму Кримінального процесуального кодексу України в процесі закриття кримінального провадження, потрібно з'ясувати, по-перше, чи усвідомлює потерпілий юридичні наслідки відмови від цивільного позову, які припиняють зобов'язання щодо відшкодування заподіяного злочинним діянням шкоди, і чи здатний він взагалі усвідомлювати це [54, с. 14]. Крім того, уповноваженій особі, яка здійснює досудове розслідування або судовий розгляд кримінального провадження, варто переконатися в тому, що потерпілий відмовляється від відшкодування завданих збитків добровільно, тобто без фізичного чи психічного примусу з боку винної особи, зацікавленої у звільненні від кримінальної відповідальності, або будь-кого іншого.

Розвиваючи тему про можливості використання норм щодо закриття кримінального провадження на підставі п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України в плані відновлення до початкового стану майнових прав, не можна не вказати на застосування такої підстави, як відмова від відшкодування завданих збитків під час закриття кримінального провадження на підставі ст. 46 КК України та п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України. На думку М. Григор'євої, прощення боргу (ст. 605 ЦК України) потрібно відрізнити від простої відмови від здійснення цивільних прав, передбачених ст. 12 ЦК України, що не завжди реально вчинити на практиці. Прощення боргу припиняє зобов'язання, тобто позбавляє кредитора права вимагати надалі (зокрема, порядку цивільного судочинства) виконання боржником його обов'язків, які випливають з договору чи заподіяння шкоди. Водночас зумовлена свободою розпорядження цивільними правами відмова від їх здійснення (на певному етапі) не припиняє зобов'язання, що прямо зазначено у п. 2 ст. 12 ЦК України [37, с. 219]. Воля потерпілого може бути спрямована на те, щоб пробачити борг у розумінні ст. 605 ЦК України, тобто припинити зобов'язання боржника. Він має право просто не наполягати на виконанні зобов'язання з боку боржника, відмовляючись на цей момент від пред'явлення вимог щодо «усунення шкоди», але зберігаючи водночас можливість їх пред'явлення в межах строків позовної давності. Як зазначає М. Григор'єва, «прощення боргу – це угода, а відмова від вимог у порядку ст. 12 ЦК України –

ні» [37 с. 220]. Вважаємо, що у будь-якому разі волевиявлення потерпілого не має обов'язкового характеру прийняття суддею, який здійснює судовий розгляд, рішення про закриття кримінального провадження в порядку, передбаченому п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України. Суддя, який ухвалює рішення про закриття кримінального провадження, повинен відобразити у своїй ухвалі юридичні (цивільні) підстави того, чому шкода не була реально усунена. Водночас особливої важливості набуває посилання на конкретну норму цивільного закону, що застосовується в цьому випадку, а саме: ст. 12 ЦК України або ст. 605 ЦК України. У першому випадку потерпілий має право надалі подати позов у порядку цивільного судочинства, а в другому – він такого права позбавляється, оскільки прощення боргу є підставою для припинення зобов'язань. У зв'язку з цим нагадаємо, що, згідно з ч. 7 ст. 128 КПК України, за потерпілим зберігається право пред'явити цивільний позов у порядку цивільного судочинства. Інакше кажучи, законодавець опосередковано визнає той факт, що повне відшкодування шкоди не є обов'язковим елементом матеріальної підстави для закриття кримінального провадження, вирішення цього питання може бути відкладено до пред'явлення цивільного позову в порядку цивільного судочинства. У такому разі факти, встановлені в ухвалі про закриття кримінального провадження, матимуть для цивільного судочинства преюдиційне значення згідно із ст. 90 КПК України.

Елементом механізму закриття кримінального провадження за п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України та звільнення від кримінальної відповідальності є дійове каяття обвинуваченого, передбачене стст. 45, 66 КК України. Зміст дійового каяття як підстави для закриття провадження та звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, відповідно до ст. 45 КК України та п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України, полягає в тому, що особа, підозрювана або обвинувачена в скоєнні кримінального правопорушення, повністю визнає свою вину й не тільки словесно виражає каяття в скоєному, а й підтверджує його конкретними вчинками. Кримінальне законодавство, передбачаючи можливість звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальне

правопорушення невеликої та середньої тяжкості, вказує як одну з ознак дійового каяття, а саме: сприяння в розшуку та поверненні майна, здобутого злочинним шляхом, надання медичної та іншої допомоги потерпілому безпосередньо після скоєння кримінального правопорушення, добровільне відшкодування майнових збитків, фізичної та моральної шкоди, заподіяної в результаті злочинного посягання, або в інший спосіб усунення шкоди, заподіяної потерпілому (стст. 45, 66 КК України).

Відшкодування заподіяної шкоди – це добровільне відновлення, у разі можливості, тих прав і благ, яких було позбавлено потерпілого внаслідок скоєного кримінального правопорушення. Винною особою може бути відшкодована як матеріальна, фізична, так і моральна шкоди. У ході компенсаторної процедури матеріальну шкоду можна відшкодувати за допомогою передачі потерпілому певних речей, цінностей. Так, потерпілому може бути повернуто викрадену річ або виплачено суму, яка компенсує її вартість. Відшкодування матеріальної шкоди можливе також у формі усунення, тобто приведення в початковий стан предмета злочинного посягання (ремонт пошкодженого майна). Фізичну шкоду можна усунути різними способами: надання медичної допомоги, оплата лікування, догляду та відновлювального курсу, які пройшов потерпілий, оплата лікарських засобів. Крім того, може бути надано матеріальну компенсацію на заподіяні фізичні страждання в розмірі, обумовленому з потерпілим. Відшкодування моральної шкоди може бути здійснено винною особою як грошовою, так і іншою матеріальною компенсацією, наданою потерпілому, а також як принесення йому особистих чи публічних вибачень. Вид та розмір компенсації визначається самим потерпілим[56, с. 163].

У спірних випадках розміри компенсації за шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, можуть визначатися медіатором, якими виступають захисники, які озвучують чи погоджують суму компенсації, яка б могла задовільнити обидві сторони. Остаточне рішення щодо цього питання залишається за судом, який і ухвалює рішення про закриття кримінального

провадження, хоча і може бути оскаржено сторонами кримінального провадження.

Усунення шкоди означає зменшення негативних наслідків злочинного посягання іншими способами, ніж пряме відшкодування збитків у спосіб, який задовільнить потерпілого в кримінальному провадженні. Наприклад, потерпілий задовільняється моральною компенсацією у формі вибачення замість відшкодування завданих матеріальних збитків. Закон не обмежує суддю в допущенні певних способів для усунення шкоди потерпілому.

Водночас умови усунення шкоди, дотримання яких зобов'язаний контролювати орган досудового розслідування чи суд, який здійснює судовий розгляд, повинні зводитися до того, щоб усунення шкоди було добровільним і влаштовувало потерпілого, а також правомірним, тобто не полягало у вчиненні протизаконних дій, не обмежувало права та законні інтереси третіх осіб, держави та суспільства [71, с. 29].

Захист прав і законних інтересів осіб, зокрема потерпілого, є пріоритетом, який, безумовно, має визначати рішення правоохоронних органів і посадових осіб, які здійснюють розслідування та розгляд кримінального провадження. Саме тому, якщо кримінальним правопорушенням було завдано шкоди потерпілому, дійове каяття має охоплювати усунення заподіяної шкоди. Тому відшкодування чи усунення шкоди є обов'язковою умовою закриття кримінального провадження у порядку, передбаченому п. 1. ч. 2. ст. 284 КПК України. Оцінюючи доцільність закриття кримінального провадження, суд насамперед повинен брати до уваги реальні наслідки дійового каяття як усунення наслідків злочинної шкоди, розкриття кримінального правопорушення, встановлення всіх обставин у кримінальному провадженні, ліквідації причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, запобігання негативних наслідків тощо.

Вважаємо справедливим висновок В. Т. Нор про те, що інститут закриття кримінального провадження у зв'язку з примиренням сторін і дійовим каяттям підозрюваного (обвинуваченого) є найважливішим альтернативним способом

вирішення кримінального провадження за сутністю. Перевага водночас надається договірному, компромісному варіанту вирішення кримінального правового спору. І треба визнати, що такий спосіб вигідний як потерпілому, чії права гарантовано дотримуються, так і державі загалом, оскільки економляться кошти, які б були витрачені на продовження досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження й виконання покарання. Цей інститут потрібно розглядати як самостійний спосіб відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем [94].

Форма позову стала переважаючою формою врегулювання спірних питань про відшкодування збитків в результаті скоєння злочину. Однак ми вважаємо, що також важливі страхові виплати, які набувають все більшого значення в механізмі відновлення майнових прав, порушених в результаті вчинення злочину.

Страхування-досить ефективний спосіб відшкодування збитків. Цьому інституту цивільного права присвячена глава 67 Цивільного кодексу України. Цивільне право як форма захисту майна передбачає можливість вимагати виплати грошових сум з так званого страхового фонду, який складається з регулярних внесків страховиків фізичних та юридичних осіб. Право на компенсацію мають тільки фізичні та юридичні особи, які застраховані. Компенсація, зокрема шкода, заподіяна внаслідок вчинення злочину, провадиться фізичним та юридичним особам у розмірі, зазначеному в договорах майнового та особистого страхування.

Страхування майна є спеціальним, воно виконує тільки функцію ризику, розкриваючи можливий характер майнової шкоди, викликані стихійними лихами та іншими непередбаченими подіями, які можуть включати злочинні дії. Застрахований може бути як власністю застрахованого, так і власністю цієї особи або його використанням.

Застрахований є не тільки власником майна, а й іншими юридичними та фізичними особами, відповідальними за безпеку цього майна. Збитки у разі злочину, в результаті якого було заподіяно шкоду, крадіжку або іншим чином

порушено право власності, ці збитки відшкодовуються з урахуванням втрати предмета страхування, викликаного страховим нещасним випадком, але строго в межах суми страхування [98, с. 258].

Особисте страхування принципово відрізняється від страхування майна. У разі особистого страхування відносини між страховиком і застрахованим не пов'язані з будь-яким майном, оскільки предметом страхування є життя, здоров'я і працездатність людини. Особисте страхування поділяється на страхування життя та страхування від нещасних випадків, поєднує в собі функції ризику та безпеки, зокрема, шляхом надання кредитів, забезпечених страховим полісом [115, с. 96].

Процедура компенсації встановлюється страховими компаніями з урахуванням умов договору страхування і регулюється державою шляхом ліцензування страхової діяльності.

Як в Україні, так і в інших країнах простежується тенденція до дедалі ширшого використання такого способу відшкодування завданих збитків, але цей спосіб не повинен обмежувати та витіснити інші методи майнового відновлення прав потерпілої особи, завданих злочинним посяганням, нехай навіть вони є менш оперативними, але у своїй більшості вони не менш ефективні.

За даними останнього соціологічного опитування, серед осіб старше 18 років, які проживають в Україні, застрахованими з них виявилось близько 30 %. В інших не виявилось жодних полісів, крім обов'язкового страхування автоцивільної відповідальності. Серед застрахованих 20 % – власники ОСАЦВ (автоцивілки), близько чверті оплатили медичне страхування, інші види страхування не більше 4 %. З опитування з'ясувалося, що в найближчій перспективі страховий поліс мають намір придбати 36 % громадян [7, с. 156].

У ст. 993 ЦК України міститься правило, яким передбачено, що до страхової організації, яка виплатила страхове відшкодування за майновим страхуванням, переходить у межах цієї суми право вимоги, яке страхувальник

(або інша особа, яка отримала страхове відшкодування) має до особи, відповідальної за заподіяну шкоду.

Законодавство, що регламентує трудові (службові) відносини, одночасно передбачає і способи, які мають змогу відновити порушені злочином майнові відносини (ст..ст. 132–135 КЗпП України).

Ці способи застосовують у випадках, коли, по-перше, шкода виникла в разі скоєння кримінальних правопорушень особами, які перебувають у процесі виконання трудових обов'язків; по-друге, коли кримінальне провадження завершується закриттям кримінального провадження з nereабілітуючих підстав.

Зі змісту статей 132–135 КЗпП України повернення порушених майнових прав до початкового стану може здійснюватися за наказом керівника підприємства, установи, організації засобом щодо утримань із заробітної плати працівника. Водночас обов'язковою умовою є те, що розмір утримання не може перевищувати середньомісячної заробітної плати. Така відповідальність передбачена і за злочинні посягання на майно, як приклад, унаслідок вчинення ДТП.

Отже, враховуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки.

Способом відновлення майнових прав, порушених внаслідок злочину, є застосування правоохоронними органами за ініціативою заінтересованих осіб (потерпілих, цивільних позивачів або їх представників) або за їх ініціативою спеціальних правових заходів, за допомогою яких відновлюються права власності на майно. нерухомість в належному або первісному стані.

Основним способом захисту майнових прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, порушених в результаті вчинення злочину, є цивільний позов у кримінальній справі. Крім того, під час досудового розслідування та на судовому етапі кримінальної справи можуть застосовуватися інші правові заходи: клопотання про відшкодування шкоди; укладення угоди між зацікавленими сторонами (насамперед шляхом відшкодування заподіяної

шкоди або відшкодування іншим чином, що є умовою звільнення від кримінальної відповідальності та припинення кримінального переслідування).

У деяких випадках відшкодування шкоди за злочин може бути частиною спеціальної процедури, що дозволяє суду розглядати та призначати покарання з урахуванням щирого каяття та визнання вини.

Крім того, в кримінальному праві та інших законах необхідно передбачити окремі способи відновлення майнових прав, порушених в результаті вчинення злочину: можливість прямого відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, за рахунок коштів державного бюджету за певні категорії злочинів (як це зазвичай практикується в іноземця), а також компенсації за міжнародними договорами.

3.2. Удосконалення системи способів забезпечення досудового відшкодування шкоди, заподіяної вчиненням кримінальних правопорушень

Кожен із встановлених галузевим законодавством способів позбавлення статусу власності призначений для чітко визначених цілей і цілей і характеризується певними характеристиками. При цьому важливо вміти охопити всі методи захисту майна в цілому і, об'єднавши їх, побачити, якою мірою ці методи заповнюють своїм впливом необхідний «простір» і наскільки вони потенційно виправдані, особливо в сфері застосування і коригувальних дій державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальну справу

У цьому напрямку практично не проводилося спеціальних наукових досліджень-в галузевих публікаціях вивчалися лише деякі аспекти цієї проблеми. Наприклад, вчені виділяють в якості способів захисту майна від незаконного володіння і збитку наступні групи: 1) стягнення майна від незаконного володіння іншою особою; 2) усунення порушень, не пов'язаних з позбавленням права власності на користування майном; 3) повернення в натуру як індивідуально визначеного майна, так і певних загальних характеристик;

4) анулювання різних угод, укладених з метою незаконності, ухилення від Закону або з метою заподіяння очевидного збитку державі; 5) відшкодування збитку, заподіяного знищенням або збитком майну. 6) відшкодування вартості майна, яке перестало належати без достатніх підстав, встановлених законом або договором; 7) відшкодування майнової шкоди, заподіяної поза договірними відносинами; 8) відшкодування шкоди, заподіяної працівникам та посадовим особам при виконанні їх посадових обов'язків; 9) використання нових видів захисту майнових прав-шахрайство [157; 158; 159; 160; 161; 162; 163; 164; 165; 166; 167].

Проаналізувавши наукову літературу, легко зрозуміти, що мова йде не про те, «що» (тобто не про методи в строгому сенсі цього слова), а про те, «як» (претензія, врегулювання, визнання, відшкодування шкоди) товари захищені.

Якщо використати різнобічні підходи до проблеми, то можна виокремити методи, описані вище, в рамках даної системи. Ця система, поряд з методами кримінального права (врегулювання, застосування реституції, застосування цивільного позову в кримінальному процесі), включає методи інших правових засобів (примирення, врегулювання цивільної справи, розрахунок медичної допомоги по тимчасовій непрацездатності, рішення на робочому місці про відрахування із заробітної плати працівника, рішення про виплату страхових сум).

Система юридичних методів відновлення рівноваги жертви не повинна розглядатися як щось вже усталене, одного разу встановлене назавжди. У міру розвитку соціальних відносин ви обов'язково зазнаєте змін. Такі зміни неминучі. Важливо тільки те, що це не порушує цілісний характер системи і її надійність. Виходячи з наведених вище аргументів, сьогодні розумно поставити питання про впровадження нових методів відшкодування шкоди, а потім включити їх в загальну систему ресурсів для відшкодування шкоди, в тому числі в ході попереднього розслідування.

Компоненти (мікросистеми), що складають макросистему, мають дуже різний коригуючий вплив на порушені права власності і в основному залежать

від часу, протягом якого розраховується їх використання, тобто в кримінальному праві або поза кримінальним правом.

З проаналізованої статистики органів прокуратури [5] в різних регіонах України видно, що за останні 10 років втрати від порушень майнових прав, процес за якими завершився складанням обвинувального висновку, в 20-30 разів перевищують втрати у кримінальних справах. Таким чином, об'єктивно існують досить суттєві перспективи усунення наслідків порушення прав власності в рамках кримінальної справи.

У більшості випадків цивільний позов і реституція використовуються для відновлення майнових прав, порушених злочинними діями, в той час як реституція характеризується відновленням майнових прав з невеликими втратами, а цивільний позов – у зв'язку із заподіянням серйозної майнової шкоди. Майнові наслідки, що виникли в результаті посягання на життя і здоров'я потерпілого, усуваються двома способами: шляхом мирової угоди або шляхом подачі цивільного позову. Досить поширеним способом усунення незаконних наслідків характеру власності у податковій сфері є укладення угоди між платником податків та контролюючим органом. Той же метод поширений у випадках приватного звинувачення.

Кримінально-процесуальні методи (як і інші) для належного захисту жертви від злочинного посягання використовуються не завжди, навіть за наявності необхідних передумов (підстав), і це стало практичним правилом для злочинів вандалізм, нанесення тілесних ушкоджень і вбивство. Однак рідше ця обставина спостерігається у випадках посягання на чужу власність.

Ця негативна тенденція у світлі судової практики та досліджень вимагає перегляду нормативних та організаційних питань, які не були доведені при відшкодуванні матеріальної та нематеріальної шкоди, заподіяної злочином. Для цього, принаймні, кримінально-процесуальне законодавство повинно формулювати: а) роз'яснення обов'язку обвинуваченого відшкодувати шкоду, заподіяну злочином, і позитивних наслідків, що випливають з добровільного виконання; б) підстави для обов'язкового цивільного позову з боку фізичних і

юридичних осіб або прокурором; в) право суду за власною ініціативою в ході судового розгляду відшкодувати шкоду, заподіяну злочином; г) однією з умов припинення кримінальної справи (ст. 284 ККУ) передбачається виплата компенсації.

Зі свого боку, цивільно-процесуальна система методів відновлення майнових прав, на відміну від нескладних методів, повинна працювати не тільки в разі закриття справи, але і в тому випадку, якщо розгляд порушених майнових прав відбулося в судовому порядку.

Що стосується вимог, які виникають у кримінальних справах, то сума вимог становить мільйони гривень. Що стосується збитку, то позови, подані в рамках цивільного і кримінального судочинства, співвідносяться як 1:4 [1]. Цей звіт викликає занепокоєння та занепокоєння, оскільки, по-перше, він вказує на те, що методи вилучення не так ефективно застосовуються у кримінально-процесуальному праві, а по-друге, відображає нераціональність та неефективність роботи працівників правоохоронних органів у цій галузі, і це у багатьох випадках передбачає перегляд певних обставин.

У зв'язку з цим постає питання, наскільки законною може бути пропонує деякими вченими зміна законодавства, у якій буде вимога про те, щоб обов'язок з відшкодування майнової шкоди покладався на правопорушника ухвалою суду під час закриття кримінального провадження [39, с. 98].

Думки вчених з цього приводу є досить протилежними: одні автори вважають це можливим незалежно від підстав закриття кримінальних проваджень [170], інші вчені обмежують його випадками закриття справ з мотивів примирення підозрюваного (обвинуваченого) з потерпілим [108, с. 318], треті взагалі відкидають таку можливість [173, с. 63]. За цих обставин спробуємо знайти відповідь у чинному законодавстві.

Частина сьома ст. 128 КПК України допускає пред'явлення позову в порядку цивільного судочинства після залишення його без розгляду в кримінальному провадженні, якщо такі майнові вимоги впливали із вчиненого

кримінального правопорушення. Винятком є лише закриття кримінального провадження у зв'язку з відсутністю події кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 129 КПК України. Зі свого боку зміст підстав для закриття кримінальних проваджень на стадіях досудового розслідування та судового розгляду, які наведені у ст. 284 КПК України, практично у всіх випадках, за винятком ч. 2 ст. 129, вказує на те, що вони забезпечують позовне провадження, лише якщо відбулося кримінальне правопорушення. І наскільки логічним є його пред'явлення під час внесення відомостей до ЄРДР, настільки ж логічним є і його вирішення за сутністю на основі єдиних правових принципів у випадках закриття справи на стадіях досудового розслідування та судового розгляду.

«Альтернативна» правова система відновлення майнового становища потерпілого, що охоплює договірні способи відшкодування шкоди, яка була завдана кримінальним правопорушенням, у рамках процедури закриття кримінального провадження в порядку, передбаченому стст. 45, 46 КК України та п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України, має, звичайно ж, обмежене застосування [159, с. 182]. Усе це негативно впливає на застосування непроцесуального (спрощеного) майнового способу відновлення порушених прав потерпілого. Виникає явна колізія між вимогою – швидко та повним обсягом усувати майнову деформованість і чинником буквально протилежної спрямованості – потребою мати процесуальні гарантії законності дій щодо відновлення майнових прав потерпілого.

Розумний баланс між цими різноплановими тенденціями можливий і полягає у його реалізації з урахуванням соціально-економічної та політико-правової точок зору.

На нашу думку, мають рацію ті вчені, які розглядають питання про призначення кримінального процесу в світлі категорій його ефективності, корисності, бо будь-який юридичний інститут завжди є засобом задоволення потреб суспільства і його значущість визначається соціальною значимістю – здатністю слугувати суспільству. Як слушно вказують І. В. Вернидубов та

С. О. Белікова, цілі перед системою ставляться не нею самою, а метасистемою. Науковці роблять примітне визнання: «Будемо чесними – досягнення мети кримінальної процесуальної діяльності у всіх без виключення кримінальних провадженнях – неможливе. Із цього виходить законодавець. До такого висновку можна дійти, зокрема, і з формулювання ним підстав для закриття кримінального провадження» [24, с. 16].

Ми вважаємо можливим продемонструвати «ефективність» кримінального процесу, коли його механізм працює, принаймні в більшості випадків, коли злочин дійсно було скоєно. Застосування кримінального правосуддя правоохоронними органами має бути настільки ефективним, щоб забезпечити захист публічних правових відносин від найнебезпечніших антисоціальних демонстрацій. При цьому в ринковій економіці мова йде в основному про злочини проти власності. Поняття продуктивності включає вираження здатності системи добре адаптуватися до умов навколишнього середовища, витягувати з неї ресурси, необхідні для існування і розвитку [175; 176]. У цих умовах варто підкреслити економічний аспект ефективності. Категорія «економічна ефективність» сьогодні повинна застосовуватися для оцінки механізму кримінального судочинства в цілому, а також окремих його установ. Надійний захист приватної власності є підставою для визначення ефективності діяльності держави, зокрема в організації досудового розслідування та судового перегляду кримінальної справи.

У верховенстві закону влада обмежена у виборі методів, за допомогою яких вона може застосовувати заходи соціального захисту. Вона обмежена як законом, так і ресурсами, які її суспільство надає для боротьби зі злочинністю. У цих умовах неминує виникає питання вибору: як забезпечити захист суспільства в ситуації відсутності можливостей. Ми вважаємо, що цей дефіцит навмисно вбудований в правоохоронну систему. Адже система стримувань і противаг-це не гарантія навіть свавілля, а неналежної витрати державних ресурсів, де можна обійтися без цих витрат за рахунок найбільш зацікавлених учасників процесу. Мажаровська, яка вважала це об'єктивною моделлю і

прийшла до висновку, що офіційна влада неминуче впадуться до альтернативних заходів, зокрема, до залучення соціальної складової до ведення кримінальної справи [89, с. 176].

У верховенстві права правоохоронний апарат може бути таким (за допомогою фінансування) лише в тій мірі, в якій платники податків хочуть його фінансувати. Як відзначають Н. Б. Федорчук і В. Т. Нор, «кримінально-процесуальну діяльність (кримінальний процес) можна назвати ефективною тільки в тому випадку, якщо вона виконує свої завдання, витрачаючи виділені державою кошти. Кошти, витрачені на кримінальний процес, є бюджетними коштами. Скільки з них виділено – стільки вкласти. Краще, звичайно, мати більше грошей. І нехай вони використовуються раціонально» [167 с. 143].

Обмежені (матеріальні, ідеологічні, політичні, законодавчі) можливості правоохоронних органів об'єктивно змушують їх діяти вибірково. Злочинну діяльність можна лише контролювати, але її не можна повністю викоринити. У той же час правоохоронні органи повинні бути в змозі зосередитися на боротьбі зі злочинами, найбільш небезпечними для суспільства. Влада змушена прораховувати економічні, політичні та психологічні наслідки своїх кроків. У своїй роботі І.В. Гловюк підкреслив, що правоохоронні органи «поки працюють належним чином, поки не виходять за рамки закону, але при цьому повинні, звичайно, порівнювати всі свої кроки з реальними наслідками в політичній та економічній сферах» [35, с. 99].

Абсолютне розуміння законності як вимоги до точного і суворого дотримання закону всіма суб'єктами нашої держави достеменно не вивчалось в наукових працях. Необхідно ідеологічне обґрунтування практики виборчого застосування кримінального права щодо осіб, дії яких становлять найбільшу небезпеку для суспільства. Особливо це стосується «іммунітету певної категорії чиновників», хоча в останні роки він був значно знижений в порівнянні з попередніми роками, коли, наприклад, у депутата Верховної Ради України імунітет був необмеженим. Законність може бути лише тим, що держава може фінансувати. Таким чином, не можна погодитися з твердженням, що

кримінальна справа не може бути ефективною, якщо її результат безпосередньо залежить від фінансових і позасудових можливостей підозрюваного (обвинуваченого) [76].

Право, як відомо, використовує рівний підхід у притягненні особи до відповідальності. Але є винятки, коли була і продовжує бути нерівність фінансових можливостей правоохоронних органів, які обмежені певними бюджетами з фінансовими структурами, у яких цей бюджет необмежений. І державі в особі правоохоронних органів іноді простіше домовитися, ніж намагатися покарати такого підозрюваного (обвинуваченого). Йдеться, звісно, передусім про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані, наприклад, з ухиленням від сплати податків. Саме на прикладі статті 212 КК України чітко видно, що законодавець дав змогу уникнути кримінального покарання, якщо винна особа сплатить платежі, які вона заборгувала перед державою, ухиляючись від оподаткування.

З одного боку, бізнес-злочини є одними з найпоширеніших і небезпечних. Економічні санкції, з іншого боку, є найбільш ефективним способом поповнення бюджету за рахунок компаній, керівники яких здійснюють аналогічні злочини.

Правоохоронні органи повинні виходити з того, що заходи майнового впливу мають вирішальне значення для людини, а не заходи особистої відповідальності, і мають особливе значення в суспільстві, заснованому на ідеології приватної власності і матеріальному благополуччі людини. Влада змушена прораховувати економічні наслідки своїх кроків у боротьбі зі злочинами, особливо злочинами у сфері підприємницької діяльності, які завдають матеріальної шкоди не тільки державі, а й приватній власності. Можна припустити, що більшість людей погодиться з тезою про те, що всім було б краще, якби підприємець «заплатив» штраф, відшкодувавши збиток і сплативши штрафи, а не утримував його, «справедливо» засудженого, під вартою.

Ми підтримуємо думку І.П. Майстер, який зазначає, що умови, а також «матеріальна основа» звільнення особи від кримінальної відповідальності повинні бути обговорені, узгоджені між обвинуваченням і захистом. Якби хтось стверджував, що суспільству важко підтримувати пенітенціарну систему, яка є економічно неефективною і мало що робить для соціальної реабілітації людей, які проходять через неї. Навіщо призначати покарання у вигляді тримання під вартою особам, які можуть фінансово компенсувати кримінальну шкоду, заподіяну державі або жертві, і не становлять суспільної небезпеки? Необхідно дати можливість сторонам кримінальної справи, що знаходиться під контролем держави у вигляді правоохоронних органів і судових органів, частіше погоджувати умови відновлення матеріальних прав, порушених в результаті злочину. Це більш вигідно для суспільства і держави, ніж покарання засуджених злочинців. Існує ймовірність того, що підстави для припинення кримінальної справи, передбачені ККУ будуть відкриті.

Варто зазначити, що пошук нетрадиційних способів відновлення майнових прав, порушених кримінальними проступками чи злочинами, триває і нині. Багато науковців і практичних працівників схиляються до думки про розширення можливостей щодо виплати майнової компенсації потерпілим з особливих фондів. Серед зарубіжних авторів у цьому плані можна виділити Р. П. Глейзбука, Д. П. Мартіна, Д. Бредлі, М. Фунера, Т. Г. Фіней, У. Т. МакГраса, Б. Р. Джейкоба, Д. Л. Д. Едварді, Г. Гейса та Д. Зітца [181; 182; 183; 184; 185; 186; 187].

Причому в таких країнах, як Нова Зеландія, Англія, Канада, США, ці ідеї набули практичної реалізації, хоча і з деякими обмеженнями щодо розмірів компенсації та невеликої кількості таких випадків, проте реальну картину відображають прийняті урядовими органами відповідні програми для відшкодування завданих збитків. Водночас, звичайно, не можна не зазначити, що програми таких компенсацій, або, як заведено виражатися за кордоном, репарацій, мають аж ніяк не масовий характер (прийняті та діють на території окремих провінцій, штатів), фонд їх порівняно невеликий і виплати

здійснюються лише за насильницьких посягань (заподіяння каліцтв, позбавлення життя).

І в нашій країні такі програми є актуальними. Особливо це пов'язано зі збройною агресією російської федерації, якою масово вчиняються насильницькі та майнові злочини, тому пропозиції зарубіжних науковців, які вже реалізовані на практиці, потрібно адаптувати під наші реалії, що значно розширить матеріальну базу для усунення порушених майнових прав, і до яких варто прислухатися [185].

На нашу думку, сама ідея (не надто важливо, в якій сфері вона буде реалізована) вимагає диференційованого підходу до її реалізації. Загальновідомо, що наша держава завжди брала на себе значний матеріальний тягар – це і виплата пенсій, і в якійсь частині допомога з тимчасової непрацездатності постраждалим від кримінального правопорушення. Проте нині на порядку денному розвитку України стоїть реформа усієї сфери соціального забезпечення. Держава звільняється від невластивої їй патерналістської функції, хоча повністю уникнути відповідальності за заподіяння шкоди потерпілим, мабуть, навряд чи вдасться. Зрозуміло, що йдеться про виняткові випадки усунення збитків, пов'язаних із посяганням на життя, здоров'я, власність фізичних та юридичних осіб, наприклад, від терористичних актів і таких, яких здійснює агресор на території України.

І саме стосовно таких випадків можна розглядати питання щодо створення державних або регіональних компенсаційних фондів (відповідно до положень Європейської конвенції щодо відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів). Зокрема, такий фонд може складатися з відомчих асигнувань і бути резервом для грошових виплат за заподіяні працівнику правоохоронного органу збитки, якщо останні не виникли у зв'язку з виконанням цим працівником своїх службових обов'язків. Також у разі розкрадання або інших зловживань для усунення майнових наслідків на аналогічних умовах (тобто без втрати права на регрес) доцільно використати

надпланові прибутки та фонди матеріального стимулювання тих підприємств і установ, де мали місце такі факти злочинного посягання.

Також важливим у цій ланці є створення й централізованих обласних фондів для вузького цільового відшкодування матеріальних збитків, як у випадках, коли підозрювана особа переховується або не встановлена. Для формування такого фонду, крім прямих відрахувань, доцільно використовувати надходження від штрафних та інших санкцій матеріального характеру, які звернені в дохід держави як грошові кошти або інші цінності. Держава зобов'язана нести відповідальність і як гарант суспільних засад, і як відповідальний за недоліки роботи правоохоронних органів (насамперед оперативних і слідчих працівників). Але навряд чи доречно, навіть у перспективі, покладати відповідальність на державу замість, наприклад, неплатоспроможного суб'єкта як власника джерела підвищеної небезпеки. Швидше це призведе до перекосу відновлювальної системи порушених прав та її ослаблення.

Отже, висновками цього розділу будуть такі.

На сьогодні потрібно, вивчивши всі способи майнового захисту від протиправних посягань, визначити, наскільки вони потенційно виправдані, зокрема у сфері правозастосовної, правовідновлювальної діяльності правоохоронних органів і службових осіб, які здійснюють досудове розслідування кримінальних проваджень.

До цієї системи поряд із способами кримінального процесуального права (укладання угод про примирення, застосування реституції, використання цивільного позову в кримінальному провадженні) входять способи інших правових галузей: кримінального, цивільного, цивільного процесуального права (угоди, звернення з цивільним позовом, нарахування соціальних пенсій та допомог з тимчасової непрацевдатності, накази за місцем роботи або служби про утримання із заробітної плати, рішення про виплату страхових сум). Однак вони потребують постійного розвитку та вдосконалення.

Кримінальні процесуальні (як і інші) способи правового захисту не завжди вчиняються за наявності необхідних передумов (підстав), що і стало чи не правилом для службових осіб, які здійснюють досудове розслідування кримінальних проваджень за окремими категоріями справ. Негативна тенденція, яку вдалося встановити в ході нашого наукового дослідження в діяльності слідчої та судової практики, диктує потребу в перегляді нормативних та організаційних моментів, які не виправдали себе. Для цього, як мінімум, варто створити формулювання в кримінальних процесуальних нормах, зокрема: а) роз'яснити підозрюваному (обвинуваченому) обов'язок відшкодування збитків за вчинене злочинне посягання та позитивні моменти тих наслідків, які настають за добровільне відшкодування завданих збитків; б) удосконалити обов'язкові підстави пред'явлення цивільного позову, дотримання яких є обов'язковим для юридичних і фізичних осіб, також для прокурора, якщо останній його пред'явив; в) право суду з власної ініціативи, ініціювати питання на етапі судового розгляду про відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням; г) однією з умов закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності (стст. 45, 48 КК України та п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України) виступає відшкодування заподіяної шкоди.

Категорію «економічна ефективність» потрібно застосовувати з метою оцінки механізму її вживання в кримінальному провадженні загалом і навіть окремих інститутів. Це стосується й механізму відновлення майнових прав, порушених унаслідок вчинення кримінального правопорушення. Слідчий, адвокат або суддя повинні виходити з того, що саме заходи майнового впливу мають вирішальне значення для особи, а не заходи особистої відповідальності, і саме вони мають особливе значення в суспільстві, яке засноване на ідеології приватної власності та матеріального благополуччя особи. Звісно ж, що й державі (суспільству накладно втримувати пенітенціарні системи, які з економічної точки зору є неефективними і мало сприяють соціальній реабілітації засуджених) та особі, яка потерпіла від кримінального посягання,

більш вигідно, щоб підозрюваний (обвинувачений) відшкодував збитки та сплатив штрафні санкції, ніж поніс кримінальне покарання як позбавлення волі.

Крім того, на сьогодні варто розширити способи виплат майнового характеру потерпілим особам від кримінального посягання з так званих особливих фондів (це широко практикується в зарубіжних країнах). Водночас ідеться про виняткові випадки відшкодування завданих збитків, спричинених посяганням на життя, здоров'я, власність фізичних та юридичних осіб, наприклад актуальних на сьогодні терористичних актів країни-агресора в особі російської федерації. Стосовно таких способів відшкодування можна ставити питання про створення як загальнодержавних фондів, так і регіональних.

3.3. Міжнародні правові стандарти та закордонний досвід досудового відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням

Недаремно реальне і повне відшкодування шкоди, завданої жертвам злочинних дій, визнано однією з найважливіших загальнолюдських проблем. Питанням відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, світова наука і міжнародно-правова практика завжди приділяли значну увагу, але багато з цих питань сьогодні потребують сучасного переосмислення у зв'язку з розвитком форм і методів компенсації потерпілим [198].

Щорічно 22 лютого світова спільнота відзначає Міжнародний День захисту жертв злочинів. Цього дня в 1990 році Уряд Великобританії прийняв «Хартію жертв злочинів» [198], в якій детально описувалися зміни в законодавстві та юриспруденції, що стосуються безпеки та соціальної допомоги жертвам злочинів.

Слід зазначити, що один з найвпливовіших інститутів політичного та громадянського співтовариства, організація Об'єднаних націй, також приділяє велику увагу компенсації жертвам злочинів. Однак логічно почати з Загальної Декларації прав людини, прийнятої на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН

Резолюцією 217 А (III) від 10 грудня 1948 року. Декларація максимально відображає найважливіші людські цінності, забезпечуючи належне соціальне становище і розвиток кожної людини, дозволяючи реалізувати його законні і законні інтереси, а також інтереси суспільства, держави і суспільства в цілому.

У свою чергу, В. Багрі зазначає, що з сьомого Конгресу ООН, що відбувся в 1985 році в Мілані, питання компенсації постійно і значно відшкодовувалися.

Після Конгресу ООН 29 листопада 1985 року Генеральна Асамблея прийняла важливі документи, що стосуються прав жертв злочинів, такі як план дій Мілана та Декларація основних принципів справедливості для жертв злочинів та зловживань владою.

Водночас, коментуючи положення Декларації, Д. Бойчук зазначає, що термін «жертва» має тлумачитися в широкому сенсі і включати не лише особу, яка безпосередньо постраждала від злочину, а й її близьких родичів, утриманців та постраждалих від злочину. збиток, нанесений безпосередньо потерпілому у важкому стані [18, с. 178].

Загалом, запропонований цим вченим список людей, класифікованих як жертви, може бути прийнятий, але давайте зрозуміємо, що особа, яка допомогла жертві вийти зі скрутного стану, якщо вона сама не постраждала внаслідок злочину, не може бути включена як жертва у кримінальному та процесуальному сенсі. Однак це не позбавляє її права на компенсацію у цивільній справі.

З метою відновлення прав жертв злочинів у п. 4 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою закріплено становище, згідно з яким особи, які стали жертвами злочинного діяння та зазнали шкоди, охоплюючи тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, мають право на доступ до механізмів правосуддя та якнайшвидшу компенсацію завданих їм збитків відповідно до національного законодавства.

На думку Д. Бойчук, ухвалення Декларації мало принципове значення, оскільки у ній вперше було зміщено акценти із забезпечення прав підозрюваних осіб, щодо яких порушено кримінальне провадження, в бік осіб, яким у

результаті такого злочинного діяння було заподіяно певний вид шкоди [18, с. 175]. Також додаємо, що ця Декларація постала перед світовим співтовариством як перший міжнародний акт, присвячений виключно питанням забезпечення прав і законних інтересів осіб, які стали жертвами протиправних злочинних діянь, відновлення їх порушеного соціального статусу та відшкодування завданої їм шкоди.

Вважаємо за потрібне звернутися й до положень п. 13 Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 28 червня 1985 року № R(85) 11 «Про положення потерпілого в рамках кримінального права та процесу», де зазначено, що у випадках, коли суд має можливість врахувати фінансові умови злочинця під час вирішення питання про відстрочене або умовне покарання, значну увагу потрібно приділяти компенсації потерпілому з боку винної особи [128].

Виходячи з вищесказаного, варто констатувати, що міжнародно-правові норми і міжнародний досвід відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, дозволяють представити механізм відшкодування шкоди, заподіяної злочинним діянням, у вигляді ряду ланок ланцюга: злочинець-жертва-збиток-відшкодування шкоди-покарання.

Суть цієї моделі полягає в тому, що винний у скоєнні злочину буде чітко покараний, але суворість санкцій залежить, серед іншого, від компенсаційних елементів, прийнятих виконавцем для відшкодування шкоди жертві. Зрілість та ефективність судового процесу, в якому характеристики кримінального правосуддя та реституційного правосуддя доповнюють одна одну, очевидні.

Однак той факт, що Україна підписала, але так і не ратифікувала Європейську конвенцію щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 року (м. Страсбург), О. О. Стулов справедливо дорікає українському законодавцю [153, с. 271]. Дійсно, досі наша держава не взяла на себе багатьох важливих зобов'язань щодо відшкодування заподіяної злочинцем шкоди (зокрема, особам, здоров'ю яких унаслідок умисних

насильницьких злочинів була заподіяна суттєва шкода, особам – утриманцям загиблого, особам, які стали жертвами діянь, вчинених неосудними особами).

Важливість зарубіжного та міжнародного досвіду в питаннях удосконалення процедури відшкодування потерпілому шкоди в кримінальному провадженні, зокрема на досудовому розслідуванні, на сьогодні безсумнівна. Хоча це не самоціль, проте таке вивчення питання дозволить комплексно реформувати приписи чинного законодавства (як кримінального процесуального, так і інших суміжних галузей права).

Зі змісту різних інститутів права держав англо-американської правової системи (Англія, Уельс, Шотландія, Північна Ірландія) вбачається, що їх особливістю є сформульована й органічно вибудована модель діяльності органів державної влади, спрямована на надання реальної допомоги жертвам злочинних посягань. Розгляд позовів про відшкодування заподіяної злочином шкоди відбувається в порядку цивільного судочинства з огляду на норми деліктного права, де основними джерелами правового регулювання виступають судові прецеденти [49, с. 202].

Вивчаючи законотворчий досвід Великобританії щодо вдосконалення правової бази, яка регулює порядок відшкодування шкоди особам, що стали жертвами злочинних посягань, варто зазначити, що Законом про кримінальну юстицію 1982 року запроваджено норму (ст. 65) про те, що компенсація може присуджуватися як єдина санкція, тобто, по суті, вичерпувати кримінальне покарання [197].

Повертаючись, власне, до дослідження процесуального становища жертв кримінальних правопорушень, потрібно наголосити, що як у законодавстві зазначених країн, так і в законах США потерпілий не має самостійного статусу в кримінальному провадженні, найчастіше йдеться про цивільного позивача. Однак питання відшкодування шкоди жертвам кримінального правопорушення, порівняно з вітчизняним кримінальним процесуальним законодавством, в цих країнах опрацьовано більш детально. Про це свідчать чимало законодавчих

актів, прийнятих та успішно застосовуваних у державах англо-американської правової системи.

Зокрема, в США розроблено й успішно застосовується Програма виплати компенсацій особам, які стали жертвами злочинних діянь. У цьому серед видів виплат, на які можуть розраховувати жертви злочинних посягань, можна назвати такі нетрадиційні для України компенсаційні способи, як: отримання допомоги з безробіття; отримання муніципального житла; оплата телефонних та інших переговорів за допомогою держави. Очевидно, що всі вищезазначені виплати та супутні їм пільги для жертв злочинних посягань повинні перебувати в прямому причинно-наслідковому зв'язку зі скоєним кримінальним правопорушенням. Водночас не можна не зазначити, що законодавство США та Великобританії передбачає повноцінну компенсацію заподіяної злочинном шкоди за рахунок державних асигнувань тільки в разі скоєння кримінальних правопорушень, вчинених проти життя та здоров'я особи. В інших випадках компенсація шкоди жертвам злочинних посягань відбувається за рахунок різних страхових виплат із різних фондів, які легалізовані державою.

У світлі вищевказаного О. Фролова, яка вивчала законодавчий досвід США у сфері підтримки жертв злочинів, наводить позитивний приклад нормативного правового акта одного зі штатів. В Основному законі про права жертв злочинів, ухваленому Конгресом Пенсільванії 1992 року, постраждалі від злочинів мають значні права щодо отримання відшкодувань як від особи, яка вчинила злочин, так і від держави в компенсаційному порядку. Зокрема, постраждалі мають право заявляти клопотання з приводу того, за рахунок якого майна чи інших зобов'язань шкода може бути відшкодована [169, с. 103].

Особливо варто виділити спеціальну тарифну схему страхових виплат, що застосовується у Великій Британії на основі Національного кодексу прав потерпілого (The Code of Practice for Victims of Crime). Зазначена схема містить докладний опис підстав, умов і розмірів страхових виплат залежно від обставин конкретного страхового випадку. Поліція та інші правоохоронні органи Великобританії в роботі з потерпілими спираються на зазначений Кодекс, в

якому викладено основні положення підтримки для потерпілих, які надає поліція та партнерські організації в рамках системи кримінального правосуддя.

У цьому контексті В. Л. Костюк, вивчивши американський досвід діяльності поліції та прокуратури, як позитивний факт зазначила, що в США при відділеннях поліції та прокуратури діють спеціальні адвокатські контори, які надають правову допомогу жертвам кримінальних правопорушень [70, с. 71].

У зв'язку з цим можна констатувати, що наявна сукупність існуючих у США різноманітних організацій захисту прав осіб, які стали жертвами злочинних посягань, є поетапно складеною та ефективно функціонуючою системою, в якій особам, що зазнали шкоди від кримінальних правопорушень, гарантовано отримання необхідної допомоги з боку правоохоронних органів і приватних організацій. Водночас чітка узгодженість і результативна взаємодія в діяльності зазначених суб'єктів дає змогу жертвам злочинних посягань максимально повно реалізовувати надані їм процесуальні права і, як наслідок, отримувати різні компенсації в рахунок відшкодування шкоди.

Законодавство країн романо-німецької правової системи у сфері відшкодування шкоди жертвам кримінальних правопорушень також містить значну кількість нормативних правових актів, які регулюють процес компенсації шкоди та є єдиним і цілісним механізмом [198].

Зазначимо, що законодавство Німеччини та Франції передбачає різні способи відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Вони певною мірою схожі з українським Кримінальним процесуальним кодексом. Наприклад, в Україні, як і в Німеччині, розвинений та діє інститут цивільного позову, який може пред'являтися як у цивільному, так і в кримінальному судочинстві [198; 34, с.44].

Серед трьох найбільш важливих законів про захист прав потерпілих, ухвалених у Німеччині, варто виділити Закон «Про відшкодування шкоди жертвам кримінальних злочинів» 1976 р. Зазначений Закон був прийнятий з метою забезпечення надання державою компенсації особам, які зазнали

насилюства на території країни, або ж, за наявності, близьким родичам, які були на утриманні померлого. Виплати надаються громадянам Німеччини, громадянам держав – членам Євросоюзу, а також іншим іноземним громадянам за умови їх постійного проживання в Німеччині не менше 3-х років до події злочину та передбачають відшкодування збитків [34, с. 44; 201, с. 45].

Науковий і прикладний інтерес за своєю процесуальною сутністю представляє інститут медіації, який широко застосовується в Німеччині на основі положень кримінального законодавства (§ 46а КК ФРН «Угода особи, яка вчинила діяння, та потерпіла. Відшкодування шкоди»). Сутність його полягає в тому, що в процесі розгляду справи про кримінальний злочин суд може відмовитись від призначення покарання винній особі за таких двох умов. По-перше, якщо особа, яка вчинила злочин, повністю або значною частиною відшкодувала заподіяну шкоду чи здійснила належні дії для відшкодування цієї шкоди в найближчому майбутньому. По-друге, якщо відшкодування шкоди призвело до істотних особистих витрат винного, то суд може пом'якшити покарання або взагалі відмовитися від нього, але у випадках, коли за скоєний злочин максимально можливе покарання не перевищує одного року позбавлення волі або штрафу в розмірі 360 денних ставок (абз. 1 §49) [34, с. 44; 201, с. 45].

У першому випадку, якщо стає очевидно, що винна особа бажає відшкодувати заподіяну їм шкоду, то вона або самостійно досягає компромісу з потерпілим, або вони доходять згоди скористатися послугами посередника – медіатора. Примітно, що у вітчизняному законодавстві (ст. 46 КК України, стст. 284, 468, 469, 471, 473, 474 КПК України) також є положення щодо відшкодування шкоди, примирення сторін і, як наслідок, закриття кримінального провадження (кримінального переслідування). Однак інститут медіації є нововведенням для вітчизняного законодавства. Водночас можна стверджувати, що у загальноправовому контексті принципи інституту медіації змогли б знайти своє відображення в Кримінальному процесуальному кодексі нашої держави.

Під час вивчення досвіду Німеччини щодо вирішення питань відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями, варто звернути увагу на розроблену пам'ятку для потерпілих, яка роз'яснює підставу, порядок і умови отримання компенсаційних виплат. Таким чином, у ній зазначено, що жертви, які отримали серйозні фізичні ушкодження або фізичні чи психічні ушкодження, спричинені злочинами, можуть на підставі Закону про відшкодування шкоди, заподіяної жертвам злочинів (Gesetz über die Entschädigung für Opfer von Gewalttaten), звернутися до земельної адміністрації (Landratsamt) для отримання компенсації.

Водночас, на підставі Закону про компенсацію жертви злочинів отримують: допомогу потерпілим на медичне/амбулаторне лікування; підтримку постраждалих у психологічному лікуванні; підтримку постраждалих відновними заходами; пенсія потерпілим або спадкоємцям померлих жертв злочинів (вдовам, вдівцям, сиротам і батькам) [189].

Ухвалений 1986 року в Німеччині Закон «Про поліпшення становища потерпілого у кримінальному процесі» [189] передбачає також такі компенсації жертвам злочинів: медична допомога (зокрема, і стоматологічна); грошові виплати; санаторно-курортне лікування; допомога в господарюванні; оплата через хворобу (з інвалідності); до 36 євро щоденних виплат у разі труднощів із працевлаштування внаслідок тяжкої хвороби (інвалідності) потерпілого. Ухвалення цього Закону насамперед дозволило надати новий імпульс захисту потерпілого та розширити повноваження щодо участі потерпілого в кримінальному провадженні, а також підняти на новий рівень інститут відшкодування заподіяної злочином шкоди.

Озвучена дисертантом позиція щодо початку процедури відшкодування шкоди вже на етапі внесення відомостей до ЄРДР запозичена з кримінального процесуального законодавства Франції як вирішення питань відшкодування у вигляді реституції (ст. 41 КПК Франції). У січні 1977 року з ухваленням Закону № 77-5 «Про відшкодування шкоди за тілесну шкоду, заподіяну потерпілим злочином» у КПК Франції було запроваджено нові статті (стст. 706.3–706.13).

Вони присвячені питанням виплати компенсацій потерпілим від злочинів. Відповідно до положень, що містяться в цьому Законі, потерпілий отримав можливість компенсації шкоди, заподіяної йому злочином, від імені держави до того моменту, доки підсудний не постане перед судом. Після цього держава від імені органів виконавчої служби, застосовуючи регресний порядок, стягує із засудженого всі витрати як конкретні суми, виплачені в рахунок відшкодування шкоди потерпілому від злочину.

Вивчаючи передовий досвід діяльності з відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями, не можна не відмітити ряд положень законодавства інших розвинених держав.

Наприклад, законодавство Японії містить норми, спрямовані на захист майнових прав потерпілих, які передбачають кримінальну відповідальність за ухилення від відшкодування шкоди, заподіяної злочином. Зокрема, особа, яка приховала, пошкодила або зробила удаване відчуження свого майна або обтяжила його уявними боргами з метою ухилення від примусового стягнення, може бути притягнута до кримінальної відповідальності за ст. 96 КК Японії «Несумлінне ухиляння від примусового стягнення».

Крім дії каральних норм кримінального законодавства, з метою підвищення ефективності правового й насамперед матеріального захисту жертв злочинів 1980 року в Японії було ухвалено Закон «Про виплату компенсацій». Відповідно до положень зазначеного Закону право на отримання фінансової допомоги з боку держави мають особи, які зазнали шкоди від таких насильницьких злочинів, як вбивство, умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень та інших корисливо-насильницьких діянь.

Згідно з кримінальним законодавством Аргентини відшкодування шкоди, заподіяної злочином, є основним обов'язком винної особи та виступає як одне із завдань кримінальної превенції (ст. 30 КК Аргентини). Така норма міститься в ст. 136 КК Іспанії, яка передбачає можливість зняття судимості лише після погашення засудженим шкоди, заподіяної злочином. У цьому ст. 125 КК Іспанії, дотримуючись балансу інтересів між сторонами обвинувачення та

захисту, містить можливість розділяти виплати на відшкодування майнової шкоди на складові з урахуванням матеріального становища винного та інших обставин.

У світлі вищенаведених положень І. О. Крицька наводить інший приклад ефективного впливу кримінальних санкцій на механізм відшкодування шкоди, заподіяної злочином, зазначаючи, що Кримінальний кодекс Австрії дозволяє зарахувати в загальний термін покарання як позбавлення волі попередньої адміністративний і судовий висновок у випадках, коли арештований повною мірою відшкодував збитки потерпілому (§ 38) [81, с. 108].

Пропонуючи оптимальний спосіб, який сприятиме відновним процедурам та забезпеченню відшкодування шкоди, заподіяної злочином, дисертантом висловлена пропозиція передбачити відшкодування шкоди як форми матеріального покарання винного [86]. Передумовою таких висловлювань слугують, зокрема, наявність процедур спільного розгляду цивільного позову та кримінального правового спору в законодавстві ряду країн, які входять у романо-германську правову сім'ю. Водночас зазначимо, що спільний розгляд не означає повного злиття різних за своєю правовою природою процедур – відшкодування заподіяної злочином шкоди та призначення кримінального покарання. Інша справа, що перша обставина, будучи реалізованою, свідчить про ступінь каяття особи й може впливати на вигляд покарання та її розмір. Наприклад, повне відшкодування заподіяної злочином шкоди може спричинити більш м'яке покарання, ніж у ситуації, коли підсудний категорично не бажає цього робити.

За цих обставин для порівняння зазначимо, що в кримінальному процесуальному законодавстві таких країн, як США та Великобританія, учасник кримінального судочинства, якого називаємо цивільним позивачем, взагалі відсутній, оскільки цивільний позов розглядається виключно в цивільному судочинстві.

Отже, інститут цивільного позову, в яких би формах він не втілювався в різних правових системах, заслужено є найдавнішим та усталеним

інструментом відновлення порушених прав жертв злочинних посягань і дієвим способом відшкодування заподіяної злочином шкоди.

Більше того, у вже опрацьованих розділах цього дослідження було докладно вивчено цей інститут кримінального процесуального права у зв'язку з потребою в його вдосконаленні та повсюдному застосуванні на досудовому розслідуванні кримінальних проваджень як найбільш ефективний спосіб відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Продовжуючи вивчати досвід забезпечення дотримання законів зарубіжних країн, ми звертаємо увагу в кримінально-процесуальному праві нашої держави на процедуру вирішення питань компенсації жертвам шкоди, заподіяної злочином, яка передбачає механізм компенсації майнової шкоди, заподіяної злочином, включаючи процедуру подачі цивільного позову в кримінальному процесі, і, звичайно ж, цей досвід слід враховувати в міжнародній практиці відшкодування шкоди в кримінальному процесі.

Підкреслюючи особливу роль міжнародних законів, що регулюють різні алгоритми компенсації відновлення прав жертв кримінальних порушень, деякі автори справедливо закликають до створення внутрішніх механізмів відшкодування шкоди, заподіяної злочином, з урахуванням як змісту міжнародних правових принципів і норм, так і специфіки національної правової системи, а також рівня економічного розвитку країни [28]. Заглибившись в цю думку, можна зробити висновок, що сьогодні варто виділити дві групи країн: по-перше, ті, які платять кошти з власних фінансів або зі спеціальних фондів, а по-друге, ті, які призначають платежі тільки відповідачам.

Відсутність в Україні фонду відшкодування збитків жертвам злочинів протверезила аргументи, висловлені вище авторами. Слід зазначити, що ідея створення єдиного фонду, кошти якого будуть спрямовані на відшкодування збитків особам, які постраждали від злочинної агресії, в різний час була запропонована як вченими, так і виконавчими органами, які мають право на законодавчу ініціативу [55, с. 253].

Водночас з'являються критичні заяви про необхідність створення Фонду допомоги жертвам злочинів. Так, Г. Козак підтверджує свою позицію доказами того, що створення такої державної структури суттєво не вплине на рівень компенсації жертвам злочинної агресії, оскільки діяльність такого фонду матиме суттєвий негативний вплив на економічну нестабільність в Україні [64, с. 26].

Заперечуючи цю позицію автора, звертаємо увагу на наступне. Звичайно, грошові кошти необхідні для створення зазначеного фонду, який буде виплачувати компенсацію жертвам злочинів. З досвіду розвинених країн, вони можуть здійснюватися за рахунок державного бюджету, який, зі свого боку, накладає додаткове навантаження на існуючі статті витрат або за допомогою різних відрахувань безпосередньо в сам фонд (суми, отримані від продажу майна, на якому він був зайнятий, штрафи як вид покарання, накладеного рішенням суду, судові штрафи як засіб покарання).

В якості одного з джерел фінансування такого фонду В. Шишкін пропонує ввести соціальний податок, через який будуть проводитися виплати особам, які стали жертвами злочинів. Це нововведення дуже суперечливо, не тільки з чисто економічної точки зору, але, перш за все, через його яскраво вираженого соціально-правового аспекту. Законослухняні громадяни навряд чи приймуть цю новизну законодавчої ініціативи позитивно, оскільки сьогодні громадськість більш схильна до того, що тягар відповідальності за вчинені дії і відшкодування збитку має повністю залежати безпосередньо від порушників [182, с. 9].

Для створення додаткового джерела фінансування та організації ефективної діяльності Фонду допомоги жертвам злочинів В. Кондратишиною пропонується радикальні заходи щодо внесення змін до Конституції України. Зокрема, для того, щоб отримати достатні кошти для поповнення такого фонду, пропонується встановити в Конституції України можливість примусу засуджених до праці людей, яких на даний час немає. Зверніть увагу, що, незважаючи на глобальність і масштаби нововведень, запропонованих автором,

вони матимуть позитивний вплив на розвиток правової концепції, спрямованої на створення і фактичне функціонування цього фонду [66, с. 316].

Для порівняння можемо навести цікавий приклад Великобританії. З усіх без винятку засуджених збираються кошти, які надходять до Загального фонду потерпілих та свідків (Victim and Witness General Fund).

Однак, звертаючись до наших реалій, зробимо висновок про відсутність правових та економічних передумов для створення й плідного функціонування такого фонду в нашій країні.

Найбільш відомим у цьому контексті є діяльність правозахисної організації «СХІД SOS», створеної 2014 року. Ця організація позиціонує себе як об'єднання громадян та організацій, що беруть участь у побудові громадянського суспільства. Завданнями організації є: просвітницька й нормотворча діяльність; юридична та психологічна допомога потерпілим від військових злочинів; взаємодія із засобами масової інформації; збирання й узагальнення інформації про скоєні злочини та осіб, які стали жертвами злочинного насильства, з метою розробки пропозицій для органів законодавчої та виконавчої влади.

Незважаючи на такий значний спектр завдань і, безперечно, позитивну роль організації на підтримку постраждалих від військових злочинів російської федерації, їй не вистачає основного важеля – фінансування за рахунок держави та здійснення виплат потерпілим від таких злочинів. Державна підтримка просто необхідна для того, щоб уже діючий або новостворений Фонд зміг втілити в життя думку про реальну матеріальну підтримку осіб, які стали жертвами військових злочинів, що підтримується багатьма вченими та практиками. Наприклад, під час вирішення цього найважливішого соціального питання щодо можливості реалізації такого проєкту, варто запозичити апробований наукою та практикою міжнародний досвід інших держав з метою реалізації міжнародних стандартів у сфері забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної військовими злочинами на території України.

Справедливий і критичний у цьому питанні Я. Клименко, який, констатує факт відсутності фонду допомоги потерпілим, робить висновок про те, що нині таке фінансування держбюджетом не передбачено, тому потерпілому залишається лише сподіватися на відшкодування заподіяної йому шкоди самим підозрюваним (обвинуваченим) [62].

У діяльності зі створення фонду допомоги жертвам злочинів найпрогресивнішим серед країн пострадянського простору є законодавець Казахстану (ст. 173 КПК Республіки Казахстан). У ній ідеться насамперед про надання фінансової допомоги найбільш соціально вразливим групам населення, зокрема сім'ям, які втратили єдиного годувальника, а також жінкам, які стали жертвами сексуального насильства.

Вивчаючи нормотворчу діяльність інших країн, які також раніше входили до пострадянського простору, відмітимо позитивну динаміку Азербайджанської Республіки. Законодавець зазначеної держави також передбачив можливість отримання компенсацій жертвами кримінальних діянь за рахунок держави та впровадив це право в кримінальне процесуальне законодавство. Зокрема, ст. 87.6.18 КПК Азербайджанської Республіки передбачає, що потерпілий має право отримати компенсацію за заподіяну йому злочином шкоду саме за рахунок держави. Примітний той факт, що в цьому акті закріплений і механізм реалізації відповідної можливості.

Отже, очевидно, що законодавець Азербайджанської Республіки ввібрав досвід відшкодування шкоди розвинених правових систем (Франції, Німеччини), чим зі свого боку створив передумови для максимально повної та справедливої компенсації шкоди особам, які потерпіли від злочинів, і поклав матеріальну відповідальність на винних у скоєнні кримінальних правопорушень, наблизивши цим заповітну мету – досягнення балансу між каральним і відновлювальним правосуддям. Про досягнення балансу між зазначеними двома формами здійснення правосуддя давно ґрунтується і в умах української наукової громадськості. Безсумнівним бачиться той факт, що

держава має суттєво розширити можливості постраждалих осіб щодо реалізації своїх прав, насамперед права на отримання відшкодування заподіяної шкоди.

Так, спираючись на міжнародні правові стандарти та зарубіжний досвід відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, зробимо ряд висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення вітчизняної практики відшкодування шкоди особам, які стали жертвами кримінальних правопорушень.

За результатами вивчення міжнародного досвіду відшкодування шкоди, заподіяної злочином, констатуємо, що більшість розвинених країн (Великобританія, США, Канада, Франція, Німеччина, Іспанія) розробили та ефективно втілили в життя механізми відновного правосуддя, які дозволяють реально відшкодувати шкоду, заподіяну потерпілому, незалежно від наявності винної особи або її бажання відшкодувати заподіяну шкоду. Пояснюється це насамперед тим, що акцент зроблено на відшкодування шкоди або безпосередньо за рахунок державних коштів, або виплат страхових сум зі спеціалізованих фондів, або в порядку регресних вимог держави, яка має значні механізми їх виконання, до осіб, винних у злочинному заподіянні шкоди [198].

Висновки до розділу 3

Основним способом захисту майнових прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які порушені внаслідок вчинення кримінального правопорушення, є пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні, саме на стадії досудового розслідування. Крім того, під час досудового розслідування та на стадії судового розгляду кримінального провадження можуть бути застосовані інші законні способи, – заява про відшкодування, укладення мирової угоди між зацікавленими особами (насамперед шляхом відшкодування завданої шкоди) або інший спосіб усунення завданої шкоди, що є умовою звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження.

У кримінальному процесуальному та іншому законодавстві необхідно передбачити як окремі способи повернення майнових прав, порушених внаслідок вчинення кримінального правопорушення, – можливість прямого відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, за рахунок коштів державного бюджету, за деякі категорії кримінальних правопорушень (як це широко практикується за кордоном), а також відшкодування шкоди відповідно до міжнародних договорів.

На сьогодні варто розширити способи виплат майнового характеру потерпілим особам від кримінального посягання з так званих особливих фондів (це широко практикується в зарубіжних країнах). Водночас ідеться про виняткові випадки відшкодування завданих збитків, спричинених посяганням на життя, здоров'я, власність фізичних та юридичних осіб, наприклад актуальних на сьогодні терористичних актів країни-агресора в особі російської федерації. Стосовно таких способів відшкодування можна ставити питання про створення як загальнодержавних фондів, так і регіональних.

Більшість розвинених країн (Великобританія, США, Канада, Франція, Німеччина, Іспанія) успішно розробили і впровадили механізми відновного правосуддя, які дозволяють ефективно відшкодовувати шкоду, заподіяну жертві, незалежно від присутності злочинця або його бажання відшкодувати заподіяну шкоду. Це пов'язано, по-перше, з тим фактом, що наголос робиться на компенсацію безпосередньо з державних коштів, на виплату страхових сум із спеціалізованих фондів або на порядок регресивних вимог держави, яка має суттєві механізми для їх реалізації, до осіб, винних у заподіянні шкоди кримінальні справи.

Ратифікація нашою державою загальноприйнятих міжнародних положень, які стосуються реалізації принципів захисту прав і свобод людини, спричинило внесення змін і доповнень не тільки до конституційного законодавства, а й до Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, були прийняті й набули законної сили норми, спрямовані на захист

прав потерпілих, зокрема щодо відшкодування майнової, а також компенсації моральної та фізичної шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями.

ВИСНОВКИ

Формулюючи висновки та пропозиції щодо підвищення якості процесуальної діяльності уповноважених осіб, які беруть участь на стадії досудового розслідування, спрямованої на створення дієвих гарантій для реалізації прав потерпілих від злочинних посягань на відшкодування їм заподіяної шкоди, отримуємо вагомні аргументи, які відображають значимість обраного напрямку нашого дисертаційного дослідження.

Запропоновані нами зміни й доповнення до Кримінального процесуального кодексу України, сформульовані в ході підготовки дисертації, досягли поставленої мети: обґрунтовані та розроблені положення, які обумовлюють теоретичні та правові основи досудового відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, а також розроблений ефективний механізм, що регулює алгоритм діяльності уповноважених осіб, які беруть участь на стадії досудового розслідування щодо відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

Основні з них такі:

1. Шкода, заподіяна потерпілій особі кримінальним правопорушенням, є порушенням суб'єктивних прав такої особи, отже, право на відшкодування шкоди впливає із загального права на захист порушених кримінальним правопорушенням прав, свобод і законних інтересів.

Відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, є способом як досудового, так і судового, зокрема кримінального процесуального, захисту прав фізичних та юридичних осіб. Незалежно від того, яке право порушено, держава гарантує його відновлення (відшкодування).

У широкому розумінні поняттям кримінального процесуального захисту прав осіб, які постраждали від кримінального правопорушення, є здійснення учасниками процесу у кримінальному провадженні комплексу заходів, які ґрунтуються на нормах кримінального процесуального права і спрямовані на

встановлення права, порушеного злочином або проступком, та його поновлення.

2. Усі наслідки кримінальних правопорушень, які завдають певну шкоду, можна розділити на два види благ, які негативно відображаються на потерпілих у результаті вчинення кримінальних суспільно-небезпечних діянь.

У першому випадку від кримінального правопорушення страждають матеріальні блага і потерпілим завдається майнова шкода. У другому випадку злочинні діяння посягають на нематеріальні блага (здоров'я, життя людини, психологічний стан тощо). Водночас унаслідок скоєння кримінальних правопорушень потерпілим завдається фізична шкода, моральна шкода та матеріальна шкода.

3. Вивчення правових норм, які регулюють діяльність уповноважених осіб на досудовому розслідуванні щодо відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, дозволило обґрунтувати висновок про потребу у внесенні пропозицій щодо змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства, які вказують на необхідність: доповнити ст. 3 КПК України пунктом 29, додавши в неї поняття «фізична шкода»; доповнити ст. 3 КПК України пунктом п. 25-1, додавши в неї поняття «майнова шкода»; доповнити ст. 3 КПК України пунктом 30, додавши в неї поняття «моральна шкода»; доповнити частиною 8 ст. 55 КПК України такого змісту: «Потерпілому забезпечується відшкодування майнової шкоди, компенсація моральної та фізичної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, а також витрат, понесених у зв'язку з його участю в ході досудового розслідування та судовому розгляді, охоплюючи витрати на правову допомогу, відповідно до вимог статті 120 цього Кодексу».

4. З метою захисту прав та законних інтересів особи, якій кримінальним правопорушенням було завдано шкоди, варто надавати статус потерпілого в максимально короткі строки, а саме вже на початковому етапі досудового розслідування. Здійснювати це потрібно і в тому випадку, якщо є достатні підстави вважати, що їй унаслідок вчинення кримінального правопорушення

завдано шкоди або здійснено замах на злочин чи готування до нього, наслідком якого могло стати заподіяння певного виду шкоди. Це викликає потребу у встановленні відповідних обставин на етапі внесення відомостей до ЄРДР.

Найбільша ефективність роботи з відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням майнової шкоди досягається, якщо вона починається на етапі внесення відомостей до ЄРДР. Саме на цьому етапі збирається інформація про наявність (відсутність) у осіб, щодо яких проводиться досудове розслідування, нерухомого майна, коштів на рахунках у банках та іншого майна й цінностей для того, щоб під час досудового розслідування в кримінальному провадженні була можливість вилучити викрадене або застосувати інші заходи забезпечувального характеру щодо майна підозрюваного.

5. Усвідомлення слідчим, дізнавачем, детективом такої опції тимчасового доступу до речей і документів (виїмки), обшуку, огляду для повернення майна потерпілій особі, спонукало б їх до більш якісної підготовки та порядку проведення зазначених слідчих (розшукових) і процесуальних дій. У зв'язку з цим нами запропоновано доповнити ряд статей такого змісту: ч. 1 ст. 159 КПК України доповнити продовженням такого змісту: «...і також з метою повернення, згідно із статтею 100 КПК України, законному власнику, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження»; ст. 234 КПК України доповнити частиною 1 абзацом 2 такого змісту: «Обшук проводиться також з метою виявлення та вилучення предметів, документів і цінностей, які підлягають поверненню, згідно із статтею 100 КПК України, законному власнику, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження»; ст. 237 КПК України частиною 1 абзацом 2 такого змісту: «Огляд проводиться також з метою фіксації, виявлення та вилучення предметів, документів та цінностей, які підлягають поверненню, згідно із статтею 100 КПК України, законному власнику, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження».

Як результат, у свідомості слідчого, дізнавача, детектива буде сформовано стійке переконання в потребі в їх проведенні для подальшого відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

6. Особа, яка потерпіла від кримінального правопорушення і зазнала шкоди, має право заявити цивільний позов у процесі досудового розслідування та розгляду кримінального провадження в суді, а також альтернативне право пред'явлення позовної заяви про відшкодування шкоди в цивільному судочинстві.

Процесуальний порядок спільного розгляду позовних вимог потерпілих від кримінального правопорушення осіб і кримінального обвинувачення підсудного характерний для кримінального процесу багатьох країн.

Відповідно до міжнародних правових актів кожен має право відновити свої права не лише на внутрішньодержавному рівні, а й за допомогою звернення до міжнародних інстанцій. Україна проголосила міжнародні правові акти частиною своєї правової системи. Судді під час розгляду кримінальних проваджень зобов'язані керуватися, зокрема, й міжнародними договорами.

Норми міжнародного права повною мірою поширюються на порядок розгляду кримінального провадження під час вирішення позовних вимог про відшкодування шкоди потерпілим від злочинних діянь особам.

Шкода є основою задоволення вимог потерпілих від кримінальних правопорушень осіб. У зв'язку з цим доцільною є наша пропозиція доповнити ст. 61 КПК України ч. 3.1 такого змісту: «3.1. Цивільний позивач має право змінити підставу чи предмет позову, збільшити чи зменшити розмір позовних вимог або відмовитися від позову, цивільний відповідач має право визнати позов та укласти з цивільним позивачем мирову угоду. Суд не приймає відмову цивільного позивача від позову, визнання позову цивільним відповідачем і не затверджує мирову угоду сторін, якщо це суперечить закону або порушує права та законні інтереси інших осіб».

7. Способами поновлення права власності, крім цивільного позову, та застосування правоохоронними органами спеціальних заходів забезпечення,

передбачених в КПК України, можуть застосовуватися й інші правові способи, зокрема застосування реституції – повернення речі або майна до первісного стану, а також – це домовленість зацікавлених осіб, за якою сторона обвинувачення має юридичне зобов'язання, перед потерпілою стороною, у вигляді майнової відповідальності за результати її злочинної поведінки.

8. Кримінальні процесуальні (як і інші) способи правового захисту не завжди вчиняються за наявності необхідних передумов (підстав), що і стало чи не правилом для службових осіб, які здійснюють досудове розслідування кримінальних проваджень за окремими категоріями справ. Негативна тенденція в діяльності слідчої та судової практики диктує потребу в перегляді нормативних та організаційних моментів, які не виправдали себе. Для цього варто створити формулювання в кримінальних процесуальних нормах, зокрема:

- а) роз'яснити підозрюваному (обвинуваченому) обов'язок відшкодування збитків за вчинене злочинне посягання та позитивні моменти тих наслідків, які настають за добровільне відшкодування завданих збитків;
- б) удосконалити обов'язкові підстави пред'явлення цивільного позову, дотримання яких є обов'язковим для юридичних та фізичних осіб, також для прокурора, якщо останній його пред'явив;
- в) право суду з власної ініціативи, ініціювати питання на етапі судового розгляду про відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням;
- г) однією з умов закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності (ст.ст. 45, 48 КК України та п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України) виступає відшкодування заподіяної шкоди.

9. Дослідивши та опрацювавши міжнародні правові норми процесуальних механізмів відшкодування шкоди, заподіяної злочинними діяннями, можна уявити механізми відшкодування шкоди, заподіяної злочинним діянням: злочинець – потерпілий – шкода – відшкодування – покарання. Такий механізм дозволяє суттєво скоротити часовий інтервал між фактом заподіяння шкоди кримінальним правопорушенням і його відшкодуванням та вибудувати синхронні моделі компенсаційних механізмів і правових гарантій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 10 судових справ про делікти та відшкодування шкоди, які є найбільш істотними у 2017 році за версією ресурсу «Протокол». URL: https://protocol.ua/ua/10_sudovih_sprav_pro_delikti_ta_vidshkoduvannya_shkodi_yaki_e_naybilsh_istotnimi_u_2017_rotsi_za_verseiyu_resursu_protokol/ (дата звернення: 31.05.2024).
2. Азаров Ю.І., Письменний Д.П., Хабло Л.Ю. Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави. *Юридична наука*. 2014. № 5. С.49–56.
3. Академічний тлумачний словник української мови. *Академічний тлумачний словник української мови*. URL: [http://sum.in.ua/s/zakhyst#:~:text=ЗАХИСТ,%20у,,%20захистити%20і%20захищатися,%20захиститися](http://sum.in.ua/s/zakhyst#:~:text=ЗАХИСТ,%20у,,%20захистити%20і%20захищатися,%20захиститися.). (дата звернення: 10.10.2023).
4. Андрієнко О. В. Переживання моральної шкоди та психологічні заходи по її компенсації. *Вісник. Х.*, 2008. № 807: Сер.: *Психологія*, вип.40. С.13–20.
5. Баганець О. Аналітична довідка про стан протидії злочинності, корупції та прокурорсько-слідчу роботу на території України за 2013 – 2015 роки. URL: <http://baganets.com/blogs-baganets/anal-tichna-dov-dka-pro-stan-protid-zloc.html> (дата звернення: 12.12.2023).
6. Багрій В. Загальна декларація прав людини: напрямки дослідження. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8(14). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-266-395](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-266-395) (дата звернення: 11.06.2024).
7. Балук Н.Р. Моделювання показників страхової культури споживачів *Регіональна економіка*. 2009, №4 С.152-158.
8. Банчук О. А., Дмитрієва І. О., Малишев Б. В., Саїдова З. М. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство : збірник / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ, 2015. 112с.

9. Бараняк В., Несімко О. Проблеми відшкодування шкоди у кримінальному провадженні щодо захисту прав потерпілого. *Вісник Львівського політехнічного університету*. 2018. С. 98–102.
10. Басиста І. В. Практичні проблеми укладення угод про примирення у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2007. №1. С.11 – 19.
11. Бахін В. П. Потреби слідчої практики: Навч. посібник/ МВС України; УАВС. Київ, 1993.55с.
12. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту : навч. посіб. Київ : Правник, 1997. 64 с.
13. Бахін В.П. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2012. Вип. 12. С. 513-514.
14. Берназ В.Д. Правова природа, поняття та загальна класифікація негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 226–231.
15. Беседа С., Мітцель О. Відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної злочином, як завдання кримінального провадження. *Вісник прокуратури*. 2015. №2 (164). С.42-48.
16. Білоусов Ю. В. Судовий захист цивільних прав: окремі питання процесуальної юрисдикції. *Вісник Хмельницький*, 2004. № 3 (11). С.45–50.
17. Бойко М.Д. Відшкодування шкоди: правовий аспект : навч.-практ. посіб. Київ : Атіка, 2007. 328 с.
18. Бойчук Д. Щодо питання про принципи права людини на захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4 (266). С. 175–179.
19. Бортман О. Цивільний позов у кримінальному процесі: окремі питання правового регулювання. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/civilniy-pozov-ukriminalnomu-procesi-okremi-pitannya-pravovogo-regulyuvannya.html> (дата звернення: 02.02.2024)

20. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт. 2017. 343с.
21. Васильєв В. В. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочином: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2016. 232 с.
22. Васильченко В.В., Михайленко О.О. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про власність та інші речові права. Х.: Одісей, 2007. 800 с.
23. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН. України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і допов. К. : Вид-во «Юрид. Думка», 2012. 1020 с.
24. Вернидубов І.В., Белікова С.О. Особливості цивільного позову в кримінальному судочинстві. *Наукові записки НаУКМА*. 2019. Вип. 4. С. 14–20.
25. Визначення розміру шкоди впливає на правильність кваліфікації дій осіб, які умисно знищили чуже майно. *Юридична газета – онлайн версія*. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/viznachennya-rozmiru-shkodi-vplivae-na-pravilnist-kvalifikaciyi-diy-osib-yaki-umisno-znishchili-chuz.html> (дата звернення: 20.03.2024).
26. Вирок від 01.11.2017 по справі № 641/5737/17 Комінтернівський районний. *Аналітично-правова система ZakonOnline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/70023361> (дата звернення: 26.03.2024).
27. Вирок від 16.01.2019 по справі № 629/4559/17 Лозівський міськрайонний. *Аналітично-правова система ZakonOnline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/79241675> (дата звернення: 26.03.2024).
28. Відновлення після кримінального правопорушення. URL: <https://law.chnu.edu.ua/vidnovlennia-pislia-kryminalnoho-pravoporushehennia/> (дата звернення: 11.06.2024).
29. Відповідальність у приватному праві: монографія. За заг. ред. І. Безклубого. К.: Грамота, 2014. С. 27.

30. Відшкодування моральної та матеріальної шкоди: навч. посібник. За ред. М. К. Галянтича. К.: Юрінком Інтер. 2011. 624 с.
31. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство. За ред. О. А. Банчука, О. М. Москаленка К.: 2015. 268 с.
32. Вінницьке районне управління поліції. *Redirecting...* URL: https://www.facebook.com/vinnitsapolice/?locale=ms_MY (дата звернення: 07.02.2024).
33. Воробйова І. А. Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 21 с.
34. Глобенко Г.І. Міжнародні правові стандарти та зарубіжний досвід щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики. Харків, 2018. С. 44-46.*
35. Гловюк І. В. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею. *Право України*. 2014. № 10. С. 97–105.
36. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України. К.: Юрінком Інтер, 1998. 192 с.
37. Григор'єва М. Згладжування заподіяної шкоди при звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 217–222.
38. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. Резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 року. Доступна: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text (дата звернення: 24.05.2024).
39. Демкова М.С., Коба С.С., Лавриненко І.О., Український Д.Я. Відшкодування в позасудовому порядку шкоди, завданої державою або органами влади. К.: Конус-Ю, 2007. 260 с.

40. Діденко Є.В. Відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням, у кримінальному процесу України. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 3 (58). С. 212 – 217.

41. Дніпровське управління поліції. *Facebook – log in or sign up*. URL: https://www.facebook.com/dnipropolicekyiv/?locale=uk_UA (дата звернення: 07.02.2024).

42. Драган О.В., Любезніков Д.О. Стягнення збитків, завданих державі внаслідок корупційного кримінального правопорушення у кримінальному провадженні : діяльність прокурора. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право* . 2024. № 82 (3), С.158-164

43. Дрозд В. Г. Затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок: питання кореляції законодавчих приписів щодо їх правозастосування. *Київський часопис права*. 2023. №1. С.270-275. <https://doi.org/10.32782/kj/2023.1.41>

44. Дроздова О. Відшкодування моральної шкоди: як правильно виразити переживання у гривнях? ЛІГА:ЗАКОН. 2018. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/182283_vdshkoduvannya-moralno-shkodi-yak-pravilno-viraziti-perezhivannya-u-grivnyakh

45. Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посібник / КНДІСЕ. Акад. адвокатури України; за заг. ред. В.Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

46. Ешуорт Е. Обов'язки, права та відновне правосуддя. *Британський журнал кримінології*. 2002. № 42. С. 578-595.

47. Єна І.В. Кримінальний процесуальний компроміс. Запорізькі правові читання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м.Запоріжжя, 19–20 травня 2020 р. Запоріжжя, 2020. С. 71–73.

48. Забезпечення відшкодування шкоди у злочинах, пов'язаних з торгівлею людьми, на стадії досудового розслідування: довідник / А. Я. Хитра, В. О. Кучер, А. Б. Ткачик, І. М. Євхутич та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 128 с.

49. Завидняк І. Поняття й сутність міжнародного співробітництва в розслідуванні фінансових злочинів транснаціонального характеру. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. Вип. 47(2). С. 102-105.

50. Завидняк В. І. Запровадження судового прецеденту на основі поєднання практики, втіленої в законодавстві іноземних держав. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. № 3-4. С. 199–204.

51. Загальна декларація прав людини. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 11.06.2024).

52. Збірник «Криміналістика і судова експертиза». Міжвідомчий науково-методичний збірник. URL: <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Bilenchuk67.pdf> (дата звернення: 21.11.2023).

53. Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ. Під ред. П.В. Коляди. К.: МВС ГСУ, 2001. 239 с.

54. Іващенко О. В. Інформування учасників кримінального провадження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 20 с.

55. Ільченко О., Корощенко К. Актуальні питання щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення. *Молодий вчений*. 2021. № 4 (92). С. 252–255.

56. Канзафарова І. С. Захист цивільних прав: окремі аспекти. *Держава і право*. К., 2004. Вип.25. С.272–276.

57. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 264 с.

58. Карабань М. Загальна декларація прав людини. *Фінансовий контроль*. 2016. № 12 (131), груд. С. 30–32.

59. Кісліцина І.О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.10. Одеса, 2018, 23с.

60. Клименко Я. Добровільне відшкодування шкоди особам, постраждалим від злочину. *Право України*. 2002. № 3. С. 82–83.

61. Клименко Я. О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 200 с.

62. Клименко Я. Добровільне відшкодування шкоди особам, потерпілим від злочину. *Право України*. 2002. № 3. С. 82–87.

63. Климчук М.П., Бігунець І.М. Гарантії прав і законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 27–35.

64. Козак Г. І. Недержавні пенсійні фонди: зарубіжний досвід та уроки для України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2014. № 5. С. 24–28.

65. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 15.11.2023).

66. Кондратішина В. В. Сучасна кримінально-виконавча політика України у контексті захисту прав потерпілих від злочинів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Юридична*. 2008. Вип. 1. С. 314–319.

67. Конституційно-правовий статус особи: поняття та система прав і обов'язків. *Освіта.UA*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/10017/> (дата звернення: 10.10.2023).

68. Конституція України. Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 22.11.2023).
69. Корякін Р.В. Реституція у сучасному кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 20 с.
70. Костюк В. Л. Зниження кількості правопорушень – досвід нью-йоркської поліції. *Митна справа*. 2015. № 5 (101). С. 69–74.
71. Костюченко О. Ю. Окремі аспекти реалізації права потерпілого на професійну правову допомогу в кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 26–31.
72. Кохановська О. В. Проблеми захисту честі, гідності й ділової репутації особи в Цивільному кодексі України. *Вісник Верховного суду України*. 2005. № 6. С. 30–35.
73. Кравченко Н. С. Участь цивільного відповідача в доказуванні цивільного позову. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 125–135.
74. Крикунов О. В. Моральна шкода як підстава визнання потерпілим у кримінальному процесі України. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична*. Вип. 35. Львів, 2000. С. 497–503.
75. Кримінальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.10.2023).
76. Кримінальний процес. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/public_html/lections/lecture1_2.html (дата звернення: 04.06.2024).
77. Кримінальний процес: підручник. За ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х.: Право, 2013. 824 с.
78. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

79. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан. Законодавство Республіки Казахстан 2021 рік URL: https://kodeksy-kz.com/ka/ugolovno-protsessualnyj_kodeks/179.htm (дата звернення: 24.01.2024).

80. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова від 14 березня 2003 року № 122-XV (зі змінами та доповненнями станом на 01.01.2024 р.). *Інформаційна система КОНТИНЕНТ*. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729 (дата звернення: 24.01.2024)

81. Крицька І. О. До питання вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині забезпечення ефективного досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 91. С. 104–114.

82. Кулак Н.В. Актуальні питання правового статусу добровільних формувань в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 84-88

83. Кучер В. О. Окремі способи захисту права власності: проблемні питання. *Науковий вісник*. Львів, 2009. Вип. 1. С. 97–105.

84. Луспеник Д. Д. Деякі питання судової практики у справах про відшкодування моральної шкоди за ЦК України. *Актуальні питання цивільного та господарського права*. 2007. № 4-5 (5-6). С. 5-20.

85. Луцик В.В., Самаріна В.І. Сучасний кримінальний процес країн Європи . Харків: Право, 2018. 792 с.

86. Любезніков Д. Позовна форма як умова досудового відшкодування шкоди заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення. *Věda a perspektivy*. 2024. № 5(36). URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-5\(36\)-158-167](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-5(36)-158-167) (дата звернення: 11.06.2024)

87. Мартиненко П. Місце і роль Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в конституційно-правовому механізмі України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 2. С. 64-76.

88. Мирошниченко Ю. М. Проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна за новим кримінально-процесуальним законом. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013 № 3 (2). С. 310–312.

89. Можаровська К.В. Юридична природа цивільного позову у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 172–180.

90. Музиченко П. П. Історія держави і права України: Навч. посіб. 4-те вид., стер. К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. 429 с.

91. Несинова С. Проблеми соціальної трансформації права в умовах сучасних глобалізаційних процесів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 4. С. 35–38.

92. Нестор Н.В. Поняття, принципи та форми відновного правосуддя. *Форум права*. 2010. № 2. С. 330–333.

93. Нор В. Т. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення. *Право України*. 2013. № 11. С. 32.

94. Нор В.Т. Захист майнових прав у кримінальному судочинстві: монографія. Київ: Вища шк., 1989. 275 с.

95. Орлов П. І., Волобуєв А. Ф., Осика І. М. Протидія економічній злочинності. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с.

96. Осипова Н.П. Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ: Українська енциклопедія ім. П.М. Бажана, 2001. Т. 3: 196 с.

97. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 22.11.2023).

98. Отрадна О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільноправового регулювання деліктних зобов'язань: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2014. 328 с.

99. Павлюковець Т. Відшкодування шкоди внаслідок незаконного притягнення до кримінальної відповідальності: реально чи ні? *Юридична Газета. Юридична газета – онлайн версія*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vidshkoduvannya-shkodi-vnaslidok-nezakonnogo-prityagnennya-do-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-realno-ch.html> (дата звернення: 07.02.2024).
100. Паліюк В.П. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди : монографія. Вид. 2-е, випр. та доп. Київ : Право, 2000. 272 с.
101. Парфило О.А. Кримінально-процесуальний компроміс – необхідність продиктована часом. Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22-23 березня 2001 р.) Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. С.53–56.
102. Паршак С.А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 157–162.
103. Патюк С.О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 95–101.
104. Петренко В. Поняття та зміст моральної шкоди за чинним законодавством. *Підприємництво господарство і право*. 2019. № 4. С. 60–64.
105. План основних заходів Міністерства внутрішніх справ України на 2021 рік. Затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 грудня 2020 р. № 920. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/document/rfrK7MdoqbtLjsF2N7qi6FfKIDg8QbQhEadsUEik.doc> (дата звернення: 12.12.2023).
106. Податковий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 07.02.2024).

107. Попелюшко В. О. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2020. № 2(22).

108. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: Монографія. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 634 с.

109. Постанова від 17.04.2019 по справі № 752/18401/15-к Касаційний. *Аналітично-правова система ZakonOnline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81394412> (дата звернення: 26.03.2024).

110. Постанова Іменем України 19 лютого 2021 року м. Київ справа N 643/12369/19 провадження N 61-21685св19 https://verdictum.ligazon.net/document/95042338?utm_source=jurliga.ligazon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01&utm_campaign=2.149092223.855599639.1713962182-1951915382.1712737755#_gl=1*1mqerwq*_gcl_au*MjcyNzEzNDQyLjE3MTI3Mzс3NTQ. (дата звернення: 24.04.2024)

111. Постанова ККС ВС від 23.04.2019 р. у справі № 728/47/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81552721>. (Дата звернення 1.12.2023 р.).

112. Початок досудового розслідування: підстави, порядок та особливості здійснення : метод. рекомендації. кол. авт.; За ред. к.ю.н., доц. А. Г. Гаркуші. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 180 с.

113. Правоохоронні органи України: довіра та оцінки населення, проблеми внутрішньої безпеки та готовність до співпраці. *Browser check, please wait* ...URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pravoohran_organu_ukrainy_doverie_i_ocenk_i_naseleniya_problemy_vnutrenney_bezopasnos_i_gotovnost_k_s.html (дата звернення: 12.12.2023).

114. Практика застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів. *Віадук-Телеком*. Розробка

URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/13048CC55C16416FC2257B7C003862E0](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/13048CC55C16416FC2257B7C003862E0) (дата звернення: 12.12.2023).

115. Примак В. Д. Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2014. 432 с.

116. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. ідомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 40, ст.365. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 05.03.2024).

117. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 17.03.2024).

118. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 26.03.2024).

119. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України. Наказ Міністерства Внутрішніх справ України від 06.07.2017р. № 570. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 12.12.2023).

120. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду. Закон України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 1, ст. 1. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр#Text> (дата звернення: 17.03.2024).

121. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів. Постанова Пленуму Верховного суду України від 02.07.2004 №13. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text> (дата звернення: 09.01.2024).

122. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна. Постанова Пленуму Верховного Суду України №3 від 31.03.89. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-89#Text> (дата звернення: 17.10.2023)

123. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.97р. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 20.03.2024).

124. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Постанова Пленуму Верховного Суду України №4 від 31.03.95 *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення: 17.10.2023)

125. Проблеми методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів: монографія / І. О. Завидняк, П. В. Цимбал, В. І. Завидняк, А. В. Тарасюк. Ірпінь : Державний податковий університет. 2022. 150 с.

126. Райт М. Відновне правосуддя – шлях до справедливості. Симпозіум. 2007. 304 с.

127. Результати роботи Національної поліції у боротьбі із торгівлею людьми за перше півріччя 2017 року. *Інформаційний сайт МВС України*. URL:

http://mvs.gov.ua/ua/news/9328_Za_pershe_pivrichchya_2017_roku_policiya_viyavila_144_zlochini_povyazani_z_torgivleyu_lyudmi.htm

128. Рекомендації № R(85)11 від 28.06.1985 Рекомендація R (85) 11 Комітету. *Аналітично-правова система ZakonOnline*. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/158694__158694 (дата звернення: 11.06.2024).

129. Розумовський О. Зловживання процесуальними правами за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. №4.2021.С.247-252.

130. Романюк Я. М. Реституція, віндикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення і розмежування. *Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства*. 2014. № 10 (170). С. 22–31.

131. Савченко В.А. Основи кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччини : навч. посіб. Х. : Право, 2017. 372 с.

132. Сатисфакція душі, або як виміряти глибину страждань? Юрліга. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/76830_satisfaktsya-dush-abo-yak-vimryati-glibinu-strazhdan (дата звернення: 28.11.2023).

133. Сидій Я.В. Проблеми преюдиціальності вироку на підставі угоди про визнання винуватості. *Вісник Академії адвокатури України*. 2021. №1. С.67-73.

134. Сіроткіна М.В. Теорія і практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук: спеціальність 12.00.09. К.:НАВС, 2021. 497 с.

135. Справа «Ромашов проти України» (Заява N 67534/01). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_227#Text (дата звернення: 28.11.2023).

136. Справа № 202/3580/22 від 20 липня 2022 року м. Дніпро. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105368671> (дата звернення: 24.01.2024).

137. Справа № 500/209/19 від 24 жовтня 2019 року м. Ізмаїл. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85159418> (дата звернення: 05.03.2024)

138. Справа № 570/2835/16-к від 27.09.2021. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109399> (дата звернення: 28.11.2023).

139. Справа № 757/20858/19-к від 26.04.2019. *Аналітично-правова система ZakonOnline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82396887> (дата звернення: 17.03.2024).

140. Справа № 757/20858/19-к від 26.04.2019 *Аналітично-правова система ZakonOnline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82396887> (дата звернення: 17.03.2024).

141. Справа №:755/11956/20 від 30.06.2021. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98019912> (дата звернення: 17.03.2024).

142. Справа №2/289-06 від 09.06.06. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79366190> (дата звернення: 17.03.2024).

143. Справа №380/3999/21 від 13.07.2021. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98271854> (дата звернення: 05.03.2024).

144. Справа № 9901/93/19 від 13.05.2020р. Велика Палата. *Аналітично-правова система ZakonOnline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89903949> (дата звернення: 26.03.2024).

145. Справи про відшкодування шкоди в судовій практиці. Заг. ред. В. В. Луця, наук. ред. М. К. Галянтич. Одеса : ОДУВС, 2009. 428 с.

146. Станіч В. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія. ОВК, 2017. 284 с.

147. Степаненко К. Г. Критерії визначення розміру компенсації моральної шкоди в кримінальному судочинстві України. II Всеукраїнські

наукові читання з кримінальної юстиції пам'яті професора В. П. Колмакова. Одеса, 2011. С. 325–327.

148. Стефанчук Р. О. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту особистих немайнових прав: проблеми та шляхи вирішення. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2007. № 1 (21). С.67–83.

149. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2007. 626 с.

150. Стефанчук Р. О. Спеціальні способи захисту особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному законодавстві України. *Правова держава*. К., 2007. Вип. 18. С. 337–345.

151. Стебелєв А. М. Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2016. 204 с.

152. Стебелєв А.М. Проблеми відшкодування (компенсації) шкоди завданої злочином у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Випуск № 16. Том 2. С. 87-98.

153. Стулов О. О. Дотримання законності при виконанні адміністрацією виправних установ судових рішень щодо відшкодування збитків особам, потерпілим від злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 270–274.

154. Судова влада України. *Судова влада України*. URL: <https://court.gov.ua/fair/> (дата звернення: 17.03.2024).

155. Судова влада України. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 20.03.2024).

156. Татарин І. І. Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням: монографія. Львів. 2017, 184 с.

157. Татарин І. І. Деякі проблеми цивільного позову у кримінальному процесі України як форма відшкодування шкоди заподіяної злочином. Проблеми правотворчості очима науковців: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 1–2 листопада 2011 року). у 2-х частинах. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2011. ч. 2, С. 176–180.

158. Татарин І.І. Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням : дис. канд. філос. наук. Львів, 2017. 184 с.

159. Татарин І.І. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук: Львів, 2015. 247с.

160. Тацій В.Я., Грошевий Ю.М., Капліна О.В., Шило О.Г. Кримінальний процес : підручник. Х. : Право, 2013. 824 с.

161. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 20-те, доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2023. 1120 с.

162. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі. Дніпропетровськ: Дніпропетровська юридична академія МВС України, 2002. 432 с.

163. Ткач М. П. Відшкодування майнової шкоди фізичній особі, яка постраждала внаслідок злочину. URL: http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_DPD/Tkach_006.pdf (дата звернення: 12.12.2023).

164. Ткач А. В. Способи захисту авторського права і суміжних прав. *Моральні основи права*. Івано-Франківськ, 2010. С. 417–419.

165. Уваров В. Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України: монографія. Дніпропетровськ, 2012. 268 с.

166. Удалова Л.Д., Чернявський С.С., Алексеєва-Процюк Д.О. Процесуальна діяльність слідчого щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням: метод. реком. К. : НАВС, 2014. 92 с.

167. Федорчук Н.Б., Нор В.Т. Захист прав потерпілих від злочину в англо– американській правовій системі та кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: Правова єдність, 2009. 192 с.

168. Фраудаторний правочин боржника: що це означає та коли його можна визнавати таким? – огляд ВС. *Юридична клініка НЮУ ім. Ярослава Мудрого Безоплатна правова допомога*.

URL: <http://legalclinic.nlu.edu.ua/2023/02/05/fraudatornyj-pravochyn-borzhnyka-shho-cze-oznachaye-ta-koly-jogo-mozhna-vyznavaty-takym-oglyad-vs/> (дата звернення: 31.05.2024).

169. Фролова О. Г. Досвід організаційно-правового реформування діяльності правоохоронних органів США. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 106. С. 99–108.

170. Цивільний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 11.10.2023).

171. Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

172. Циганюк Ю.В. Проблемні питання апеляційного оскарження вироку суду в частині цивільного позову в Україні та використання досвіду країн континентальної Європи для їх вирішення. *Судова апеляція*. 2009. № 1(14). С. 77-82.

173. Чернявський С.С., Алексєєв О.О., Жалдак І.А. Організація і тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : навч. посіб. Київ: НАВС, 2016. 66 с.

174. Чернявський С.С., Фаринник В.І., Удалова Л.Д. Процесуальна діяльність слідчого щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням: метод. рек. МВС України, НАВС. Київ: 2014. 91с.

175. Черняк Н.П. Особливості взаємодії слідчих з оперативними підрозділами при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 4 (46). С. 156–160.

176. Чи можна «наздогнати» упущену вигоду кримінальним провадженням?. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/19/702366/> (дата звернення: 28.11.2023).

177. Чичиркіна С. П. Організація і тактика розслідування службових підроблень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 К., 2012. 222 с.

178. Шаповалова Л.І. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2001. 18 с.

179. Шевченко Я. М. Захист і охорона суб'єктивних цивільних прав: сучасний стан і перспективи розвитку. *Держава і право у світлі сучасної юридичної думки*. К., 2010. С.277–283.

180. Шигапова Е. Аспекти відшкодування моральної шкоди в практиці європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №12. С.104-108.

181. Шимон С.І. Цивільно-правові способи захисту конституційних прав людини (до поняття моральної шкоди). Конституція України – основа подальшого розвитку законодавства. 1997. С. 273–276.

182. Шишкін В. Відшкодування нематеріальної шкоди. *Праця і закон*. 2009. № 11 (119). С. 8–10.

183. Штефан А. С. Право на захист авторського права і суміжних прав: цивільно-правовий аспект. *Питання інтелектуальної власності*. К., 2008. Вип. 6. С.60–74.

184. Шумило М.Є. КПК України – 10 років: крок вперед, два на місці? (основні положення доповіді). Кримінальний процесуальний кодекс України: десятиліття реалізації і проблеми сьогодення: збірник статей за матеріалами

Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя вступу в дію Кримінального процесуального кодексу України, м. Львів, 18 листопада 2022 р. Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2022. С.38-52.

185. Шутко Л. Механізм, якого немає. *Юридична газета он-лайн: вебсайт*. URL: <http://yur-gazeta.com/> (дата звернення: 01.06.2024).

186. Як змінювався рівень довіри українців до силових та правоохоронних органів. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/06/21/infografika/suspilstvo/yak-zminyuvavsya-riven-doviry-ukrayincziv-sylovyx-ta-pravoohoronnyx-orhaniv> (дата звернення: 12.12.2023).

187. Як скласти позовну заяву: лайфхаки від практиків. *Юридична газета – онлайн версія*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-sklasti-pozovnu-zayavu-layfhaki-vid-praktikiv.html> (дата звернення: 24.04.2024).

188. Яновська О. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання у процесі доказування. *Право України*. 2014. № 10. С. 124-132.

189. Baiuduck O. A. Procedural status of a defense attorney in a criminal trial: peculiarities of its implementation in criminal proceedings on treason. *Herald of criminal justice*. 2022. № 1-2. P. 192–207.

190. Bruce J. Cohen *Criminality in America*. N.Y. 1971. P. 449-456.

191. Bruce R. Jacob. Reparation or Restitution by the criminal offender to his victim: applicability of an ancient concept in the modern correctional progress. *The Journal of criminal law, criminology and police science*. Vol. 61. № 12. 1970. P. 152-167.

192. Feeney T.G. Compensation for the victims of crime and Restitution by Offenders. *The Canadian Journal of Corrections*. 1968. Vol. 10, № 2. April. P. 261-270.

193. Gilbert Geis and Dorothy Zietz. *California's Program of Compensation to Crime Victims, Legal Aid Briefcase*. Los Angeles. 1966.

194. Glazerbrook R.P. Compensation for victims of crimes of violence // *British Journal of criminology*. 1962. Vol. 2. P. 295-299.
195. Grath W.T. Compensation to Victims of Crime and Restitution by Offenders. *The Canadian Journal of Corrections*. 1968. Vol. 10. № 3. P. 591-599.
196. Martin J.P. and Bradley J. Current Survey. Research and Methodology. Design of a study of the cost of crime. *The British Journal of Criminology*. 1964. Vol. 4, № 5 / July. P. 591-603.
197. Syroyid T. L. Protection of terrorism victims: international legal aspect. *Naukovyy Visnyk Dnipropetrovs'kogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav*. 2018. Spec_3, spec_3. P. 99–104.
198. Victims's Charter: A Statement of the Rights of Victims of Crime | Office of Justice Programs. *Home | Office of Justice Programs*. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/victimss-charter-statement-rights-victims-crime> (дата звернення: 11.06.2024).
199. Zavydniak V. Features of tactics of conducting investigative (investigative) actions in the investigation of criminal offenses in the budget sphere. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*. 2022. № 1-2(38-39). С. 209–218. URL: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2022-1-2\(38-39\)-19](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2022-1-2(38-39)-19).
200. Zavydniak V.I., Zavydniak I.O., Omelchuk L.V., Polunina L.V. & Suprun-Kovalchuk T.M. States' main directions and forms of in-ternational cooperation in the fight against transnational economic crimes. *Revista Científica General José María Córdova*, 20(38), 2022. P. 323-339. <https://dx.doi.org/10.21830/19006586.904>

ТАБЛИЦЯ

ПІДСУМКІВ ПРОВЕДЕННЯ АНКЕТУВАННЯ З ДОСЛІДЖЕННЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ
СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

I. Анкетування проведено серед слідчих (детективів), керівників органу досудового розслідування, дізнавачів та начальників відділів організації роботи дізнання у м. Київ, Київській, Житомирській, Харківській, Дніпропетровській, Полтавській, Вінницькій, Тернопільській та Львівській областях.

II. В анкетуванні взяли участь 517 респондентів.

№ з/п	Зміст питання	Кількість та відсоткове співвідношення	
		Кількість	%
1	2	3	4
1.	Займана Вами посада:		
	1) слідчий (детектив)	285	55,0
	2) дізнавач	176	34,0
	3) начальник відділу організації роботи дізнання	20	4,0
	4) керівник органу досудового розслідування	36	7,0
2.	Стаж Вашої роботи на вказаній посаді:		
	1) до 1 року	12	2,0
	2) від 1 до 3 років	173	34,0
	3) від 3 до 5 років	122	24,0
	4) від 5 до 10 років	140	27,0
	5) понад 10 років	70	13,0
3.	Ваша освіта на момент анкетування:		
	1) повна вища юридична освіта	462	89,0
	2) інша повна вища освіта	40	7,0
	3) базова вища юридична освіта	15	4,0

4.	На Вашу думку, чи обґрунтовано позицію про необхідність розробки в рамках досудового розслідування кримінальних проваджень, механізму відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням?		
	1) так	490	94,8
	2) ні	17	3,2
	3) значної важливості це нововведення для практичної діяльності не має	10	2,0
	4) інша думка	0	0,0
5.	На Вашу думку, чи потрібно встановлювати характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на етапі внесення відомостей до ЄРДР, починаючи з прийняття повідомлення про скоєне кримінальне правопорушення?		
	1) так	483	93,5
	2) ні	11	2,2
	3) суттєвої значимості ця позиція для вирішення питань про відшкодування шкоди потерпілим не має	16	3,2
	4) інша думка	7	1,1
6.	Чи закривалися Вами кримінальні провадження у зв'язку з невстановленням характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням?		
	1) так, закривалися саме з цієї підстави	201	38,9
	2) закривалися з інших підстав	240	46,4
	3) мною не приймалися рішення про закриття кримінального провадження з цієї підстави	76	14,7
7.	У кримінальних процесах, що перебували у Вашому провадженні, інтереси потерпілого, крім нього особисто, також представляли:		
	1) адвокат	246	47,4
	2) представник юридичної особи	30	5,8
	3) керівник юридичної особи, яка потерпіла від кримінального правопорушення	13	2,5

	4) близькі родичі	212	41,1
	5) батьки (усиновлювачі, опікуни)	16	3,2
	6) інші особи	0	0,0
8.	Які, на Вашу думку, елементи механізму відшкодування шкоди на досудовому розслідуванні в кримінальних провадженнях варто розробити законодавцю та впровадити у правозастосовну діяльність органів досудового розслідування?		
	1) об'єкт механізму відшкодування шкоди (поняття, види шкоди та критерії її розмежування)	133	25,6
	2) суб'єкти відшкодування шкоди (слідчий, дізнавач та інші учасники кримінального провадження)	97	18,8
	3) порядок відшкодування шкоди (у порядку цивільного позову, кримінальної процесуальної реституції, добровільного відшкодування шкоди)	287	55,6
9.	Наскільки, на Вашу думку, важливо встановити обставини, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, для подальшої процесуальної діяльності слідчого, дізнавача, спрямованої на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням у ході досудового розслідування		
	1) надто важливо	375	72,4
	2) неважливо	106	20,6
	3) взагалі не має значення, тому що це різні кримінально-процесуальні інститути	27	5,2
	4) інша думка	9	1,8
10.	У якій формі в кримінальних процесах, що перебувають у Вашому провадженні, реально відшкодовувалась шкода, заподіяна здоров'ю людини?		
	1) за допомогою відшкодування витрат на лікування потерпілого	127	24,5
	2) засобом щодо виплати страхових сум, якщо потерпілого було застраховано у страховій компанії	65	12,5
	3) іншими способами	40	7,8

	4) зазвичай цей вид шкоди не відшкодовується на стадії досудового розслідування	285	55,2
11.	Чи вважаєте Ви роль таких учасників досудового розслідування, як слідчий, дізнавач, основною в механізмі відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням?		
	1) так	407	78,8
	2) швидше так, ніж ні	58	11,2
	3) ні	28	5,4
	4) важко відповісти	24	4,6
12.	Наскільки активно особи, які потерпіли від кримінальних правопорушень, реалізують свої права на стадії досудового розслідування, надані їм КПК України щодо відшкодування шкоди?		
	1) досить активно	222	40,5
	2) надто пасивно	234	42,7
	3) важко відповісти	61	11,8
13.	Наскільки активно особи, які постраждали від кримінальних правопорушень, використовують своє право на пред'явлення цивільного позову у справах, що перебувають у Вашому провадженні?		
	1) більш ніж по половині із кримінальних справ, що перебувають у провадженні	240	46,5
	2) менш ніж по половині із кримінальних справ, що перебувають у провадженні	226	43,7
	3) цивільний позов потерпілими взагалі не пред'являвся	51	9,8
14.	На Вашу думку, різниця в таких поняттях, як «моральна шкода» та «майнова шкода завдана юридичній особі», суттєво впливає на механізм їх відшкодування та компенсації в досудовому провадженні у кримінальних провадженнях?		
	1) так, впливає	51	9,8
	2) ні, не впливає абсолютно	62	12,0
	3) ці поняття потрібно розглядати як однорідні	397	76,8
	4) важко відповісти	7	1,4

15.	У Вашій практичній діяльності реальне відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, відбувалося на етапі досудового розслідування під час розслідування кримінальних правопорушень:		
	1) економічної спрямованості	68	13,1
	2) загальнокримінальної спрямованості	234	45,3
	3) суттєвого значення поділу на категорії кримінальних правопорушень тут немає	208	40,2
	4) важко відповісти	7	1,4
17.	Чи потрібно ввести в КПК України норму, яка зобов'язує слідчого, дізнавача ознайомлювати підозрюваного з реєстрацією повідомлення про кримінальне правопорушення з метою надання можливості останньому оскаржити це рішення?		
	1) так	138	26,8
	2) ні	355	68,6
	3) важко відповісти	24	4,6
18.	Провадження яких слідчих (розшукових) дій дає найбільший ефект для створення умов реального відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, у досудовому кримінальному провадженні?		
	1) огляд місця події	79	15,3
	2) огляд	13	2,5
	3) обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів	274	58,7
	4) впізнання	5	0,9
	5) допит	30	7,7
	6) призначення судових експертиз	72	16,4
	7) накладення арешту на поштову кореспонденцію	22	4,3
	8) контроль за злочином	22	4,3
19.	Забезпечення відшкодування шкоди якого виду, на Вашу думку, викликає найбільші труднощі в ході досудового розслідування у кримінальних провадженнях?		

	1) майнової шкоди	52	10,2
	2) фізичної шкоди	205	39,5
	3) моральної шкоди (шкоди ділової репутації)	260	50,3
20.	Чи вважаєте за достатній комплекс процесуальних дій (ч. 1 ст. 214 КПК України), які може зробити уповноважена особа на етапі внесення відомостей до ЄРДР для встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, для прийняття законного рішення на етапі внесення відомостей до ЄРДР?		
	1) так, достатньо	294	56,8
	2) ні, мало	207	40,1
	3) пропоную дозволити також до внесення відомостей до ЄРДР проводити такі заходи, як затримання особи за підозрою у скоєнні кримінального правопорушення й обшук особи чи приміщення	16	3,1
21.	Які заходи прокурорського процесуального керівництва в діяльності слідчого, дізнавача щодо вжиття заходів, вкладених у відшкодування шкоди, є найефективнішими?		
	1) починати досудове розслідування у разі наявності підстав	50	9,8
	2) надання вказівок уповноваженій особі, в провадженні якої перебуває кримінальне процес про вжиття заходів щодо відшкодування шкоди	261	50,4
	3) проведення оперативних нарад з питань вжиття заходів щодо відшкодування шкоди	206	39,8
22.	Чи вважаєте Ви, що на сьогодні назріла потреба в глибокому теоретичному вивченні питань, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, у досудовому провадженні для потреб правозастосовної діяльності?		
	1) так, вважаю потрібно розробити окремий розділ у чинному КПК України, присвячений питанням відшкодування шкоди особам, потерпілим від кримінальних правопорушень	471	91,2
	2) ні, оскільки ці питання врегульовані законодавцем	28	5,4

	3) важко відповісти	18	3,4
23.	Чи проводяться у Ваших підрозділах спільні оперативні наради за участю співробітників інших служб, на яких розглядаються питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди особам, які потерпіли від кримінальних правопорушень?		
	1) так, проводяться та позитивно впливають на результативність роботи, пов'язаної із відшкодуванням шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями	138	28,4
	2) так, проводяться, але питання щодо спільної діяльності щодо відшкодування шкоди на них не розглядаються	360	71,5
	3) проводяться епізодично та мають формальний характер без реального вирішення поточних питань взаємодії різних підрозділів і служб	19	3,7
24.	Представника юридичної особи, який потерпів від кримінального правопорушення, допитували як		
	1) потерпілого	160	30,9
	2) представника потерпілого	277	53,6
	3) свідка	80	15,5
25.	Чи вбачаєте Ви теоретичну можливість застосування норм ст. 234 КПК України (обшук) та 236 КПК України (обшук особи) до внесення відомостей до ЄРДР?		
	1) так	206	39,8
	2) ні	131	25,4
	3) так, але тільки у тому випадку, якщо це буде зазначено у КПК України	180	34,8
26.	Чи потрібно потерпілому, цивільному позивачеві та їх представникам надати такі самі права щодо збирання доказів, як і захиснику?		
	1) так, варто передбачити це право як змогу отримання предметів, документів та інших відомостей; опитування осіб за їх згодою; а також заяви клопотань слідчому або дізнавачу про витребування довідок, характеристик, інших документів від відповідних компетентних органів, які володіють інформацією	451	87,2

	2) ні, в цьому не вбачається потреба, оскільки обсяг прав потерпілого, цивільного позивача достатній для реалізації процесуальних можливостей щодо відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням	66	12,8
27.	Як саме потрібно повідомляти потерпілого, цивільного позивача та їхніх представників про закриття кримінального провадження (кримінального переслідування), водночас повноцінно забезпечивши їхнє право на пред'явлення цивільного позову?		
	1) для досягнення поставленої мети потрібно скласти протокол, який фіксує факт повідомлення про прийняте рішення	323	62,4
	2) достатньо повідомлення в простій письмовій формі	142	27,4
	3) цілком прийнятна й усна форма повідомлення, зокрема з використанням телефонного або іншого електронного зв'язку	52	10,2
28.	Чи бачите Ви свій процесуальний обов'язок насамперед у діяльності щодо здійснення повноцінного захисту осіб, які стали жертвами кримінальних правопорушень?		
	1) так	483	93,5
	2) ні	27	5,4
	3) інше	7	1,1

РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ І МАТЕРІАЛІВ
ЗВЕРНЕНЬ ГРОМАДЯН, ЗАРЕЄСТРОВАНИХ У ЖУРНАЛАХ ОБЛІКУ
ІНФОРМАЦІЇ

№ з/п	Зміст питання	Кількість та відсоткове співвідношення	
		Кількість кримінальних проваджень (загальне число опрацьованих кримінальних проваджень – 397, зареєстрованих звернень у ЖОІ – 122)	%
1	2	3	4
1.	Кримінально каране діяння посягає:		
	1) майнові правовідносини	239	60,2
	2) економічні правовідносини	57	14,4
	3) правовідносини корупційного характеру	47	11,9
	4) життя та здоров'я особи	22	5,6
	5) громадську безпеку	12	2,8
	6) безпеку дорожнього руху	14	3,5
	7) інші правовідносини	6	1,6
2.	Вид шкоди, яку підозрюваний (обвинувачений) добровільно відшкодував потерпілому під час досудового розслідування:		
	1) майнова шкода	274	68,9
	2) фізична шкода	47	11,9
	3) моральна шкода	58	14,6
	4) шкода юридичній особі	18	4,6
3.	Протокол допиту потерпілого є у матеріалах кожного вивченого кримінального провадження, за фактами яких сталося		

	заподіяння майнової шкоди:		
	1) так	391	98,4
	2) ні	6	1,6
4.	З метою встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, найчастіше проводилися такі експертизи:		
	1) судово-медична	393	99,1
	2) товарознавча	34	8,7
	3) судово-економічна	41	10,2
	4) інші експертизи	63	15,9
5.	Момент визнання особи потерпілою від кримінального правопорушення:		
	1) негайно після внесення відомостей до ЄРДР	50	12,5
	2) упродовж місяця після внесення відомостей до ЄРДР	159	40,1
	3) більше місяця після внесення відомостей до ЄРДР	188	47,4
6.	Чи була надана відповідь щодо звернення особи, зареєстрованої в ЖОІ?		
	1) так	39	34,6
	2) ні	58	52,3
	3) повідомлення взагалі не було в матеріалах звернення	15	13,1
7.	Чи були в матеріалах кримінальних проваджень протоколи обшуку або обшуку особи, які були б проведені до прийняття рішення про внесення відомостей до ЄРДР?		
	1) так	0	0,0
	2) ні	397	100
8.	У процесі розслідування кримінальних проваджень потерпілі найчастіше залучалися до участі в таких слідчих (розшукових) діях, як:		
	1) допит	19	2,2
	2) огляд	106	24,3
	3) обшук	61	12,9
	4) тимчасовий доступ до речей і документів	34	6,1
	5) впізнання	146	34,2
	6) слідчий експеримент	31	5,3

9.	У ході вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням, була відшкодована на стадії:		
	1) досудового розслідування	296	63,4
	2) судового розгляду	9	2,4
	3) виконання судового рішення	92	12,2
10.	Під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень траплялися випадки, коли потерпілі заявляли позовні вимоги щодо відшкодування втраченої вигоди як елемента майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням:		
	1) так, заявляли	142	32,9
	2) ні, не заявляли	237	54,6
	3) так, заявляли, і суд під час розгляду кримінального провадження задовольняв позов у цій частині	18	4,5
11.	У процесі вивчення матеріалів кримінальних проваджень, у яких злочинним діянням була заподіяна шкода, було заявлено цивільний позов:		
	1) цивільний позов був заявлений	348	87,8
	2) цивільний позов у матеріалах провадження був відсутній, оскільки шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням, була відшкодована (викрадене майно повернуто потерпілому; заподіяну кримінальним правопорушенням шкоду було добровільно відшкодовано підозрюваним (обвинуваченим))	23	5,8
	3) цивільний позов у матеріалах провадження був відсутній, заподіяну кримінальним правопорушенням шкоду не відшкодовано	25	6,4
12.	Які документи є у матеріалах кримінального провадження за фактом заподіяння фізичної шкоди здоров'ю, що свідчать про встановлення ступеня тяжкості шкоди життю та здоров'ю?		
	1) висновок судово-медичної експертизи, в якому є висновок експерта про ступінь тяжкості заподіяної шкоди здоров'ю	368	92,6
	2) заключення комплексної судово-медичної та криміналістичної експертиз, і у висновках	20	5,1

	обґрунтовано ступінь тяжкості заподіяної шкоди здоров'ю		
	3) довідка про обслідування, в якій відображено характер і кількість тілесних ушкоджень, їх локалізація без висновків про ступінь тяжкості та шкоди здоров'ю	9	3,3
13.	У який період провадження досудового розслідування пред'являвся цивільний позов?		
	1) упродовж місяця після внесення відомостей до ЄРДР	332	83,7
	2) через місяць після внесення відомостей до ЄРДР	42	10,5
	3) на стадії судового розгляду	23	6,8
14.	Чи були в матеріалах кримінального провадження за фактами заподіяння шкоди здоров'ю висновки медико-соціальної експертизи втрати працездатності?		
	1) висновків медико-соціальної експертизи не було, але втрачений дохід потерпілого і витрати на лікування підтверджено відповідними чеками в матеріалах кримінального провадження	289	72,9
	2) висновки медико-соціальної експертизи відсутні, водночас втрачений дохід потерпілого та витрати на лікування документально підтверджені в матеріалах кримінального провадження	101	25,2
	3) висновки медико-соціальної експертизи були наявні в матеріалах кримінального провадження	7	1,9
15.	У матеріалах кримінального провадження були наявні письмові вказівки прокурора щодо підвищення ефективності діяльності слідчого, дізнавача, спрямовані на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням:		
	1) у кримінальних провадженнях, направлених прокурором до суду	82	6,9
	2) у кримінальних процесах, провадження за якими було закрито	149	23,6
	3) у кримінальних процесах, провадження розслідування за якими було зупинене	166	27,9
16.	В обвинувальному акті наявні відомості про заходи, вжиті слідчим, дізнавачем, із		

	забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням:		
	1) проведено й зазначено процесуальні дії та організаційні заходи, що свідчать про комплексний підхід слідчого, дізнавача щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням	40	10,8
	2) заходи, які вживаються слідчим, дізнавачем, носять мінімальний характер та обмежуються лише зазначенням відомостей про характер і розмір, заподіяний кримінальним правопорушенням шкоди, даних про потерпілого та цивільного позивача	154	38,9
	3) встановлено та зазначено лише характер і розмір шкоди, заходи щодо забезпечення цивільного позову не вживалися, речові докази, зокрема майно, виявлене в ході обшуку (тимчасового вилучення) і належало потерпілому, не повернуто	203	51,1
17.	У рішенні про закриття кримінального провадження містяться обставини, що підтверджують факт відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням:		
	1) зазначено вичерпні відомості про дії підозрюваного (обвинуваченого), вжиті для відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, а також зазначені конкретні способи її відшкодування	142	35,8
	2) міститься лише безпосередній висновок про те, що шкоду, заподіяну потерпілому, відшкодовано, і він не має претензій до підозрюваного (обвинуваченого)	150	37,8
	3) є лише посилання на норми КПК України, на підставі яких слідчим, дізнавачем прийнято рішення про закриття кримінального провадження без вказівки відомостей, які свідчать про добровільне відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди та дотримання умов застосування даних положень –кримінального процесуального закону	105	29,4
18.	Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дозволило констатувати, що найбільшого поширення набула практика		

	вилучення предметів і документів у ході різних видів огляду, що проводяться, зокрема, до внесення відомостей у ЄРДР:		
	1) огляд місця події	60	53,3
	2) огляд предметів і документів	37	33,6
	3) огляд трупа	15	13,1

КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
з питань правоохоронної діяльності

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

14799/15-33
в.д. 17.06.2024

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Любезнікова Дмитра Олексійовича
на тему «Досудове відшкодування заподіяної шкоди кримінальним
правопорушенням»

Довідка засвідчує те, що результати дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії здобувача кафедри кримінального права та процесу Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету Любезнікова Дмитра Олексійовича на тему «Досудове відшкодування заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням» використовувалися в процесі підготовки змін до законодавства щодо нормативного врегулювання кримінальних процесуальних механізмів, які забезпечують ефективне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, справедливе та своєчасне відшкодування заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням та захист прав і свобод особи на стадії досудового розслідування.

У дисертації Любезнікова Дмитра Олексійовича представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані для вдосконалення кримінального процесуального законодавства України.

З повагою

Заступник голови Комітету
з питань правоохоронної діяльності,
народний депутат України,
доктор юридичних наук

Г.М. Мамка

АКАДЕМІЯ ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН І
ТУРИЗМУ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ACADEMY OF LABOUR
SOCIAL RELATIONS
AND TOURISM
LAW DEPARTMENT

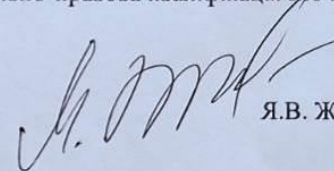
ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Академії праці, соціальних відносин
і туризму
В.Б. Сухомлин
«11 червня» 2024 року

АКТ

про впровадження у навчальний процес Академії праці, соціальних відносин і туризму результатів дисертаційного дослідження Любезнікова Дмитра Олексійовича на тему «Досудове відшкодування заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням» на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань «Право» за спеціальністю «Право»

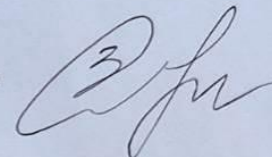
Комісія у складі: голова – декан юридичного факультету, доктор юридичних наук, професор Журавель Я.В., члени комісії – завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, кандидат юридичних наук, доцент Завидняк І.О., завідувач кафедри публічного управління та публічної служби, кандидат юридичних наук Качан Я.В., професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, доктор юридичних наук, професор Діордіца І.В., склали цей акт про те, що здобувач кафедри кримінального права та процесу Державного податкового університету Любезніков Дмитро Олексійович підготував дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань «Право» за спеціальністю «Право» на тему «Досудове відшкодування заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням», результати якого, були використані при підготовці навчально-методичного забезпечення з дисциплін «Кримінальний процес», «Кримінальне право», «Криміналістика», «Кримінально-правова кваліфікація злочинів».

Голова комісії
Декан юридичного факультету
доктор юридичних наук, професор

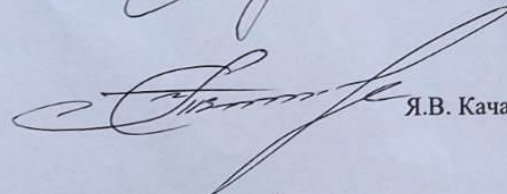

Я.В. Журавель

Члени комісії

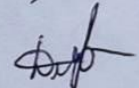
Завідувач кафедри
кримінального права, процесу та криміналістики
кандидат юридичних наук, доцент

І.О. Завидняк

Завідувач кафедри
публічного управління
кандидат юридичних наук

Я.В. Качан

Професор кафедри
кримінального права, процесу
та криміналістики
доктор юридичних наук, професор

І.В. Діордіца

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

вул. Володимирська, 33, м. Київ, 01601, тел./факс: (044) 226-34-31, тел. 256-99-05
www.ssu.gov.ua, e-mail: sbu_cu@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 00034074

№ _____

На № _____

від _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Головного слідчого управління
Заслужений юрист України

Андрій ШВЕЦЬ

2024 року

АКТ

про впровадження в практичну діяльність Служби безпеки України результатів дисертаційного дослідження **Любезнікова Дмитра Олексійовича** на тему «Досудове відшкодування заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням» на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань «Право» за спеціальністю «Право»

Комісія у складі: голови – Жупіни О.С., членів комісії – Піха О.С., Федосєєва В.В. склала цей акт про те, що здобувач кафедри кримінального права та процесу Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету Любезніков Дмитро Олексійович підготував дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань «Право» за спеціальністю «Право» на тему: «Досудове відшкодування заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням», результати якого, були впровадженні в практичну діяльність слідчих органів безпеки.

Голова комісії

Начальник управління
Головного слідчого управління
Служби безпеки України,
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України

Олександр ЖУПІНА

Члени комісії:

Заступник начальника управління
Головного слідчого управління
Служби безпеки України

Олексій ПІХ

Старший слідчий в ОВС
Головного слідчого управління
Служби безпеки України,
кандидат юридичних наук

Володимир ФЕДОСЄЄВ

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

АДВОКАТСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ
«ЛЕКС ЮСТУМ»

01001, м. Київ, вул. Мала Житомирська,
буд. 15-А, офіс 4
код ЄДРПОУ 42600653
тел.:(044) 279 35 47

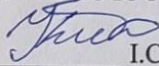
LAWYERS OF ASSOCIATION
«LEX IUSTUM»

01001, Kiev, street Mala Zhytomyrskaaya,
build. 15-A, office 4
OSREIO code 42600653
тел.:(044) 279 35 47

Вих. № 25/05-24
від 25 травня 2024 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ
Керуючий партнер
АО "ЛЕКС ЮСТУМ"

І.С. Кручина
«25» травня 2024 року

АКТ

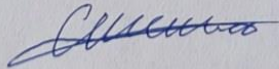
про впровадження в практичну діяльність

Адвокатського об'єднання "ЛЕКС ЮСТУМ" результатів дисертаційного дослідження Кононової Валентини Володимирівни на тему «Досудове відшкодування заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням» на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань «Право» за спеціальністю «Право».

У науковій роботі Любезнікова Дмитра Олексійовича запропоновано ряд напрацювань щодо удосконалення адвокатської діяльності, пов'язаної з представництвом інтересів фізичних осіб адвокатами в кримінальному судочинстві України.

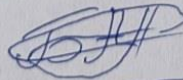
Застосовані в дисертаційній роботі методики дослідження і розроблені пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального супроводження справ, були впроваджені в практичну діяльність у ході підготовки процесуальних документів, пов'язаних з представницькою функцією адвокатів по кримінальним провадженням щодо участі в сприянні досудового відшкодування заподіяної шкоди кримінальними правопорушеннями, саме на стадії досудового розслідування.

Адвокат

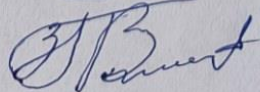
Саліхов О.О.

Адвокат

Батуринська П.В.

Адвокат

Глущенко З.В.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Любезніков Д. О. Відшкодування шкоди як спосіб досудового захисту у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 415–417. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2023/104.pdf.

2. Любезніков Д. О. Встановлення розміру, досудового відшкодування шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2024. Вип. 82. Ч. 3. С. 99–104. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/305718>.

3. Драган О.В., Любезніков Д.О. Стягнення збитків, завданих державі внаслідок корупційного кримінального правопорушення у кримінальному провадженні: діяльність прокурора. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 82. Ч. 3. С. 158–163. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/305823>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Драган О. В., Любезніков Д. О. Вручення повідомлення про підозру у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: питання практичної діяльності. *Modern innovations and promising ways of development of culture and science*: матеріали XXXI Міжнародної науково-практичної конференції (09-12 серпня 2022 року, м. Бостон, США). International Science Group, 2022. С. 101–105.

2. Любезніков Д. О. Матеріальні та нематеріальні блага, які підлягають відшкодуванню у досудовому порядку за завдану шкоду, внаслідок вчинення кримінального правопорушення. *Scientific Research: Modern Challenges and Prospects*: матеріали XX Міжнародної науково-практичної конференції (24–26 квітня 2024 року, м. Прага, Чеська Республіка). International Scientific Unity, 2024. С. 75–77.

3. Любезніков Д. О. Сутність та поняття шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. *Права людини в умовах воєнного стану в Україні: До тижня права і 75-річчя Загальної декларації прав людини* : зб. наук. праць за матер. круглого столу (7 грудня 2023 року, м. Київ). К., 2023. С. 198–200.

які додатково відображають результати дисертації:

1. Любезніков Д. О. Позовна форма як умова досудового відшкодування шкоди заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення. *Věda a perspektivy*: мультидисциплінарний міжнародний журнал. Чехія, 2024. № 5 (36). С. 158–167. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/11734>.